

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

**KARAR ALMA YAKLAŞIMI VE
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASININ
BELİRLENMESİNDE ULUSAL PROGRAM
ÖRNEĞİ**

113846

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Şaban ÇALIŞ

113846

Hazırlayan
Mesut TAŞTEKİN

T.C. YÜKSEK LİSANS
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Konya-2002

ÖNSÖZ

Türkiye'nin aday üyelik sürecinde dış politika karar alma sürecini ele aldığınız bu çalışmanın hazırlanması, olayların gelişiminin yeni olması ve tez yazım süreci ile olayların paralel gelişmesi kaynak toplama, gündemin hızlı değişmesi, elde edilen kaynakların değerlendirilmesinin uzun sürmesi ve bu gelişmelerin teorik çerçeveye oturtulması gibi bazı zorlukları da beraberinde getirdi. Ancak yaşadığımız bir süreç olması itibariyle, incelediğimiz dönemde olayların içinde olanlarla yaptığımız görüşmeler çalışmanın gelişimini olumlu yönde etkiledi. Çalışma yürütülürken, araştırmanın sınırlarının genişlememesi ve tez hacminin gereğinden fazla olmaması için de bir çok şeyi kapsam dışına aldık. Bu araştırmayı yürütürken tezin oluşumunda, benim çalışmalarım kadar, fikir ve tavsiyeleriyle sağladıkları katkılarla tezin *ağırlığını* daha rahat yüklenmemi sağlayan değerli insanlara burada teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Öncelikle hocam Yrd.Doç.Dr. Şaban Çalış'a, çok yoğun olmasına rağmen bana ayırdığı zaman ve çalışmanın her aşamasında benden esirgemediği maddi ve manevi destekleri için şükranlarımı sunmak istiyorum.

Ayrıca bana verdikleri desteklerden ötürü Prof.Dr.Hüseyin Bağcı ve Doç.Dr.İhsan Dağı'ya; bazı dokümanları edinmemde bana büyük yardımları dokunan TC Zürih Konsolosu Gürsel Demirok'a ve (eski) İHB Genel Sekreteri Selahattin Durmaz'a ve benimle görüşme nezaketinde bulunan diğer yetkililere teşekkür ederim.

Elbetteki beni yetiştiren aileme de en derin sevgi ve saygılarımı ne kadar sunsam azdır.

Temmuz 2002, Konya

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
KARAR ALMA YAKLAŞIMLARI VE KARAR ALMA SÜRECİ.....	4
1.1. KARAR ALMA YAKLAŞIMLARI VE KARAR ALMA SÜRECİ.....	5
1.2. Karar Alma Nedir?	5
1.3. Karar Alma ve Rasyonalite	6
1.4. Karar Almayı Etkileyen Faktörler	8
1.4. 1. Yapısal Faktörler.....	8
1.4.1.1. Dışsal Çevre.....	8
1.4. 1. 2. İçsel Çevre	9
1.4. 2. Bireysel Faktörler.....	11
1.5. Karar Alma Süreci	13
1.5.1. Algılama	13
1.5. 2. Durumun Tanımlanması.....	15
1.5. 3. Seçenekler Arasında Tercih Yapılması ve Kararın Verilmesi.....	16
1.5. 4. Kararın Uygulanması	17
1.6. Karar Alma Modelleri.....	17
1.6. 1. Bürokratik Politik Model.....	18
1.6. 2. Örgütsel Süreç Modeli	20
1. 6. 3. Ulus-Devlet Ayrımı ve Devlet Kimliği.....	21
İKİNCİ BÖLÜM	25
TÜRK DIŞ POLİTİKASI KARAR ALMA SÜRECİ VE KARAR ALICI	
AKTÖRLER.....	25
2.1. Hukuki Yapı	26
2.1.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM).....	29
2.1.2. Cumhurbaşkanı	32
2.1.3. Başbakan	35

2.1.3.1. Milli Güvenlik Kurulu (MGK)	37
2.1.3.2. AET'den AB'ye DPT	41
2.1.3.3. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS)	44
2.1.3.3.1. ABGS'nin teşkilat yapısı	45
2.1.3.4. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (İHB)	47
2.1.4. Dışişleri Bakanlığı	50
2.2. Sivil Toplum Kuruluşları	55
2.2.1. Siyasal Partiler	55
2.2.2. Medya	60
2.2.3. Baskı Gurupları veya "STK"lar	64
2.2.2.1. İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV)	67
2.2.2.2. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	69
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	72
TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE SON DÖNEM	72
3.1. AET'ye İlk Adım: Ankara Antlaşması	74
3.2. Geçiş Dönemi: Katma Protokol	76
3.3. 1980 Türk Siyasetinde Ara Dönem: 1980 Darbesi	79
3.4. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Gümrük Birliği'ne Doğru	81
3.5. AB ile İlişkilerde Olumsuz Gelişmeler	85
3.6. İlişkilerin Kırılma Noktası: Lüksemburg Zirvesi	87
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	93
ADAY ÜYELİK SÜRECİNDE TÜRKİYE	93
4.1. ADAY ÜYELİK SÜRECİ	94
4.2. Türkiye ve 1999 Helsinki Zirvesi: Aday Üyelik	95
4.3. Siyasi Kriterler Alt Komisyon Raporu: Devlette Reform Önerileri	102
4.4. Devlet Bakanı İrtemiş'in İstifası	104
4.5. Türkiye'nin Yol Haritası: Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB)	105
4.6. Türkiye İçin 21. Yüzyıl Medeniyet Projesi: Ulusal Program	110
BEŞİNCİ BÖLÜM	114
SONUÇ	114
5. SONUÇ	115
KAYNAKÇA	121

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ANAP	: Anavatan Partisi
ABGS	:Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AET	:Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Teşkilatı
AKÇT	:Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKTT	:Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği
ANAP	:Anavatan Partisi
BYEGM	: Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüđu
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DGM	:Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP	: Demokrat Parti
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	:Demokratik Sol Parti
DTM	:Devlet Planlama Teşkilatı
GB	: Gümrük Birliği
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
HDTM	:Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
İHB	:İnsan Hakları Başkanlığı
İHKÜK	:İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu
İKÖ	:İslam Konferansı Örgütü
İKV	:İktisadi Kalkınma Vakfı
İÜ	: İstanbul Üniversitesi

KHK	:Kanun Hükmünde Kararname
KKTC	:Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOB	:Katılım Ortaklığı Belgesi
MDAÜ	:Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri
MGK	:Milli Güvenlik Kurulu
MHP	:Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	:North Atlantic Treaty Organisation
NGO	:Non- Governmental Organisation
OPAMET	:Ortak Pazar Merkez Teşekkülü
RTÜK	:Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SBFD	:Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
STK	:Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TESEV	:Türkiye Ekonomik Sosyal Etütler Vakfı
TTK	:Türk Tarih Kurumu
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı

GİRİŞ

1960'larda başlayan Türkiye-Avrupa ilişkileri bütün dönemlerde Türkiye'de savunulduğu kadar tartışılmaktan da geri kalmadı. Çağdaşlaşmanın, modernleşmenin adresi olarak Batı'yı gören Türkiye, Avrupa Birliği ile bu yolda zorlu bir ilişkiye sahip olsa da Avrupa'dan hiç vazgeçmedi; tabii Avrupa da Türkiye'den. Türkiye'nin Avrupa Birliğine yönelik politikaları, devletin temel amaçlarından, yapı taşlarından biri olan çağdaşlaşma idealizmini yansıttığı kadar, iç politik aktörlerin etkileşim ve değişimlerini de yansıtan bir süreçtir. Bu çalışmada da bu sürecin kısa ancak AB ile ilişkilerde önemli bir aşama olan aday üyelik/Ulusal Program hazırlık sürecini ele aldık. Çünkü, Türkiye'nin AB'ne Helsinki'de aday ilan edilmesiyle birlikte başlanan dönemde, helki de Türkiye'de bugüne kadar kamuoyu önünde hiç tartışılmadığı kadar Avrupa Birliği tartışıldı. Hatta bu tartışmalar, insanların kafalarını karıştıracak kadar yoğun yapıldı. Bu tartışmalar aynı zamanda ülkenin karar alıcı aktörlerin arasında da yaşanmaktaydı. Ancak bu süreçte değişmeyen tek konu ise Türkiye'nin AB'ye yönelişi olmuştur.

Türk dış politikasının sürekliliğini sağlayan önemli bir faktör olan karar alma süreci ve bu süreçte yer alan kurumsal düzeydeki aktörlerin fonksiyonlarını, Türkiye'nin kemalist ulus-devlet kimliği ile sürdürmeye devam ettiği modernleşme sürecinde üstlendiği rolü ve bu rolün dış politikaya yansımalarını açıklayıcı bir yapıya sahiptir. Karar alma süreci her ne kadar hukuki çağrışımlar yapsa da, yetki ve görevleri hukuksal metinlerle düzenlenen karar alıcı aktörlerin yer aldığı siyasal bir süreçte gelişir. Türk dış politikasının karar alma sürecinin ele alındığı bu çalışmada dış politika karar alma sürecinin işleyişi, Türkiye'nin AB'ne aday üyeliğinin başlaması ile birlikte başlayan Türkiye Ulusal Programının hazırlanması sürecinde incelenmiştir.

Çalışmada karar alma sürecinde yer alan karar alıcı aktörlerin konumları, bu sürece olan etkileri ve birbirleri ile olan ilişkileri ile dış politikadaki sürekliliğin nedenleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu incelemeyi de siyasal süreçte rol alan karar alıcıları, bazı uluslararası ilişkiler karar alma modelleri çerçevesinde

değerlendirerek, karar alma sürecinin nasıl işlediğini ve bu süreçte yer alan aktörleri analiz ederek yaptık.

Bu bağlamda karar alma sürecinin yapısı ve bu yapının dış politika oluşumuna etkisini inceleyen bu çalışmanın tezi, dış politika kararlarının, karar alma sürecinde yer alan farklı örgütlenmelerin oluşturduğu bir süreçte alındığı ve bu farklı örgütlenmelerden oluşan bu örgütsel karar sürecinin de devletin yapısını oluşturan ve dış politikaya da yön veren bir kurumsal kimlik/misyon tarafından yönelendirildiğidir.

Bu çerçevede çalışmada karar alma süreci, Türkiye'nin AB'ne aday üyelik sürecinde Türkiye Ulusal Programı hazırlıkları aşamasında örgütsel yapıyı inceleyen Örgütsel Politik Model; devletin kimlik yapısını öne çıkartan Devlet Kimliği yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Bu amaçla da çalışmanın yapılmasında betimsel analitik bir yöntem izlenmiştir.

Araştırmanın hazırlanmasında konuların daha iyi anlatımı ve analizi için daha çok birincil kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış ve bu amaçla da ele alınan dönemi iyi bilen bazı uzman kişilerle mülakatlar yapılmıştır. Kaynakların edinilmesinde birincil kaynaklara daha önem verilerek konu ile ilgili belge ve dokümanlara ulaşılmıştır. Bunun dışında Türk dış politikası ve AB ile ilişkiler konularındaki ikincil kaynaklara, kitap ve makalelerden faydalanılmıştır.

Çalışmayı oluşturan bölümlere kısaca bakarsak; ilk bölümde genel olarak karar alma sürecinin unsurları ele alınarak, bu tez çalışmasında da yer verilen Allison'ın modelleri ile Devlet Kimliği modeli teorik çerçevede açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise Türk siyasal sisteminin genel yapısını verecek bir şekilde karar alma sürecinde rol alan siyasal aktörlerle Türkiye –AB ilişkilerinde etkinlikleri bilinen kamu kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarına değinilmemiştir. Bu aktörlerin, incelenmesinde karar alma sürecine olan etkileri örnek olaylarla desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü Türkiye-AB ilişkilerinin genel işleyiş sürecini ve bu sürecin dinamiklerini hatırlamaya yönelik olarak, ilişkilere geriye dönük kısa bir genel bakışı içermektedir.

Dördüncü bölümde ise Türkiye'nin aday sürecinde tam üyeliğe yönelik çalışmaları içeren ulusal programının hazırlık süreci incelenerek, bu süreçte karar alıcı aktörlerin konumları ile Türkiye AB politikasının etkileşimi incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise dış politika karar alma sürecinin örgütsel politik model ve devlet kimliği yakalaşımı çerçevesi ile incelenmesi sonucunda ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARAR ALMA YAKLAŞIMLARI VE KARAR ALMA SÜRECİ

1.1. KARAR ALMA YAKLAŞIMLARI VE KARAR ALMA SÜRECİ

Uluslararası ilişkiler alanında, klasik yaklaşımlarda devlet, temel aktör; uluslararası yapı da anarşik bir ortam olarak değerlendirilmiştir. Devletlerin dış politikalarını, “çıkar”larını maksimize etme yolunda oluşturdukları realist uluslararası ilişkiler ortamında, devletlerin dış politika kararlarının oluşum süreci ilk zamanlar, dış politika analizinde ihmal edilmiştir. Halbuki dış politika kararları, devletin bürokratik ve örgütsel yapısı içerisinde, birbirinden farklı karakterdeki bireylerin rol aldığı bir siyasal süreçte alınmaktadır. Bu nedenle dış politika kararlarının alınmasını ve uygulanmasını bir çok faktör etkilemektedir. Dış politika, devlet ile uluslararası çevre arasındaki sınırları birbirine kavuşturan bir politik alan ise, bu alanda alınacak kararlar da üzerinde düşünülmüş, diğer alternatifler de değerlendirildikten sonra alınmış kararlar olmalıdır. İşte bundan dolayı kararların nasıl alındığını, alternatiflerin nasıl değerlendirildiğini, kararın ne olduğunu anlamak için öncelikle bazı temel kavramların tanımlarının yapılması gerekir.

1.2. Karar Alma Nedir?

Uluslararası politika, devletlerin birbirlerine yönelttikleri veya uluslararası (ulusal da olabilir) bir soruna yönelik politikaları oluşturan kararlar bütünü şeklinde tanımlanabilir. Bu yönüyle, uluslararası politika bir dış politikalar bütünüdür denebilir. Dolayısıyla dış politika da, bir devletin diğer aktörleri dikkate alarak ortaya koyduğu sınır aşan politik karar ve eylemlerinden oluşmaktadır.

Bu tanımları operasyonel hale getiren ana eksen ise eylemden önce kararları ortaya çıkaran süreçtir. Ancak burada süreçten önce de “karar”ın tanımının yapılması gerekir. Karar (ya da karar alma- decision making) tanım olarak iki veya daha fazla alternatif arasında bir kişi veya grubun iradi olarak tercihte bulunmasıdır. Daha kısa bir tanımlamayla seçeneklerden birinin seçilmesidir.¹ Kararın alınmasından sonraki

¹ Hasan Köni, Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Sistemdeki Yeri, Ankara: ASAM, 2001, s.66

aşama ise eylem aşamasıdır. Eylem çok basit bir tanımla, bir amaca yönelik olarak alınmış kararların uygulanmasıdır. Karar ve eylemi birbirine karıştırmamak gerekir. İki kavram da birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Kararlar, karar alıcının (decisionmaker) zihninde şekillenenen mücerret bir hali ifade ederken, eylem çevresel boyutta yani dış dünyada gerçekleşen ve müşahhas olarak etrafını etkileyen bir tavır alışını gösterir.²

Dış politikada rasyonel bir aktör olduğu varsayılan devletlerin eylemlerinin de planlı bir şekilde gerçekleşmesi umulur. Uluslararası ilişkiler açısından, bir dış politika davranışı, diğer devletlerin karşıt veya tehlikeli amaçlara ulaşmasını engelleme veya bunu asgariye indirme ve/veya kendi amaçlarını da gerçekleştirmeye yönelik olabilmektedir. Her eylemin analitik olarak en azından bir aktörü (veya aktörleri), bir amacı, bir aracı ve bir ortamı olduğu varsayılır.³

1.3. Karar Alma ve Rasyonalite

Yukarıda karar almayı farklı alternatifler arasından bir seçim olarak tanımlarken ortada yine de cevaplandırılması gereken başka sorunsalların varlığından da bahsetmiştik. Bu bağlamda da karar alma sürecinde yer alan kişilerin çeşitli seçenekler arasından, hangi kritere göre bir seçimde bulundukları (nasıl karar aldıkları) sorusu dış politika analizlerinde mutlaka cevaplandırılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Basit olarak düşünüldüğünde birey, günlük yaşamında karar alırken kendi çıkarlarını korumak, arttırmak veya sürdürmek dürtüsüyle hareket etmektedir. Ekonomi literatüründe karını ya da elde edeceği faydayı maksimize etme uğraşısındaki bu insan tipinin (homoeconomicus) eylemlerinin ise akılcı bir temele dayandığı yani bireyin rasyonel olduğu varsayılmaktadır. Buna göre ekonomik rasyonalite, bütün tercihlerin değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmakta ve bilinçli bir tercihi yansıtmaktadır.

² Joseph Frankel, *The Making of Foreign Policy*, London: Oxford University Press, 1963, s.1

³ Richard C. Snyder- H.W. Bruck- Burton Sapin, "The Decision-Making Approach to the Study of International Politics", James N. Rosenau(ed.), *International Politics and Foreign Policy*, New York: The Free Press, USA, 1969

Uluslararası ilişkilerin geleneksel yaklaşımlarında da karar alıcının bütün alternatifleri değerlendirerek en faydalı olanı tercih edeceği, bir temel varsayım olarak genel kabul görmüş bir konudur. Devletin de temel aktör olarak ele alındığı klasik olarak isimlendirilen bu yaklaşımlara göre uluslararası politika, devletleri temsilen hareket eden hükümetlerin, birbirlerine yönelik olarak geliştirdikleri, olaylara ve olgulara rasyonel yaklaştıkları ve çıkarlarını maksimize etmeye çalıştıkları, anarşik arenadaki bir etkileşim süreci olarak tanımlanmaktaydı.⁴

Ancak dış politika analizleri yapılırken dış politika kararlarını etkileyen başka faktörler olarak, siyasal yapı, uluslararası sistemde yer alan hükümet kuruluşları(NGO) kadar hükümet dışı kuruluşlar ile baskı grupları ve bireyler de dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla önceleri uluslararası ilişkilerde, devlet temel birim aktör olarak kabul edilirken, dış politika karar alma sürecinde karar alıcıyı etkileyen diğer aktörler (NGO, gruplar,bireyler vd) önemsenmemiştir.⁵ Bu bağlamda karar alma sürecine içsel ve dışsal boyutta bir çok girdinin girmesiyle, karar alıcının bütün alternatifleri değerlendirebilmesi zorlaşmaktadır. Bu nedenle mutlak rasyonellik gerçekleşmemektedir. Çünkü kararların alınmasında, karar alıcı açısından bilgi eksikliği, zaman sınırlılığı, insani zaafiyet gibi rasyonelliği kısıtlayıcı faktörler vardır.⁶

Sonuçta rasyonellik, karar alıcı için bütün alternatifleri değerlendirerek karar alma değil, mevcut seçenekler arasından kendisine bir yol gösterici olabilecek, Verba'ya göre mümkün olduğu kadar geçmiş kararlara benzeyen kararlar almalıdır.⁷ Verba, 'geçmiş kararlara benzeyen' derken elbette, alınmış kararların, bir benzerinin alınmasını değil, mevcut sorun için en çabuk verilebilecek en uygun karara örnek teşkil etmesini (as a guide) kastetmiştir.

⁴ Ibid, s.203

⁵ Bu konudaki tartışma için bakınız: A.Nuri Yurdusev, "Level of Analysis" and "Unit of Analysis": A Case for Distinction", *Millennium Journal of International Studies*,1993,Vol.22,No.1 ss.77-78

⁶ Sidney Verba, "Assumptions on Rationality and Non-Rationality in Models of the International System", Rosenau(ed.), *International Politics...*, içinde, ss.226-228. Feridun Ergin, *Uluslararası Politika Stratejileri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları:1978, s.49

⁷ Ibid., s.228

1.4. Karar Almayı Etkileyen Faktörler

Devletlerin dış politika analizine konu olan dış politika kararları, uygulama aşamasına gelinceye kadar bir çok içsel ve dışsal faktörden etkilenmektedir. Dış politika analizinde kullanılan “ne”, “niçin”, “nasıl” soruları⁸ karar alma sürecinde de kararların “nasıl” ve “niçin” alındığına cevap arayan sorulardır

1.4. 1. Yapısal Faktörler

Devletlerin dış politika kararlarına sebep oluşturan ve bu kararların niteliğini etkileyen faktörler, hem devlet içinden hem de uluslararası alandan kaynaklanabilir. Bu nedenle bu faktörleri İçsel ve Dışsal çevre diye analiz düzeyi haline getirmek daha uygundur.⁹

1.4.1.1. Dışsal Çevre

Karar alıcılar, kendilerinin dışında yer alan koşullara, faktörlere ve bir parçası oldukları yönetsel örgütlere tepki göstermektedirler ve bunları dikkate almaktadırlar. Dışsal çevre, devletlerin etkileşimde bulundukları veya artık günümüzde hükümet dışı kuruluşların, sivil toplum kuruluşlarının ve de bireylerin de etkin olduğu, uluslararası alan devlet sınırlarının ötesinde diğer devletlerin (karar alıcıların) ve toplumların eylem ve karşı eylemlerinin bulunduğu fiziki çevredir.¹⁰ Günümüze BM, GATT, NATO ve AB gibi global ve bölgesel örgütlerin artması ve güçlenmesi sonucunda gelişen ve yoğunlaşan devletler arası ilişkiler nedeniyle, karar alıcılar kararlarını alırken bütün bu etkenleri göz önüne almak durumundadırlar. Bu

⁸ Michael Clarke-Brian White, *Understanding Foreign Policy (The Foreign Policy System Approach)*, Edward Elgar Publishing, England, s.4

⁹ Synder, et.all. “The Decision-Making Approach...”, s.203

¹⁰ Ibid. , s.203

etkileşim düzeyinde, bir devletin dış çevresi bütün uluslararası sistemi kapsamaktadır.

Dolayısıyla uluslararası sistemdeki her bir gelişme bir devletin karar alma süreci için bir girdi oluşturabilir. İçinde bulunduğu örgütler, bölgesel dengeler, diğer devletlerle olan ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştiği bilgi erişiminin sınırları kaldırdığı bir dünyada karar alıcılar, karar alma sürecinde, çevresel kısıtlayıcılarla da karşı karşıyadırlar. Bu çevresel kısıtlayıcılar devletin içinde bulunduğu örgütler, bölgesel dengeler, diğer devletlerle olan ekonomik ve siyasi ilişkiler bilgi erişiminin globalleşmesi gibi unsurlardır. Dış politika karar alıcıları, kararların alınması sürecinde bu faktörleri dikkate almak zorundadırlar.

1. 4. 1. 2. İçsel Çevre

Dış politika karar alma sürecinde içsel çevre, iç politika, (gruplar, örgütler, partiler ve siyasal yapı) kamuoyu ve coğrafik durumu içine almaktadır.¹¹ Aslında dış politikada karar alıcı dışsal çevreden çok içsel çevreyle ilgilidir. Çünkü iç politik yapılanma, sosyo-kültürel yapı ve ulusal karakter karar alıcının da üyesi olduğu bir bütünün etkin unsurlarıdır.¹²

Ülke içinde, siyasal partilerin ve siyasal yapının dışında medya, kamuoyu, düşünce kuruluşları ve üniversiteler de etkinlik dereceleri ülkeden ülkeye değişse de önemli kanaat sahibi kuruluşlardır.¹³

Devletlerin örgütlenme biçimleri, yönetenle yönetilenler arasındaki ayrım biçimi veya yönetim yapısı (siyasal rejim)¹⁴ ile siyasal partilerle birlikte karar alıcıların da içinde bulundukları yapılar olarak onların yetkilerini belirlemekle kalmaz, onlar üzerinde sınırlayıcı etkiye de sahiptir.¹⁵ Bir devlet başkanının demokratik sistemde sahip olduğu yetki ile otoriter sistemde sahip olduğu yetki

¹¹ Ibid. , s.203

¹² Frankel, *The Making of Foreign Policy*, s.70. Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, Ankara:Atilla Kitabevi , 1995, ss.201-202

¹³ Roger Hilsman, "Policy-Making is Politics", Rosenau(ed.), *International Politics...*, içinde s.237

¹⁴ Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1986, s.9

elbette çok farklıdır. Demokratik sistemde devlet başkanı tek başına karar alamazken, otoriter sistemde liderin karar alma sürecinde etkinliği ağır basmaktadır. Liberal demokratik devletlerde hükümetler politik gücü kullanırken, komünist ülkelerde, Komünist Parti politik gücü kullanmaktadır.¹⁶

Yine de demokratik ülkelerde medya, siyasal süreçte alınacak kararları etkileyen önemli bir unsurken, komünist ve otoriter ülkelerde neredeyse etkisiz konumdadır. Aynı şekilde halkın yönetimde görüş ve isteklerinin daha fazla yer bulmasını ve yönetimin doğrudan denetimini sağlayan sivil toplum kuruluşları demokratik ülkelerin aksine otoriter, komünist ülkelerde gelişmemiştir.

Demokratik ülkelerde, karar alıcı başkan/başbakan ve bakanların, halka karşı sorumlulukları vardır. Karar alma sürecinde başkanın/başbakanın, dışişleri bakanının ve yasama organının sahip olduğu yetkiler demokratik rejim içerisinde de farklılıklara sahiptir. ABD yönetim sisteminde başkan tüm icra yetkilerini bizzat kendisi kullanırken Avrupa demokrasilerinin çoğunda (Fransa ve Türkiye’de olduğu gibi) bu yetkileri başbakanın önderliğindeki bakanlar kurulu (hükümet) kullanmaktadır.¹⁷

Ülkelerin karar alma sürecinde yer alan kurumlar, bu kurumların yetki ve görevleri ile aralarındaki ilişki biçimi, genellikle ülkenin anayasasında şekillendirilmiştir. Aslında ülkelerin anayasalarının oluşumunda o ülkenin siyasal geçmişinin, sosyo-ekonomik toplumsal yapısının ve kültürel yapısının da büyük etkisi vardır. İşte devletlerin hayatındaki bu siyasal gelişimsel süreç her devlette farklı bir tarihsel seyre sahip olması nedeniyle, her toplum kendine özgü sosyo-politik bir yapıya sahiptir.¹⁸

Karar alma sürecinde devletin yönetim yapısından sonra, en etkili olan unsurlardan birisi de bürokrasidir. Bürokrasi siyasal sistemle etkileşim içinde olmasına rağmen zaman zaman sistemi tıkayabilen statükocu bir anlayış benimseyerek, karar alıcıların önünü tıkayabilmektedir veya önemli uluslararası ve

¹⁵ Frankel, *The Making of Foreign Policy*, s.10

¹⁶ *Ibid.*, ss.12-13

¹⁷ Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul: Alfa,1999, ss.130-131. Duverger, *Siyasal Rejimler*, ss.70-136.

¹⁸ İler Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1977, ss.33-34

ulusal krizlerde hükümetleri, bakanları ulusal çıkar¹⁹ adına dahi eksik bilgilendirerek yanlış yönlendirebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde bürokrasinin etkisi daha fazla görülebilmekte yönetim ile bürokrasi anlaşmazlığa düşebilmektedir. Gelişmemiş ülkelerde ise bürokrasiden çok liderlerin kararları ve otoriteleri daha etkin olabilmektedir.²⁰

1.4. 2. Bireysel Faktörler

Sosyal bilimlerde, psikolojide, davranışsal yaklaşımın gelişmesiyle, bireyin davranışını konu alan araştırmalar artmış bu konudaki incelemeler, insanın yer aldığı diğer bilimlerde de önem kazanarak; insan davranışının dış dünyaya etkileri araştırılmaya başlanmıştır. Siyasal liderlerin de, kişisel özelliklerinin, ülke yönetimine ilişkin kararların oluşumuna etki ettiği konusu siyaset bilimcilerinin de önem verdiği bir konu haline gelmiştir.

Karar alıcının kişisel özellikleri, deneyimleri, yetenekleri kararları etkileyecektir. Karar alıcıların bu özellikleri olayların algılanması aşamasından olaya dair karar alınıncaya kadar olan süreçte etkili olacaktır. Birey bu süreçte her aşamada var olması nedeniyle önemsenmelidir. Çünkü karar alıcının risk alma eğilimi, yaratıcılık derecesi, zeka kapasitesi, kendine güven derecesi, güce ne derece ihtiyaç duyduğu, çevresine egemen olmayı ne derece arzuladığı gibi faktörler, bu süreçte belirgin bir etkiye sahip olabilir.²¹

Siyasal sistemlerde karar alıcıların, karar alma sürecindeki rolleri, (görev, yetki ve birbirleri arasındaki ilişkiler) anayasa metinlerinde genellikle

¹⁹ *Ulusal çıkar*, (national interest) üzerinde birleşilmiş bir tanım bulunmamaktadır. Çoğu siyaset bilimci ve filozofa göre, ulusal çıkar; devletleri de bireyler gibi yönlendiren bir egoizmdir. Bu; gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi devletin, hegelian devlet teorisi çerçevesinde modern totaliter devletin de temelini oluşturabilen bir kavramdır. Ancak kavram bu olumsuz bakış açısının içinde de tamamen bırakılamaz. Ulusal çıkar bir tanıma göre "devlet, ulus ve hükümetlerin hizmet ettiklerini düşündükleri genel, uzun dönemli ve sürekli gayeler"dir. (Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika*...s.212). Ayrıca bakınız: Fred A. Sonderman, *The Theory of the National Interest*", William Clinton Olson(ed.), *The Theory and Practise of International Relations*, Prentice Hall 8th Edition, New Jersey (USA) 1991,ss. 35-42. Thomas W. Robinson, "National Interest", Rosenau, (ed.) *International Politics*... ss.182-190

²⁰ Gönlübol, *Uluslararası Politika*, s. 215. Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, s.135

şekillenmektedir. Bir devletin dış politikasında önemli yeri olan, devlet başkanı, başbakan, dışişleri bakanı ve meclis gibi kurumlar arasındaki ilişkiler ve bu kurumların dış politika kararlarındaki önem ve etkileri anayasa ve biraz da o toplumun siyasi geleneklerinde²² oluşmaktadır.

Demokratik ülkelerde, seçimle iş başına gelen yöneticiler, vekiller halka karşı sorumludurlar. Ancak otoriter ve totaliter yönetimlerde daha çok geleneksel yönetim anlayışı yaşamda etkili olmaktadır.²³

Bu geleneksel anlayış da, halkın yönetime katılımını olumsuz etkilemekte; karar alma sürecinde daha çok liderin özellikleri, güçlü çıkar gruplarının etkisi görülmektedir. Verba da kişisel özelliklerin uluslar arası ilişkiler olaylarındaki etkilerini değerlendirdiği bazı varsayımlarda bulunmuştur. Bir kişi bir olayda ne kadar çok yer alırsa, mantık dışı etkiler o kadar fazla olacaktır. İkincisi bir birey uluslararası ilişkiler ile ilgili ne kadar fazla bilgi sahibi olursa, bireyin davranışı o kadar daha az mantık dışı etkilere dayanacaktır. Bilgi eksikliği durumunda ise kararlar başka kriterlere göre alınmalıdır. Bilgi eksikliğinin olması durumunda karar alıcının kişisel özellikleri daha etkin hale gelebilecektir.

Üçüncüsü kişinin uluslararası sorunları çözme yeteneği ne kadar fazlaysa, uluslararası ilişkilere yönelik davranışları daha az kişisel özellik taşıyacaktır. Dördüncüsü karar alma sürecinde birey ne kadar fazla rasyonel olursa, kişisel özellikler kararda o kadar az bir rol oynayacaktır. Tabii bu kişinin ne tamamen rasyonel olduğu, ne de kişinin bilimsel modelleri takip ettiği anlamına gelir. Bu da kişisel özelliklerin etkisini azaltan, yeterli bilgi edinme, duygunun kontrol edilmesi ve bir kararın en azından bazı etkilerini görmeye çalışma anlamına gelir. Verba'nın beşinci varsayımı ise, kişi olaylar üzerinde ne kadar etkili olduğunu bilirse, kişilik özellikleri (variable) olayları o kadar az etkileyecektir. Son varsayım ise, kişinin olaylar üzerinde sahip olduğu etki ile ilgili olarak, alınan kararlarda kişi ne kadar sorumluyorsa, kişisel özellikler o kadar az olacaktır.²⁴

²¹ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ...*, s.183

²² Ramazan Gözen, *Amerika Kışkırtıcılığı Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal Ve Sonrası*, Ankara: Liberte, 2000, ss.155-156

²³ Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, s.131

²⁴ Verba, "Assumptions of Rationality...", s.221-222

Varsayımlardan da anlaşıldığı gibi kişinin rasyonel olması, bilgi, yetenek, sorumluluk gibi ölçütlere bağlı olmaktadır. Bu sebeple, Verba'ya göre karar alıcı ne kadar fazla bilgi ve yeteneğe sahip olursa birey, uluslararası ilişkilerde o kadar az yer alır. Geniş ölçüde değerli bir karar alma modeli olarak rasyonalite kabul edilirse sorumluluk ve etki o derece de artacaktır. Kararlar ne kadar çok yoğun olmuş bir sosyal durumda alınmışsa, kişinin davranış ve hareketlerinde mantık dışı unsurlar daha az şekilde temel rol oynayacaktır.²⁵

1.5. Karar Alma Süreci

Dış politikada kararlar bir süreç içerisinde alınmaktadır. Karar alma sürecinde algılama, durumun tanımlanması, kararın verilmesi ve politikanın uygulanması unsurları ortak olarak bulunmaktadır.

1.5.1. Algılama

Karar alma sürecinde, sürecin var olabilmesi için, bir olayın, bir konunun olması gereklidir. Karar alıcının karar alabilmesi için bir olayın olması ve karar alıcının da bu olaydan haberdar olması gerekir. Karar alma sürecini başlatan bu olay, uluslararası alanda ortaya çıkan bir olay, devletin dış politikasına yönelik bir politika tespiti, karar alıcının kişisel özelliklerinden kaynaklanan istek veya iç politikadaki gelişmeler olabilir.²⁶ Dış politika karar alma sürecini başlatan olayla ilgili bilgiler, karar alıcıya bir haberleşme ağı sistemi ile ulaşmaktadır. Bu haberleşme sistemi, bir devletin diğer devletlerdeki, elçilik, konsolosluk gibi diplomatik temsilcilikleri ve deklarasyon, anlaşma, nota gibi diplomatik yazışma vasıtaları ile olabileceği gibi yerli ve yabancı medya ve devletin istihbarat birimlerinin toplamış olduğu bilgilerle

²⁵ Ibid. , s.224

²⁶ Arı, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, s.139

de olabilir.²⁷ Karar vericinin olaya dair ilk algılaması gelen ilk bilgilere göre olacağı için, gelen bilgilerin doğru bilgi verip vermedikleri karar vericinin algılamasını büyük ölçüde etkileyebilmektedir. Bu sebeple hangi şekilde gelirse gelsin bilginin güvenilirliği ve yeterliliği dış dünyadaki olayların (nesne ve süreçlerin), dış yapısal özelliklerinin duysal imgesi olan algılamada²⁸ önemli rol oynamaktadır. Karar alıcıya ulaşan bilgilerin yeterliliği ve yetersizliği olayın mevcut bilgiler çerçevesinde değerlendirilerek kararın alınmasında, bütün karar alternatiflerinin değerlendirilmesinde etkili olacaktır. Karar alıcıların daha geniş zaman diliminde karar alabilmeleri, olaya dair mevcut bilgilerin ve alternatiflerin hepsinin değerlendirilmesinde bir kolaylık sağlarken kısıtlı bir zamanda karar alıcıların ani gelişen olaylara veya krizlere yönelik kararlar almak zorunda kalması, bilgi ne kadar yeterli olursa olsun karar alıcıyı olumsuz etkileyebilmektedir.²⁹

Bir olgu, olay veya nesne ile ilgili olarak karar alıcıya farklı kanallardan ulaşan bilgilerle, karar alıcının bu bilgileri doğru veya yanlış algılamasında, karar alıcının zihnindeki olgu veya nesnelerin yansımaya olan imaj da önemlidir.³⁰ İmaj, bir nesnenin, bir olayın karar alıcı tarafından algılanması sonucu elde edilir. Yani karar alıcının zihnindeki örneğin bir ülkenin dost veya düşman olduğuna dair imajı, o ülke hakkında karar alıcıyı yönlendirebileceği gibi, karar alıcının elde edeceği bir bilgi de imajı değiştirebilir. İmaj, farklı bilgilerin algılanmasını ve bu bilgilerin yorumlanmasını etkilediği kadar, ortaya çıkan yeni bilgilerle de tekrar şekillenebilmektedir.³¹

Dış politika karar alma süreci analizinde kullanılan algılama, imaj ve yanlış algılama, karar alıcıya göre hem dış dünyadan hem de iç dünyadan bilgi ve etkilerle oluşmaktadır. İşlemsel çevre ve psikolojik çevre olarak adlandırılan bu çevreleri daha açık ifade etmek gerekirse; İşlemsel çevre, belirli bir konuya ilişkin mevcut bütün bilgiler ve buna bağlı olarak ortaya konacak bir tercih açısından söz konusu olabilecek bütün seçenekler; Psikolojik çevre ise, karar alıcının işlemsel çevreyi

²⁷ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.172. Frankel, *The Making of Foreign Policy*, s. 95. Snyder, "The Decision-Making Approach to the Study...", s. 200. Feridun Ergin, *Uluslararası Politika Stratejileri*, İstanbul Üniversitesi Yayın No:3207, Güryay Matbaası, İstanbul, 1998, s.47

²⁸ Aziz Çalışlar (çev.), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2.b., 1997, s.15

²⁹ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika*, s.173

³⁰ Arı, *Uluslararası İlişkiler...*, s.141

algıladığı çevredir.³² Karar alıcının bir durumu algılamasında yer alan bireysel faktörlerin oluşumu karar alıcı bireyin geçmiş yaşam tecrübesi ile de bağlantısı mevcuttur. Bu nedenle algılama ve imaj, şimdiki zamanda edinilen bilgi ve inanç yanında bireyin geçmiş deneyimleri, düşünceleri, tutum ve davranışları ile oluşmaktadır ve imaj, birey boyutunda geçmişten bu güne devam eden bir süreci içerir. Bu süreçle karar alıcının almış olduğu formal ve informal tutum ve davranışları inançları, dünya görüşü siyasal sisteme bakışı, diğer milletlere bakış açısı bir duruma yönelik karar alıcıya ulaşan bilgiler algılama ve imajın oluşumunda, değişiminde önemli bir yer tutar.³³

1.5. 2. Durumun Tanımlanması

Karar alma sürecinin ikinci aşaması ise imajlara dayanılarak doğru veya yanlış gerçekleştirilen bir algılama ile karşı karşıya kalınan durumun tanımlanmasıdır.³⁴ Ortaya çıkan durumun tanımlanmasında, karar alıcının kişisel özellikleri de belirleyici olabilmektedir. Devletlerin karar alma süreçlerinde, karar alıcının psikolojik çevresinden önce gelen bilgileri ilk olarak değerlendiren bürokratik yapı da büyük önem arz eder. Çünkü bir durumla veya bir olayla ilgili bilgilerin ilk değerlendirildiği yer bürokratik mekanizmadır. Özellikle demokratik ülkelerde siyasal süreçte bürokrasinin ve başka örgütlerin daha fazla yer alması bu kurumlara daha fazla etkinlik kazandırmaktadır. Bürokratik yapı, kendi görüşünü anlatabilme çabası içinde olabilmektedir. Bürokrasinin kendi kararını anlatma isteği, karar alma sürecinde bir nevi pazarlık sürecine neden olmakta, dolayısıyla karar alma süreci farklı kesimlerin çıkarlarının dengelendiği bir sürece dönüşebilmektedir.

³¹ Sönmezoğlu, Uluslararası Politika ..., s.174

³² Ibid. , s. 173

³³ Sönmezoğlu, Uluslararası Politika...ss.174-176. Kenneth E. Boulding, "National Images And International Systems", Rosenau (ed), International Politics and ..., içinde, ss 422-431. Frankel, The Making of Foreign Politics, ss.94-110

³⁴ Sönmezoğlu, Uluslararası Politika..., s.176

Dış politikada böyle bir süreç, daha çok iç politikaya yönelik bir çaba olmaktadır.³⁵ Durumun tanımlanmasında, karar alma sürecinde bürokratik yapının da girmesiyle dış politikaya yönelik kararların alınmasında, bilgilerin değerlendirilmesi kadar iç politikaya yönelik politik kararlarda hatalar da ortaya çıkabilmektedir.³⁶

1.5. 3. Seçenekler Arasında Tercih Yapılması ve Kararın Verilmesi

Bir durumu tanımlayan bilgilerin çeşitli kanallarla gelmesiyle, durumun değerlendirilmesinden sonra karar alıcı için ani karar verilmesi gereken bir durum söz konusu değilse, farklı tutum ve davranışların benimsenebileceği alternatifler ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada üç öge öne çıkmaktadır : Durumun farkında olma, tehdidin derecesi ve karar verme zamanı.³⁷ Dış politikada bazen devletlerin bazı olaylara yönelik davranışları, karar alıcılar tarafından önceden de tahmin edilebilir. Bu tür durumlarda önceden karar seçeneklerini değerlendirmek ve kararı zamanında uygulayabilmek gibi olanaklar mümkün olabilmektedir. Karar alma sürecinde, seçeneklerin değerlendirilmesi aşamasında en ideal durum bütün seçeneklerin değerlendirilerek, bunlar arasından bir tercih yapılması olsa da, bu ideal durum gerek bütün bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi, gerekse zamanın darlığı ve karar alıcının kişisel özellikleri gibi etkenler nedeniyle her zaman mümkün değildir. Dış politikada devletlerin karar alternatiflerinin daha fazla olmasında ve bazı kararların uygulanmasında ülkenin ekonomik ve askeri kapasitesi ve ülkenin uluslararası konumu da kısıtlayıcı (veya genişletici de olabilir) rol oynayabilmektedir. Şüphesiz karar alıcının temsil ettiği devletin gücü alternatiflerin belirlenmesinde önemli bir unsurdur.³⁸

³⁵ Henry A.Kissinger, "Domestic Structure and Foreign Policy",Rosenau(ed), **International Politics...**, içinde, s.177

³⁶ Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika...**, s.177

³⁷ Arı, **Uluslararası İlişkiler...**, s.142

³⁸ Frankel, **The Making of Decision Making**, s.199. Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika...**, ss.177-178

1.5. 4. Kararın Uygulanması

Bir olayın algılanması ile başlayan karar alma sürecinde, durumun değerlendirilmesi ve ilgili bilgilerin toplanmasıyla birlikte, farklı alternatifler arasından tercih edilen bir karar, uygulama aşamasına gelir. Devletlerin bir olaya yönelik almış oldukları kararlar, devletin o olaya yönelik politikası da olmaktadır. Bu nedenle alınmış olan kararlar aynı zamanda hükümetin politikası olabilmektedir.³⁹ Kararın uygulanmasını gerçekleştirmek için, bazı strateji ve araçların seçimi, mevcut kaynakların bu seçimlere göre dağıtılması, uygulama zamanının tespiti gibi bazı kararları da almak gerekmektedir.⁴⁰ Kararların uygulanmasına uluslararası aktörlerin gösterdikleri tepkiler, bu tepkileri karar alıcının algılaması uygulanan kararın doğruluğunu veya yanlışlığını geri bildirim (feedback)⁴¹ yoluyla ortaya koyacaktır. Böylece geri bildirim yoluyla karar alıcıya gelen tepkiler, ilgili kurum ve uzman kişiler tarafından değerlendirilecek ve bu tepkiler kararın uygulanmasını etkileyen başka tepkiler olacaktır.⁴²

1.6. Karar Alma Modelleri

Bu başlık altında dış politika davranışlarının analiz edilmesinde kullanılan bazı modellere yer verilecektir.

Uluslararası ilişkiler birey aktörlerin eylem ve güdülerıyla ilgili kabullerini değiştirmektedir. Bu aktörlerin davranışlarını incelemeye yönelik yaklaşımlardan ikisi, daha önce de bahsetmiş olduğumuz Rasyonel ve Rasyonel olmayandır. Her iki yaklaşım da, uluslararası olaylarda bireylerin eylemindeki kabulleri basitleştirmektedir.⁴³ Karar alma sürecinde karar alıcının davranışlarını değerlendiren

³⁹ Arı, *Uluslararası İlişkiler...*, s.144

⁴⁰ Sönmezoglu, *Uluslararası Politika*, s.178

⁴¹ "Feedback(italik bana ait), kaynağın aktüelleştirdiği anlamı alıcının algılayıp algılamadığı , algılamışsa tepkisinin ne olduğu hakkında bilgi temin ettiği süreçtir." Orhan Gökçe, *İletişim Bilimine Giriş*, Ankara:Turhan Yayınevi, 1993, s.61

⁴² Sönmezoglu, *Uluslararası Politika...*, s.178. Arı, *Uluslararası İlişkiler...*, s.144

⁴³ Verba, "Assumptions of Rationality and...", Rosenau (ed.), *International Politics...*, s. 218

Rasyonalite ile ilgili yukarıda bilgi vermiştik. Aşağıda ise karar alıcıların da doğal olarak bulunduğu, karar alma sürecini bir bütün olarak analiz eden Bürokratik Politik Model, Örgütsel Davranış Modeli ve Devlet Kimliği Modeline yer verilecektir. Bu modellerde ise rasyonalite esas değildir. Genel olarak bu modellerde yer alan temel varsayımlar şöyledir: a) Dış politikaya ilişkin olayların akışı, genellikle karar alıcıya, rasyonel karar alma modelinin gereği olan kapsamlı görüşme ve akıl yürütme için yeteri kadar zaman bırakmamaktadır. b) Gerek içerideki gerekse dışarıdaki durumlara ilişkin bilgiler hiçbir zaman tam olmamakta, yani karar alıcının işlemsel ve psikolojik çevresi arasında sürekli bir farklılık bulunmaktadır. c) Motivasyon, tutum ve algılama ile ilgili bazı faktörler, karar alıcının rasyonel modelin gerektirdiği görevleri sakin ve soğuk kanlı bir biçimde yerine getirme imkanını azaltmaktadır.⁴⁴

1.6. 1. Bürokratik Politik Model

Siyasal literatürde bürokrasi kavramını ilk kez, Max Weber, 1922’de ortaya koymuştu. Weber’e göre üç tip otorite vardır: Geleneksel otorite, karizmatik otorite ve hukuki yasal-ussal) otorite.⁴⁵

Bürokrasi de hukuki otoritenin en ileri aşamasıdır. Bürokratik Politik de bir yaklaşım olarak ilk defa 1950’lerde oluşturuldu. Kavram dış politikada da Allison, Halperin, Destler, Steinbruner ve Galluci gibi yazarlar tarafından geliştirildi ve uygulandı. Bunların içinden Graham Allison’ın Küba Füze Kriziyle ilgili bir olay incelemesi olan çalışması ise alandaki temel bir çalışma olarak en etkili olanlarından biri olmuştur.⁴⁶

Allison’un eseri olan”Essence of Decision” ’da analiz edilen Küba Füze Krizi sürecinde Amerikan bürokrasisindeki aktörler arasındaki ilişkiler, Bürokratik Politik

⁴⁴ Sönmezoğlu, Uluslararası Politika..., s. 170-171

⁴⁵ Bilgi için bakınız: Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara:Bilgi Yayınevi, 6.b. , 1997, s. 89-93

⁴⁶ Clarke- White, *Understanding Foreign Policy*, s.111. G.T. Allison’ın Eseri: Graham T. Allison, *Essence of Decision: Explaining The Cuban Missile Crisis*, Little Brown, Boston,1971. Eserin yeni baskısı: Graham T. Allison- Philip Zelikow, *Essence of Decision: Explaining The Cuban Missile Crisis* ,2nd Edition, New York: Longman, USA, 1999

Modelin temelini oluşturmıştır.⁴⁷ Aktörlerin açıklanan amaçlarına göre, model, bürokrasideki temel aktörlerin şekillendirdiği bürokratik amaçları da vurgulamaktadır. Bürokratik yapıdaki aktörlerin öncelikleri ve tercihleri de konumları tarafından şekillendirilmektedir. Alison'un ifadesiyle "nerede oturduklarını nerede durdukları" tespit etmektedir.

Bürokratik Politik Model, karar alıcıların, politika sürecinde uyuştuklarını ve uzlaştıklarını iddia etmektedir.⁴⁸ Hükümet kararlarının alınmasında yer alan bürokrasinin farklı birimleri arasında, alınacak karara dair müzakereler yapılmaktadır. Modele göre, politika oluşumunda, devlet yönetiminde bürokrasinin gelişmesiyle daha fazla katılımcı yer almaktadır. Yönetimde başkan, başkan danışmanı, dışişleri bakanı, meclis, medya, sivil toplum kuruluşları gibi aktörlerin etkileri politikalar üzerinde az veya çok görülmektedir. Her bir baskı grubunun farklı çıkarları olduğu gibi, bürokraside de bürokratların konumları çıkar çatışmasına neden olabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde ekonomik, askeri ve siyasi ilişkilerin yoğunlaşması sonucu, dış politika kararlarında düşünce kuruluşlarının (think- thank), lobilerin (Yahudi Lobisi, Ermeni ve Rum Lobisi) sivil toplum kuruluşlarının, uluslararası şirketlerin etkisi çok yoğun olarak görülür.⁴⁹

Bazı kaynak ve stratejiler başarılı bürokratik politikalarla oluşturulmaktadır. Bürokrasi, politika oluşturma alanında yetkililer üzerinde bir çok avantaja sahiptir. Bunların içinde uzmanlık, süreklilik, sorumluluk gibi uygulamaya yönelik özellikler yer alır. Bürokratik politik alanda alınan kararlar uyum ve uzlaşma tarafından şekillendirilir. Bürokratik politik bir sistemde yöneticinin görevi, politikaları

⁴⁷ Clarke- White, *Understanding Foreign Policy* , s.115

⁴⁸ Barton d. Bernstein, "Understanding Decisionmaking, U.S. Foreign Policy, and The Cuban Missile Crisis", *International Security*, Vol.25. No.1 (Summer 2000), s. 140. Clarke White, *Understanding Foreign Policy*, s. 115. David A. Mc Entire, "Comparing And Critiquing Incrementalism And Bureaucratic Politics Model: Implications from the Case of Vietnam War", www.wss.princeton.edu/jpia/12.htm , (21.02.2001), s.3

⁴⁹ Mc Entire, "Comparing and...", s.2. Sönmezoglu, *Uluslararası Politika...*,s.171. Köni, *Genel Sistem Kuramı...*, s.75. Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*, İstanbul: Alfa.2.b, 1997. Henry Kissinger, "Domestic Structure and Foreign Policy", Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy*, içinde, s.268. Kenneth Waltz-George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, Ersin Onulduran(çev.), Ankara Üniversitesi SBFY:150, Ankara, 1982, s.131

koordine etmek, entegre etmek ve sentezlemektir. Yöneticinin üstlendiği bu rollere sahip olan en güzel örnek ise başkandır(ABD başkanı gibi).⁵⁰

1.6. 2. Örgütsel Süreç Modeli

Graham Allison'ın formüle etmeye çalıştığı başka bir dış politika analiz modeli ise Örgütsel Süreç Modelidir. Bu modele göre hükümetler, bir örgütler dizisinden oluşmaktadır. Dış politika, böylece standart davranış örneklerine göre işleyen geniş bir örgütsel çıktı olarak anlaşılabacaktır.⁵¹ Örgütler mantıksal bir yargılama sürecinden ziyade rutin ya da standart işlemler yoluyla işleri idare edebilmektedir. Dış politika eylemleri ise analiz veya neden olmaksızın belirlenemez ancak analiz daha resmi kabullerle bütün ve ayrıntılı tek bir tutarlılıkta olmayabilir. Örgütler kendi standart işlemsel prosedürleri ve sorumlulukları içinde açıkça daha iyi hareket edebilirler fakat çıktılarının bir bütün olarak dış politika süreciyle tutarlı veya uyumlu olabileceğine dair bir garanti de yoktur.⁵² Dolayısıyla örgütsel çıktıların bir prosedür dizisi sonucunda ortaya çıkmasından dolayı, karar alma sürecinde üst düzey karar alıcıların (başkan, başbakan, dışişleri bakanı vb.) fikir ve tercihleri fazla önem taşımamaktadır. Karar alıcıların değişmesi, örgütsel sürecin prosedürlerini değiştirmemektedir. Bürokratik Politik Modelin aksine, karar alıcı aktörlerden çok örgütsel yapıya önem veren bu model, karar alıcının tercih ve fikirlerine daha fazla alan bırakmamakta ve bireylerin hareketlerini birer aktör olarak sınırlamaktadır. Güçlü bir başkan ya da başbakan, örgütsel rutini nispeten zorlayabilir, ancak uzun vadede örgütün de ağırlığını ortaya koyma ihtimali her zaman vardır. II. Dünya Savaşı öncesi Roosevelt'in dış politika kararları⁵³ ve başbakanlığı döneminde Turgut Özal'ın politika tercihleri⁵⁴ örgütsel rutini kırabilen lider örnekleri olarak verilebilir.

⁵⁰ Todd Hataley, "Bureaucratic Politics and The Department of National Defence", <http://www.cda-cdai.ca/sypsis/2000/hataley.htm>, (28.02.2001), s.2-3

⁵¹ Clarke-White, *Understanding Foreign Policy*, s.16

⁵² Ibid. , s.51

⁵³ Robert Schulzinger, *American Diplomacy in The Twentieth at Century*, NewYork: Oxford University Press, 1984, ss.160-180

⁵⁴ Bakınız: Ramazan Gözen, "The Role of Perceptions in Turkish Foreign Policy- Making in the 1990-1991 Gulf Conflict", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1998 s. 179-200.

Örgütsel yapılarda oluşan bu teamül ve prosedürler, karar almada rasyonaliteyi olumlu etkileyebileceği gibi olumsuz da etkileyebilmekte; rasyonel karar alınmasını engelleyebilmektedir. Örgütsel süreçte rasyonel olabilen bir karar bir ülkenin dış politikası olarak uygulandığında ise rasyonel olamayabilir.⁵⁵

1. 6. 3. Ulus-Devlet Ayrımı ve Devlet Kimliği

Dış politika analizinde kullanılan karar alma modellerinden bahsetmiş olduğumuz yukarıdaki modeller daha çok Amerikan dış politikasında kullanılmış ve bu modellerin uygulandığı yönetsel sistem de Amerikan başkanlık sistemi olmuştur. Amerikan dış politikasında, soğuk savaş döneminde yaşanan Küba Füze Krizi yukarıdaki modellerin daha çok uygulama alanı bulduğu olaylardan biridir. Bu modellerin Amerika dışında başka ülkelerin dış politika analizlerinde uygulanabilirliği bazı yazarlarca kuşkuyla karşılanmıştır.

Bir grup yazar, Allison'ın modellerinin gelişmekte olan ülkelerin dış politika analizlerinde daha az kullanıldığını öne sürmüşleridir. C. Hill, daha az modernleşmiş devletlerin dış politika oluşumunda, Allison, Halperin, Destler gibi yazarların görüşlerinin uygulanamazlığı konusunda büyüyen bir uzlaşının varlığından bahsetmektedir. W. S. Migdal ise böyle devletlerin, örgütsel işleyişlerinde veya uzmanlaşma sürecinde bu kavramsal modelleri verimli şekilde kullanacak araştırmacılar için yeterli bir istikrarlı yapı veya şekle sahip olmadığını öne sürmektedir.⁵⁶

Türk dış politikası davranışlarının analizinde de uluslararası ilişkilerde uygulanan mevcut modellerin yanında kimlik kavramından yola çıkılarak oluşturulan “devlet kimliği” yaklaşımının kullanılması önerilmektedir.⁵⁷

Gözen, *Amerikan Kışkıracında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, ss.111-184.
Alan Makowsky, “The New Activism in Turkish Foreign Policy” ,SAIS Review, Winter Spring, 1999

⁵⁵ Sönmezoglu, *Uluslararası Politika...*, s.171

⁵⁶ Clarke-White, *Understanding Foreign Policy*, ss. 120-121

⁵⁷ Şaban Çalış, “The Turkish State's Identity and Turkish Foreign Policy Decision Making Process”, *Mediterranean Quarterly*(Duke University, USA), Vol. 6, Spring 1995, ss.136-138. Şaban Çalış,

Kimlik, kavram olarak sosyolojide bireyin kendisini niteleyen özellikleri anlatırken; uluslararası ilişkilerde kimlik, siyasal liderlere diğer devletlerle ilişkiler kurması ve sürdürmesinde bir referans yapı sağlamaktadır. Bireyin özelliklerini belirten sosyal kimlik bireylerin ait oldukları gruplar tarafından oluşturulmaktadır. Devlet kimliği ise öteki devletlerle olan ilişkilerde kendisinin ve diğerinin belirtilmesiyle, en azından kendi ve ötekinin bulunmasını içerir.⁵⁸ Literatürde kullanılan ulusal kimlik ise toplumlar arasındaki farklılığın bir ürünü olarak tanımlanabilir. Yani bir ulusal kimliğin oluşumu, toplumun kendisini *öteki* toplumlardan ayırt eden özelliklerin açık ve anlaşılır olması ile açıklanmaktadır.⁵⁹

Ulusal kimlik, Avrupa'da uluslaşma ile başlayan ulus-devlet yapılanmasında, devleti oluşturan toplumun ortak nitelikleri ile oluşmaktadır. Avrupa'da ulus-devletlerin oluşmaya başlaması sonucunda devlet oluşumuna yön verirken daha sonra gelişmeye başlayan ülkelerde ise devletin ulusu şekillendirdiğini söylemek daha doğru olur. Avrupa'da 1789 Fransız Devrimi sonrası başlayan uluslaşma dalgası imparatorlukları yıkmış ve onların yerine ulusların devletleşmesi sonucu ulus-devlet almıştır. Avrupa dışındaki devletlerde, sosyo-politik yapının farklılığı nedeni ile, Avrupa'da olduğu gibi bir burjuvazi sınıfının yokluğu sonucunda uluslaşmaya devlet öncülük etmiştir.⁶⁰ Osmanlı imparatorluğunun çöküşüyle kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinde de ulusu devlet şekillendirmeye başladı. Cumhuriyeti kuran ve ona yön veren güç, ulusu da devlet merkezli bir yaklaşımla yeniden yapılandırmaya başladı.

Dolayısıyla Türk ulusu da Cumhuriyetle birlikte devletin değişen karakterine uygun bir biçimde yeniden yapılandırıldı ve en azından bu yönde bir takım değişimlere tabi tutuldu. Cumhuriyet öncesi Osmanlı'nın siyasal ve sosyal yapısı dinsel temellere dayanmışken, Cumhuriyetin kurulması sonucunda, devlet modern bir ulus devlete dönüşerek, Mustafa Kemal'in ifadesiyle "çağdaş uygarlık

"Ulus, Devlet Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", *Liberal Düşünce*, Cilt 4, Sayı:13, kış 99, ss.22-33

⁵⁸ Bruce Cronin, *Community Under Anarchy*, Columbia University Press, 1999, <http://www.ciaonet.org/sec/dlc/ciao/book/cronin/ack.html>, ss. 3-5

⁵⁹ *Ibid.*, s. 7

⁶⁰ Sönmezoglu, *Uluslararası Politika...*, ss.26-27

seviyesini” hedefleyen yeni bir kimlikte kazandı.⁶¹ Modern Türkiye’nin dış politika temelleri de Mustafa Kemal tarafından belirlenmiş ve bu dış politika anlayışı aynı zamanda yaratılmaya çalışılan modern ulus-devleti oluşturmakta kullanılmıştır.⁶²

Modern Türkiye, Mustafa Kemal’in devrimleri, fikirleri ve ilkeleriyle benlik kazanmıştır.⁶³ Yapılan harf inkılabı kılık kıyafet devrimi batılı yaşam tarzının model alınması, saltanata ve halifelğe son verilmesi gibi devrimler kurulan yeni Türk ulus devletinin temel özellikleri oldular.

Devlet Kimliği Modeline göre Türk ulusal kimliği, bünyesinde barındırmış olduğu farklı dini, kültürel ve etnik yapılar nedeniyle kompleks bir yapı arz etmektedir. Modele göre modern Türk dış politikasını belirleyen esas çerçeve soyut bir ulus tanımında değil, somut olarak yasal belgelerle kimliği tanımlanmış olan devletin kendisidir. Modern Türk dış politikasının kimliği de bu devlet kimliğinin uluslararası politikaya düşen bir yansımasından başka bir şey değildir.⁶⁴ Çalış’ın bu ayrımı yapmaktaki amacı, dış politika analizinde kullanılan ulus ve devlet kavramlarını kimlik sorunuyla sentezlemek, James Rosenau’nun uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırdığı *Bağıntı yaklaşımıyla*⁶⁵ da konuyu birleştirerek, iç politikadan dış politikaya uzanan bir çizgide, Türk dış politikası analizine yeni bir katkıda bulunmaktadır.⁶⁶

Buna göre ulus-devlet modeli yerine Türkiye gibi devlet-ulus modelinin geçerli olduğu toplumların iç politikalarını açıklamanın yanında dış politikalarını da açıklamada bu ayrım daha kullanışlı olacaktır.⁶⁷ Çalış’a göre realistlerin ve neorealistlerin kullandığı devlet kavramını büyüklük/küçüklük, açık/kapalı, gelişmiş/az gelişmiş şeklinde kategorize etmek yerine, devlete bir kimlik kazandırarak, dış politika alanında kullanmak, analize daha ciddi imkanlar

⁶¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995, s. 80. Eric J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, ss. 278-280

⁶² Çalış, “Ulus, Devlet, Kimlik Labirentinde...”, s. 7

⁶³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 251-253

⁶⁴ Çalış, “The Turkish State’s Identity...”, s. 25

⁶⁵ Rosenau’nun bağıntı kavramı, “bir sistemden kaynaklanan ve diğerinde tepki doğuran tüm tekrarlanan davranış dizileri” olarak tanımlanabilir. Kavramın amacı, söz konusu olan aktör(devletin) ile iç ve dış siyasal çevre şartları arasındaki etkileşimin , iç ve dış politikanın şekillenmesiyle oynadığı rolün ele alınarak irdelenmesidir. Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika...*, ss. 193-197

⁶⁶ Çalış, “Ulus, Devlet, Kimlik Labirentinde...”, s. 9

⁶⁷ Ibid.

sağlayacaktır.⁶⁸ Yine Çalış'a göre, devlet kimliği, bir devletin kendisini özdeşleştirdiği, nitelendirdiği veya tanımladığı bir dizi düşünceler ilkeler ve eylemler bütünüdür.⁶⁹

Modern Türkiye'nin devlet kimliğini ise Batıcılık, laiklik, milliyetçilik gibi öğelerle modern bir toplum yaratma sürecinde yapılan devrimler belirlemektedir.⁷⁰ Devletin kimliğinin temel niteliklerini ortaya koyan ve bütün anayasalarda yer alan bu ilkeler, kuruluşundan itibaren aynı zamanda dış politikayı da belirleyen ilkeler olmuş, böylece devlet kimliği ile dış politika aynı çizgide buluşmuştur.⁷¹ Bu bağlamda da, kuruluşundan beri, aynı çizgisini koruyan Türk dış politikası temel olarak şu özellikleri yansıtmaktadır: 1) Devlet, seküler yapısı gereği temeli dine dayalı hiçbir örgüt ve ittifaka katılmamıştır; 2) Türkiye, realist bir dış politika takip etmiş, irredentist politikalardan kaçınmıştır; 3) Modern Türkiye, Batı ile dost kalma yolunu tercih etmiştir; 4) Batıyla bütünleşme hedef alınmıştır; 5) Türk dış politikası statükocudur.⁷² Türk dış politikası bugün de bu özelliklerini korumaktadır. Bu ilkelerin dış politikadaki etkinliği, Türkiye'nin ikili ve çok taraflı ilişkilerinde gözlemlenebilmektedir. Modern Türkiye'nin kuruluşundan itibaren bugüne kadar gelen süreçte oluşup gelişen siyasi örgütsel yapı içinde devletin kimliğini koruyacak örgütsel birimler ve bu birimler arasındaki ilişkiler de önem kazanmaktadır.⁷³ Türk dış politikasında, bu devlet kimliğinin devam ettirilip korunmasında cumhurbaşkanı, hükümet, MGK, Genel Kurmay, Dışişleri Bakanlığı gibi karar alıcı kurumlar arasındaki ilişkiler önemsenmelidir.⁷⁴

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid., ss.13-15. Çalış, "The Turkish State' Identity...", ss.25-29.

⁷¹ Ibid., s.15

⁷² Ibid., s.18

⁷³ Ibid., s.13, s.19

⁷⁴ Ibid. s.12. Çalış, "The Turkish State's Identity...", s.138

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASI KARAR ALMA SÜRECİ VE KARAR ALICI AKTÖRLER

Türkiye’de siyasal yapının, siyasal kurumların ve bu kurumların işleyişini, özel olarak dış politika oluşumunda karar alıcı konumundaki kurumların işleyiş ve etkileşimini anlayabilmek için, devletin siyasal rejiminin temel nitelikleriyle beraber, bu niteliklerin yön verdiği kurumların ve anayasal yapının şekillendirdiği karar alma sürecinin de açıklanması gerekmektedir. Bu bölümde de, Türk devletindeki yönetsel yapının hukuksal yapısı ve bu yapıyı dış politika karar alma sürecinde oluşturan kurumlar ele alınacaktır.

2.1. Hukuki Yapı

Bir devletin yapısını, bu yapıyı oluşturan kurumları ve bu kurumların işleyişini anlayabilmek için o ülkenin anayasasına bakmak gerekir. Çünkü anayasa, bir ülkenin yönetsel kurumlarına yetki ve görev vermesinin yanında, ülkenin yöneticileri için de güç ve meşruiyet kaynağıdır. Modern Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla, bütün devlet yapısının dayandığı siyasal rejim değişerek, modern anlamda Batılılaşma/modernleşme görevini üstlenen bir cumhuriyet devletine dönüştü. Yeni ulusal-devlet, yerine kurulduğu Osmanlı Devleti’ne göre, laik, milliyetçi homojen bir yapıya sahip Kemalist bir devlettir.⁷⁵ Türkiye Cumhuriyetini tanımlayan bu özellikler, devlet yapısını ve Türk dış politikasını da niteleyen özellikler olmuşlardır. Cumhuriyet sonrası oluşturulan bütün anayasalarda bu Kemalist devlet nitelikleri yer almıştır. Bu nitelikler, devlet teşkilatında yer alan bütün birim ve kişilerin uymakla yükümlü oldukları niteliklerdir. Bu nitelikler, 1982 Anayasasında, başlangıç bölümünden sonra yer almıştır. Buna göre devletin şekli cumhuriyettir. Bu cumhuriyetin niteliklerinin de “...insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti” şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Anayasa’nın dördüncü maddesine göre ise, yukarıda belirtmiş olduğumuz ilkeleri içeren birinci, ikinci ve üçüncü madde hükümleri değiştirilemez ve bunların değiştirilmesi dahi teklif edilemezdir. Devletin temel niteliklerini belirten bu ilkelere, yasama, yürütme ve

yargı organları, idare makamları, diğer kuruluş ve kişiler de uymakla yükümlüdürler. Dolayısıyla, yasal olarak, dış politika karar alma sürecinde de, yasama ve yürütme organları, onbirinci maddeye göre, bu belirtilen maddelere uymakla yükümlüdürler. Devletin dış politika tercihleri, bu ilkelere ve başlangıç bölümünde ifade edilen değerlere aykırı olmamalıdır.⁷⁶ Anayasanın başlangıç bölümünde, devletin bölünmez bütünlüğü, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık ve devletin barış veya dış politika yaklaşımını ifade eden “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” ilkesi, açıkça Türk milletinin medeni milletler içinde yükselmesini, refah, eşitlik, kardeşlik ve huzur taleplerine ulaşılmasını gaye edinen hedefler olarak vurgulanmıştır. Başlangıç bölümünde belirtilen bu özellikler, çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma(Batılılaşma), Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık ve barışçı olma ilkeleri, aynı zamanda Türk dış politikasının da temel düsturları olmuştur. Anayasanın başlangıç bölümüne, Anayasa Mahkemesi, iç hukukta bir çok davada atıf yapmış ve 1982 Anayasası başlangıç bölümünü bağımsız ölçü norm olarak da kullanmıştır.⁷⁷ Bülent Tanör de, başlangıç bölümünün içerdiği bazı ilkeler açısından, Server Tanilli’inin 1961 Anayasası için öne sürdüğü, “*bağımsızlık ve barış*” ilkelerinin başlangıç bölümünde yer almakla anayasallaştığı ve bu iki önemli dış politika düsturunun, siyasal iktidarı temsil edenler için birer Anayasa emri⁷⁸ olduğu görüşüne dayanarak, 1982 Anayasası’nın başlangıç bölümünün de Anayasa emri ve düsturu olduğunu ifade etmektedir.⁷⁹

Dolayısıyla yukarıda da belirttiğimiz anayasal kural ve ilkelere aykırı bir dış politika kararı, devlet organlarının anayasaya aykırı hareket etmesi demektir.⁸⁰ Dış siyasete ilişkin politika ve kararların tesbitinde geçerli olan bu durum, devletin katıldığı veya katılacağı uluslararası antlaşmaların anayasal uygunluğu için de geçerlidir. Anayasaya göre, usulüne göre yürürlüğe konmuş uluslararası antlaşmalar yasa hükmündedir ve bu antlaşmalara karşı anayasal yargı yoluna gidilemez.

⁷⁵ Şaban Çalış, “The Turkish State’s Identity And Turkish Foreign Policy Decision-Making Process”, *Mediterranean Quarterly*, Vol.6, No.2, Spring 1995, s.137

⁷⁶ Bülent Tanör, “Türkiye’de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi”, Faruk Sönmezoğlu(der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994, ss.318-319

⁷⁷ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları, 1995, s.50

⁷⁸ Tanör, “Türkiye’de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi”, Sönmezoğlu(der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, s.318

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Anayasa, Madde 11

Ancak, antlaşmalar böyle bir anayasal statüye sahip olmasına rağmen, devletin imzalayacağı/taf olacağı uluslararası antlaşmalar, yukarıda belirtmiş olduğumuz anayasal ilkelerle uyumlu olmak zorundadır. Yani özel olarak dış politika karar alma sürecinde yer alan karar alıcı aktörler olarak devlet organları anayasaya aykırı andlaşmalara imza koyamazlar veya imzalandıkları takdirde bu tür antlaşmaların anayasal geçerliliği olmaz.⁸¹

Türk dış politikasında, uluslararası antlaşmalarda anayasal duyarlılığın yaşandığı örnek olaylardan birisi Türkiye'nin İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) ile olan ilişkileridir. Türkiye, İslâm Birliğini ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda güçlendirmeyi amaçlayan bir örgüt olarak, dini temellere dayanmasından dolayı, Türkiye Anayasasında değişmez ilkelerden olan "laiklik ilkesine uygun düşmediği için, resmi olarak İKÖ Yasası'nı onaylamamıştır. Bundan dolayı Türkiye'nin İKÖ'ye üyeliğinin onaylanması konusunda, hukuksal bir sorun mevcuttur. Türkiye, 1976'da İKÖ'ye üyelik için başvurduğunda, üyelik talebi İKÖ tarafından kabul edilmiştir ve Türkiye kendi iç hukuksal sürecinde bu üyeliğini yasallaştıramamış olsa da⁸², diğer örgüt üyelerinin sahip olduğu hak ve yükümlülükleri de sahiplenmiştir.⁸³ Böylece Türkiye İKÖ'nün de *facto* üyesi; Sosyal'ın ifadesiyle "*fiili üyelik*" sahibi olmuştur.⁸⁴ Türk dış politikasında, devleti niteleyen anayasal ilkeler çerçevesinde oluşturulacak dış politika uygulamaları benzer şekilde, 1990 sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Balkanlar'daki İslâm kimliği taşıyan toplumlarla ilişkilere de yansıyacaktır.⁸⁵

Bu bağlamda Türk dış politikasının oluşumunda, yasal olarak görev alan ve siyasal süreçte dış politika oluşumuna katkıda bulunan siyasal aktör ve sivil toplum kuruluşlarının dış politikaya yönelik etkileri aşağıda incelenecektir.

⁸¹ Ibid., s.319

⁸² İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C.23, İstanbul, 2001, s.52, ss.49-53. Ayrıca bakınız: Davut Dursun, İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999, ss.197-201

⁸³ Tanör, "Türkiye'de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi", Sönmezoglu(der.), Türk Dış Politikasının Analizi, s.320. Çalış, "The Turkish State's Identity..", s.138

⁸⁴ İsmail Sosyal, Uluslararası Antlaşmalar-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, ss. 731-738

⁸⁵ Çalış, "The Turkish State's Identity...", s.138. Şaban Çalış, "Ulus, Devlet Ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", Liberal Düşünce, Kış 99, Sayı: 13, Cilt 4, ss. 18-19

2.1.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)

Halkın oylarıyla seçilen temsilcilerin oluşturduğu ve ulusun temsil edildiği kurum parlamentolardır. Türk demokrasisi de 23 Nisan 1920’de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile parlamenter rejime geçmiştir. TBMM, dış politika oluşumunda anayasal olarak etkin bir kurumdur. Türkiye’de yürütmeyi temsil eden kurum, Meclis içinden çıkmakta ve yürütme, güven oyunu Meclis’ten almaktadır. Yürütme organı Meclis tarafından denetlenmektedir. Genel olarak, Meclis’in görevi ve yetkileri, 1982 Anayasası’nda, 87’nci maddede “... *kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, Bakanlar Kurulu ve bakanları denetlemek..., milletlerarası antlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak...*” şeklinde ifade edilmiştir.

Anayasa’ya göre, Türkiye Cumhuriyeti adına yapılacak anlaşmaların onaylanması Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır. Dolayısıyla bir uluslararası antlaşma, ancak Meclis’te görüşülerek uygun bulunduktan sonra onay makamı olan cumhurbaşkanı tarafından onaylanabilecektir. Böylece bütün uluslararası antlaşmalar, Meclis’in uygun bulmasıyla kendiliğinden iç hukuka geçmektedir.⁸⁶ TBMM’nin uygun bulunduğu uluslararası antlaşmalar, iç hukukta Anayasa’ya aykırı bir durum teşkil ederse, bu sorunu önlemenin yolu da, Anayasa’ya aykırılığı gideren ve antlaşmanın iç hukuktaki etkilerini düzelten başka bir yasa çıkarmaktadır.⁸⁷

Meclis’in dış politika alanında etkinliğinin açıkça formüle edildiği alan ise “*Savaş hali ilanı*” kararıdır. Anayasa’nın 92’nci maddesine göre, milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına, TBMM karar vermektedir. Meclis, ‘*eğer tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olduğu*’ hallerde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin kullanılmasına karar verebilmektedir. Aynı maddeye göre, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalar ve uluslararası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk

⁸⁶ Şeref Ünal, *Turkish Legal Systems And The Protection of Human Rights*, Ankara: SAM Papers, 2000, s.14

⁸⁷ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993, s.197

Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına yine Meclis karar verecektir.⁸⁸ Meclis'te, görüşülecek konuların, meclis genel kuruluna gelmeden önce görüşülüp olgunlaştırıldığı komisyonlar da vardır.⁸⁹ Örneğin dış ilişkilere ilişkin yasa tasarıları daha çok Bütçe Komisyonu ve Dış İlişkiler Komisyonu gibi komisyonlarda görüşülmektedir.⁹⁰

Yasada Meclis'in görev ve yetkileri belirtilmesinin yanında, Meclis'e verilen, imzalanan uluslararası antlaşmaları uygun bulma mekanizmasıyla, yürütmenin bu konuda denetimi sağlanmış ancak dış politikada hangi kişi ve kurumların rol aldığı yasada açıkça belirtilmemiştir. Fakat anayasal olarak yasama, yürütme ve yargının ayrılığı yanında, siyasal teamüle bakıldığında, dış politikanın yürütülmesinin ve dış politika kararlarının oluşumunun, yürütme organının sorumluluğunda olduğu açıktır.⁹¹ Yürütmenin bu konudaki etkinliği ise aşağıda incelenecektir

Türk Hukukuna göre, uluslararası antlaşmaların imzalanmasında, yetki belgesine ihtiyacı olmayan üç kişi vardır. Bunlar, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanidir.⁹² Bu imza yetkisine sahip kişilerden birinin imzaladığı uluslararası antlaşmaların, Meclis'te uygun bulunmasına dair yasa tasarısının hazırlanması, Dışişleri Bakanlığı'nın görevidir.⁹³ Türkiye'nin imzalamış olduğu uluslararası antlaşmaların; ekonomik, ticari veya teknik ilişkileri düzenleyen, süresi bir yılı aşmayan, devlet maliyesi bakımından bir yükümlülük getirmeyen, kişi hallerine ve Türkler'in yabancı memleketlerdeki mülkiyet haklarına dokunmayan ve Türk yasalarında değişiklik öngörmeyen antlaşmalarla, milletlerarası bir antlaşmaya dayanan uygulama antlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari teknik ve idari antlaşmalar ile ilgili olanları, meclisin uygun bulmasına gerek olmayan antlaşmalardır.⁹⁴

Bu antlaşmaların dışında kalan, Türk kanunlarında bir değişiklik öngören antlaşmalar için uygun bulma yasasına gerek vardır. Ancak uygulamada ise, ilgili

⁸⁸ Anayasa, Madde 92, Bakınız: <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/Anayasa2001.htm>

⁸⁹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınevi, 1995, s.262.

⁹⁰ TBMM İç Tüzük'ü ve Komisyonlar için bakınız: <http://www.tbmm.gov.tr/ictuzuk/ictuzuk2002.htm>

⁹¹ Ramazan Gözen, "Türk Dış Politikasında Karar Alma Mekanizması, Turgut Özal ve Körfez Krizi", *Yeni Türkiye*, Mayıs-Haziran 1996, Yıl 2, Sayı: 9, s.28

⁹² Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 1. Kitap, 5.b., Ankara: Turhan Kitapevi, 1995 s.148. Resmi Gazete, K.H.K./ 206, m.2/d ve m.5, 18.06.1984, Sayı: 18435 mükerrer

⁹³ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, s.151

antlaşmanın uygun bulunması ile ilgili olarak Dışışleri Bakanlığı'nca hazırlanan yasa tasarısının Bakanlar Kurulu'na gittiği ve tasarının Bakanlar Kurulu'nun değerlendirmesine bağlı olarak Meclis'e sunulup sunulmamasına karar verildiği görülmektedir. Böylece Hükümet'in uluslararası alanda imzalamış olduğu antlaşmayı TBMM'ye sevk etme konusunda takdir yetkisine sahip olduğu kabul edilmektedir.⁹⁵

Türk dış politikası gelişmelerine genel olarak bakıldığında, Meclis'in dış politika sorunlarının görüşülmesi konusunda, zaman zaman pasif bırakıldığı görülmektedir.⁹⁶ İncelediğimiz dönem olarak baktığımızda, Türkiye'nin AB Ulusal Programı'nın hazırlanması sürecinde, Meclis'te bu konuyla ilgili olarak hiç görüşülmediği görülmektedir. Türkiye Ulusal Programı'nın hazırlanması sürecinde Meclis'in pek etkisi olmamıştır. Ulusal Program, ilgili kurumlar tarafından hazırlandıktan sonra Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz tarafından Meclis'e, bilgi vermek amacıyla 22 Mart'ta getirilmiştir ve Program genel olarak iyi niyet açıklamalarıyla kabul edilmiştir. Bakanlar Kurulu da, Ulusal Program'ı 19 Mart'ta onaylamıştır. DYP Grubu sözcüsü Ayfer Yılmaz, buna dikkat çekerek, böyle bir programın sadece onay için Meclis'e getirilmesini eleştirmiştir.⁹⁷ Meclis'in yasama yetkisinin pasifize edilmesine yönelik başka bir eleştiri de DYP Milletvekili Hüseyin Çelik'e aittir. Çelik, ABGS Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı'nın görüşüldüğü Meclis oturumunda, *"TBMM'in elinden yasama faaliyetinin bile ciddi manada alındığını, icranın yani yürütme organının, fiili olarak yasamayı eline geçirdiğini"* belirtmiştir.⁹⁸

TBMM Dışışleri Komisyonu Başkanı ANAP Milletvekili İnan da, Meclis'in *"onay makamına"* dönüştürüldüğünü ifade ederek, dış politikaya ilişkin kararların liderler tarafından alınıp, ne Dışışleri Komisyonu'nda ne de Meclis'te görüşülmediğini belirterek, Meclis'in *"bir nevi hükümetin emrinde bir kanun değirmeni halinde işletilir hale geldiğini"* ifade etmektedir. İnan, buna benzer sorunların yaşanmasını da, Türkiye'de bir türlü dış politikanın demokratikleştirilememesine bağlamaktadır. İnan, temsil ettiği Dışışleri Komisyonu

⁹⁴ Anayasa, Madde 90. Bakınız: <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/Anayasa2001.htm>

⁹⁵ Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, s.152

⁹⁶ Bakınız: Özcan, "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika", Sönmezoğlu(der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, ss. 310-312

⁹⁷ DYP Grubu Adına Ayfer Yılmaz, 22 Mart 2001, www.belgenet.com , www.dyp.org.tr

ile ilgili olarak da, dış politika konularının Meclis'ten uzak olduğu gibi Komisyon'dan da uzak olduğunu, Komisyon'un etkisinin “neredeyse sıfır” olduğunu belirtmekte; 57. Hükümet Dışişleri Bakanı İsmail Cem'i de, Komisyon'a ve Meclis'e dış politika konularında bilgi vermemekle suçlamaktadır.⁹⁹

2.1.2. Cumhurbaşkanı

Anayasa'ya göre, (m.8) yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulu tarafından kullanılır ve yerine getirilir. Böylece Türk hukuk sistemi yürütmede, “*ikili yürütme*” şeklini benimsemiş olmaktadır. Anayasa'ya göre Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Türkiye Anayasası, egemenliğin kaynağı olarak milleti kabul etmiştir ve Türk milletinin egemenlik hakkını kullanmasının da, yetkili organlar eliyle olacağını belirtmiştir.¹⁰⁰ Türk Demokrasi sisteminin yapılanması içinde egemenliğin kullanımının Bakanlar Kurulu'nun yanında Cumhurbaşkanı ve Milli Güvenlik Kurulu arasında paylaşıldığı görülür. Böylece yönetimde egemenliğin kullanımında çok başlı bir yapıyla beraber, 82 Anayasası ile daha güçlendirilmiş bir cumhurbaşkanı ortaya çıkmıştır.¹⁰¹ Diğer kurumların bu yetkilerini nasıl kullandığı daha sonra sırası gelince değerlendirilecektir.

Cumhurbaşkanının, yürütmenin başı olarak, Batı demokrasilerinde sembolik bir makam olmasına rağmen, Türkiye'de 1982 Anayasası ile, devlet başkanı olarak cumhurbaşkanı makamına, cumhuriyetin koruyuculuğu görevi ve devletin temel niteliklerine bağlılık görevi, yürütmeye ilişkin görevler gibi icrai görevler verilmiştir.¹⁰² Ayrıca devlet başkanı yasama ve yargı alanında da görevler üstlenmiştir.¹⁰³

Cumhurbaşkanı da, uluslararası anlaşmaların onaylanması ve yayımlanması konusunda da yürütmenin başı olarak yetkilidir. Anayasal olarak, cumhurbaşkanının

⁹⁸ Hüseyin Çelik, TBMM, Tutanak, Birleşim: 12, Oturum:1, 27 Haziran 2000

⁹⁹ Mülakat, Kamran İnan, TBMM 25 Haziran 2001

¹⁰⁰ Anayasa, Madde 6

¹⁰¹ Kemal Saybaşı, DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995, s.35, s.38

¹⁰² Anayasa, Madde 103

¹⁰³ Madde 104

tek başına yapabileceği işlemleri dışındaki bütün icrai kararlar, Başbakan ve ilgili bakanlarla birlikte cumhurbaşkanı tarafından da imzalanır ve bu kararlardan, Başbakan ve konu ile ilgili bakanlar sorumludur.¹⁰⁴

Cem Eroğul, 1961 Anayasası'nda cumhurbaşkanının devlet başkanlığı ve yürütmenin başı olma özelliklerini ayırma yoluna gitmiş ve Kıta Avrupası'nda (kralın veya) cumhurbaşkanının simgesel yönünün “ *devlet başkanlığı değil devlet başkanlığı dolayısıyla sahip olduğu baş yöneticilik yetkisi*” olduğunu belirtmiştir. Eroğul'un tespit ettiği bu ayırım, 82 Anayasası'nda yukarıda belirttiğimiz gibi cumhurbaşkanının yürütme ile ilgili yetkilerinin artırılmasıyla bozulmuştur.¹⁰⁵

Antlaşmaların geçerlilik kazanması da Türk hukuk sisteminde, yürütmenin taraflarından olan Cumhurbaşkanı ile TBMM arasında uygun bulma ve onaylama aşamalarının işlemesi ve Resmi Gazete'de yayımlanması süreci sonunda gerçekleşmektedir. Buna göre imzalanan uluslararası antlaşmayı önce Meclis'in uygun bulması, daha sonra da Cumhurbaşkanının ilgili yasayı onaylaması gerekmektedir. Dolayısıyla uluslararası antlaşmaların iç hukukta yürürlüğe girişi Türk Hukukunda iki aşamadan oluşmuştur: Uygun bulma ve onaylama aşamaları.¹⁰⁶

Anayasanın antlaşmalarla ilgili maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen istisnai durumlardaki antlaşmaların iki ay içinde yasama organı olan Meclis'in bilgisine sunulmasının nedeni ise, Yasama organını siyasal denetim hakkından yoksun bırakmamak içindir, yoksa Meclis'in uluslararası antlaşma üzerinde herhangi bir işlem yapma yetkisi yoktur. Meclis, bilgisine sunulan antlaşmayı reddetmek yetkisine sahip değildir. Ancak Meclis, antlaşmayı uygun bulmazsa, ancak Bakanlar Kurulu üzerinde siyasal denetim mekanizmasını işletebilir.¹⁰⁷

Antlaşmaların onaylanması ise, Bakanlar Kurulu kararnamesi ile uygun bulunması ile birlikte Cumhurbaşkanının onayına sunulur. Yürütmenin sorumlu kanadı ise hükümettir. Antlaşmaların yapılmasında da, uygulanmasında da sorumlu

¹⁰⁴ Madde 105

¹⁰⁵ Cem Eroğul, “Cumhurbaşkanının Denetim İşlevi”, Ankara Üniversitesi SBFD, XXXIII, Mart-Haziran 1978, No:1-2, s.39

¹⁰⁶ Anayasa, Madde 90

¹⁰⁷ Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.181. Tanör, “Türkiye’de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi”, Sönmezoglu(der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, s.325

kanat hükümettir.¹⁰⁸ Cumhurbaşkanı devletin temsilcisi olması ve antlaşmaları onaylamasının yanı sıra, yürütme ile ilgili olarak, başbakanı atar ve istifasını kabul eder, Başbakan'ın teklifi üzerine bakanları atar ve görevlerine son verir. Gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder veya Bakanlar Kurulu'nu kendisi toplantıya çağırır.

Devletin diplomatik ilişkilerinde Cumhurbaşkanı, yabancı devletlere, Türk Devleti'nin temsilcilerini gönderir ve Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderilecek yabancı ülkelerin diplomatik temsilcilerini kabul eder. Cumhurbaşkanı, TBMM adına Türk Silahlı kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil eder. Cumhurbaşkanının bu görevinin sorumluluğu ise, milli güvenliğin sağlanması ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanması açısından TBMM'ye karşı Bakanlar Kurulu'nun sorumluluğundadır ve herhangi bir savaşta da Başkomutanlık görevini, Genel Kurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı adına gerine getirir.¹⁰⁹ Cumhurbaşkanı ayrıca Genelkurmay Başkanı'nı atar¹¹⁰ ve MGK'na başkanlık eder.¹¹¹ Milli Güvenlik Kurulu'nun gündemi de Başbakan ve Genelkurmay Başbakanının önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanınca düzenlenir.¹¹²

Cumhurbaşkanının görevleri dikkate alındığında, antlaşmaların imzalanması veya onaylanarak yürürlüğe girmesi konuları dışında da dolaylı olarak, olağanüstü dönemlerde aldığı görevler ve MGK'nun başkanlığını yapma ve gündemini belirleme gibi diğer kurumlarla olan ilişkileri içinde aldığı görevlerle birlikte, zaman zaman da diğer ülke devlet başkanları ile olan ikili ilişkileri(Özal ve Demirel dönemlerinde görüldüğü gibi) nedeniyle, dış politika alanında, bazan aktif bazan da pasif rol aldığı görülebilmektedir. Çünkü cumhurbaşkanı, ülkenin ulusal güvenlik siyasetinin tespit edildiği ve ilgili kararların alındığı bir organ olan MGK'nun da başkanıdır ve bu organın başkanı olarak alınan kararlarda etki sahibi olmasından doğal bir şey de olamaz.¹¹³

¹⁰⁸ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.209

¹⁰⁹ Anayasa, Madde 117

¹¹⁰ Madde 104

¹¹¹ Madde 118

¹¹² Ibid.

¹¹³ Hikmet Özdemir, *Rejim Ve Asker*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, ss.128-130

Türk siyaset hayatında cumhurbaşkanlarının yürütme alanında olmasa da, dış politika konusunda etkinlikleri, dönem dönem bir icrai makam olarak ya da temsili bir makam olarak, dış politik sorunlara yönelik demeç ve açıklamalarıyla olduğu gibi, uluslararası toplantılarda Türkiye'yi temsil ederek, antlaşmaları devlet başkanı olarak imzalayarak, hükümetin uyguladığı dış politikayı temsil eden ve bu konuda yönlendirici tavırlar sergileyerek gerçekleştirebilmektedir. Çünkü cumhurbaşkanı, Anayasa'nın kendisine verdiği yetkilere dayanarak devletin varlığını ve rejimini koruma amacıyla ve devlet başkanlığı görevinin verdiği "*temsiliyet*" gereği ülkenin dış politik çıkarlarını, sözleri, demeçleri ve tavırlarıyla koruyacaktır. Bu zaman zaman cumhurbaşkanlarının, Özal ve Demirel dönemlerinde olduğu gibi kişisel olarak dış politikada sürükleyici bir aktör olmaları şeklinde de görülebilmektedir.¹¹⁴

2.1.3. Başbakan

Türk siyasal sisteminde, yürütmenin temsilcisi başbakandır. Başbakan, anayasaya göre milletin oyuyla seçilmiş TBMM üyeleri arasından, cumhurbaşkanı tarafından seçilir.¹¹⁵ Türk siyaset geleneğinde başbakan, genel seçimi kazanan partinin Meclis'in de üyesi olan başkanı olmaktadır.

Başbakan, Türk idari yapısında, yürütmenin başı olarak Meclis'in güven oyunu almış ve MGK'nın üyesi olarak Türk Dış politikasında, sahip olduğu kurumsal yetkilerle ve kendi siyasi yetenekleriyle, etkin bir yere sahiptir. Anayasal olarak, Bakanlar Kurulu'nun başı başbakandır ve Başbakan, TBMM üyeleri veya milletvekili seçilebilme yeterliğine sahip olanlar arasından Bakanlar Kurulu üyelerini seçer ve bu kişiler, Cumhurbaşkanı tarafından görevlerine atanırlar.¹¹⁶ Başbakan, bakanların görevlerinin Anayasa ve kanunlara uygun olarak yerine getirilmesini gözetmek ve düzeltici önlemleri almakla yükümlüdür.¹¹⁷ Başbakan, bakanlar arasında işbirliğini sağlamak ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini

¹¹⁴ Tanör, "Türkiye'de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi", Sönmezoğlu(ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, s.328. Çalış, "The Turkish State's Identity...", s.141

¹¹⁵ Anayasa, Madde 109

¹¹⁶ Madde 109

¹¹⁷ Madde 112

gözetmekle de görevlidir ve her bakan da, Başbakana karşı sorumlu olduğu gibi, emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de sorumludur.¹¹⁸

Başbakanın görevleri aynı zamanda, Bakanlar Kurulu'nun 1984'te kararlaştırdığı KHK'de de, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüksek hak ve menfaatlerini korumak ve gözetleme, milletin huzur ve güvenini sağlayıcı tedbirler almak, genel ahlakı ve kamu düzenini muhafaza etme, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı sağlama, refahı yaygınlaştırma, Hükümet'in genel siyasetini yürütme ve Bakanlıklar arasında ahengi ve işbirliğini temin etme olarak açıklanmıştır.¹¹⁹

Başbakanlığı oluşturan merkez teşkilat birimleri arasında dış siyasal sorunlarla ilgili birim olarak, Dış ilişkiler Başkanlığı görevlendirilmiştir. Aynı KHK'nin 13. maddesinde düzenlenen bu birimin görevleri ise, milletlerarası konularda ilgili kuruluşlarla temas kurmak ve koordinasyonu sağlamak, inceleme ve araştırma yapmak ve teklifler hazırlamak ve Başbakanlık'ın diğer görevlerini yapmak olarak belirtilmiştir.¹²⁰

Devletin politikalarının resmi olarak karara bağlandığı yer, Bakanlar Kuruludur. Devletin dış politikasının hükümetin siyasal görüşüne göre de olduğu yer de Bakanlar Kuruludur. Hükümetin belirlediği dış politikayı yürütmekle de Dışişleri Bakanı görevlidir.

Ancak Türk siyasal hayatında, son dönemlerde, 90'lardan sonra başlayan koalisyon dönemlerinde açıkça görüldüğü üzere, hem dış politika olsun hem iç politika olsun, bazı konularla ilgili alınacak kararlar, önce liderler arasında görüşülüp karara bağlandıktan sonra Bakanlar Kurulu ve TBMM gündemine gelmektedir. Sonuç olarak liderler arasında özellikle dış politik konularda alınan kararlar ne Meclis'te ne de Bakanlar Kurulu'nda çoğu zaman tartışılmamaktadır. Böylece demokratik bir sistemde, milleti temsil eden ve seçmenler adına karar alan TBMM üyeleri ve genellikle onun üyelerinden oluşan Bakanlar Kurulu, daha çok liderlerin aldığı kararları onaylama merci haline dönüşmektedirler.¹²¹ Yürütme organının bir

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Resmi Gazete, 18.06.1984, Sayı:18435, Mükerrer

¹²⁰ Ibid., m.13

¹²¹ Mülakat, İnan. Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Ankara:Turhan Kitabevi, Ankara 1998, s.240. Kamran İnan, *Devlet İdaresi*, İstanbul: Timaş, 1998, s.119

danışma organı niteliğindeki MGK'da 1997 Ekiminde kabul edilen Milli Siyaset Belgesi,¹²² yürütme organı olan Bakanlar Kurulu ve Yasama organı olan TBMM'inde görüşülmeksizin, yürütmeyi temsil eden liderlerin almış oldukları kararla, bu iki organı da bağlayıcı duruma gelmektedir. Demokratik olmayan bu usul, İnan'ın da belirttiği gibi, Meclis'i bir "*onay makamı*"¹²³ haline dönüştürmektedir.

2.1.3.1. Milli Güvenlik Kurulu (MGK)

Türk modernleşme ve demokrasi tarihinin en önemli kurumlarından biri Türk ordusudur. Osmanlı Devleti'nin son yıllarına ve cumhuriyetin kuruluş yıllarına bakıldığında da, modernleşmenin öncülüğünü ordu yapmıştır.¹²⁴ William Hale, Türk ordusunun tarihsel aşamalarını üçe ayırarak 19. yüzyıl sonrasında da, ordunun modernleşmenin öncüsü olma Atatürk döneminde de, ülke güvenliğinden sorumlu kuruluş olarak ancak ulusal güvenliğin tehlikeye girdiği zamanlarda siyasete müdahale edebilme geleneğini miras aldığını ifade etmektedir.¹²⁵

Cumhuriyet döneminin ilk askeri darbesi sonrası oluşturulan 1961 Anayasası'nda Milli Güvenlik Kurulu oluşturulmuş ve bu kurul ile ordu, görüşlerini sürekli hükümete bildirebileceği bir ortam sahibi olmuş oldu.¹²⁶ Türk Siyasetine 1961 Anayasasıyla giren Milli Güvenlik Kurulu 1982 Anayasası ile daha güçlenmiş ve kurulun karar alma sürecine olan etkisi daha da kuvvetlenmiştir.¹²⁷ 1961

¹²² Belge ile ilgili olarak bakınız.:Ertuğrul Özkök,
<http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/06/24/yazarlar/02yaz.htm>.
<http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/06/24/gundem/10gun.htm>.

¹²³ Mülakat, İnan. Bu ifade Kamran İnan'a aittir.

¹²⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 5.b., Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1993. Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara: A.Ü.SBF Yayını, 1982. William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Hil Yayınevi, 1996. Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Ankara:Gündoğan, 1993, ss.34-53.

¹²⁵ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.17

¹²⁶ Bakınız: Serap Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Ankara:Yetkin Yayınevi, 1997, ss.81-85

¹²⁷ Çalış, "The Turkish State's Identity...", s.144. Ertan Efeçil, "Foreign Policy Making in Turkey: A Legal Perspective", *Turkish Studies*, Vol. 2, No. 1, Spring 2001, s.149.

Anayasası ile ayrıca Genelkurmay Başbakanı da, Milli Savunma Bakanlığı yerine Başbakanlığa bağlanarak, protokolde daha önde olan bir konuma gelmiştir.¹²⁸

Milli Güvenlik Kurulu, Anayasaya göre “devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu’na bildirir.” Yasaya göre, MGK’nın almış olduğu kararları, Bakanlar Kurulu, öncelikle dikkate alacaktır.¹²⁹ MGK’nun kararlarının hukuksal etkisi konusunda hukukçular arasında da farklı görüşler vardır. Günday’a göre, MGK, Bakanlar Kurulu’na yardımcı bir kuruldur ve Bakanlar Kurulu’na MGK’nın bildireceği görüşler öneri niteliğindedir. Bu öneriler Bakanlar Kurulu tarafından benimsendiği sürece hukuki nitelik kazanır. Günday, ayrıca madde 117’de belirtildiği gibi, milli güvenliğin sağlanmasından dolayı TBMM’ye karşı Bakanlar Kurulu’nun sorumlu olduğunu da vurgulamaktadır.¹³⁰ Gözübüyük de, MGK kararlarının öneri niteliğinde olduğunu, bu kararların ancak Bakanlar Kurulu’nca benimsendiği ölçüde, uygulanabileceğini belirtmektedir. Gözübüyük, bu görüşüne ilaveten MGK’nda, Başbakan’ın da benimsediği bir kararın, Bakanlar Kurulu’nca da benimsenmesi ve uygulanmasının doğal olduğunu savunmuş ve bunun aksi bir durumunda, MGK kararını benimsemeyen Başbakan veya bakanın görevden ayrılması gerektiğini belirtmiştir.¹³¹ Aybay ise 1980 öncesi yayınlanan bir makalesinde, MGK’nu Bakanlar Kurulu’nun bir “alt-uzmanlık” komitesi olarak kabul etmek gerektiğini belirtmektedir. Aybay’a göre Kurulun görüşlerini doğrudan kamu oyuna yansıtması doğru değildir. Kurulun görüşleri ancak Bakanlar Kurulu’nca benimsendikten sonra hükümet görüşü olarak kamuya duyurulmalıdır. Çünkü MGK’nun siyasal hayatta tartışmalara neden olmasının başlıca nedenlerinden birisi de, Kurul’un yetki ve görevler bakımından Bakanlar Kurulu’nun üstüne çıkarılması çabaları ve kamuya yapılan açıklama ve bildirilerden dolayıdır.¹³²

Anayasa’ya göre MGK, Cumhurbaşkanı başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İç İşleri, Dışişleri Bakanları, ve kuvvet

¹²⁸ Yazıcı, ‘Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri, s.81

¹²⁹ Anayasa, Madde 118

¹³⁰ Metin Günday, İdare Hukuku, 2.b., Ankara: İmaj, 1997, s.296

¹³¹ Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku, 7.b., Ankara:Turhan Kitabevi, 1998, s.257

komutanlarından oluşmaktadır.¹³³ Kurulun gündemi ise, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı'nın önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanı'nca düzenlenir ve Cumhurbaşkanı gerektiği zaman MGK'yı toplantıya çağırabilir.

1983'te çıkarılan 2445 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve MGK Genel Sekreterliği Yasası ile oluşturulan Sekreterlik Makamı, MGK ile Bakanlar Kurulu arasında koordinasyon merkezi olarak düşünülmüştür. Yasaya göre sekreterlik, MGK'da alınan kararların Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınması amacına yönelik olarak oluşturulmuş ve sağlanan yetkilerle de yürütmenin üstünde bir siyasal etkiye sahip olmuştur.¹³⁴

AB Komisyonu Türkiye İlerleme raporlarında, Türkiye'deki siyasal yapılanmada MGK'nın siyasal konumuna yönelik eleştiriler getirmiştir.¹³⁵ Türkiye'nin adaylığa hazırlanması amacına yönelik olarak hazırlanan hem Katılım Ortaklığı Belgesi hem de Ulusal Program çerçevesinde MGK'nun yapısında, 2001 Eylül'ünde yapılan Anayasa değişiklikleri ile revizyona gidilmiş ve MGK ile ilgili maddesinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre 118. maddede MGK kararları ile ilgili "*Öncelikli dikkate alınır*" ibaresi "*değerlendirilir*" olarak değiştirilmiş; MGK toplantılarına Başbakan yardımcılığı ile Adalet ve Milli Savunma Bakanlarının da katılması sağlanmıştır. Böylece MGK'nda, sivil yöneticilerin sayısı artmış ve MGK kararlarının etkisi daha yumuşatılmıştır. Ancak bu yumuşatma, MGK'nda alınan iç ve dış siyasetle ilgili alınan kararların Bakanlar Kurulu'nda dikkate alınıp alınmamasında fazla değişiklik yapmayacaktır. 1982 Anayasası'ndaki şekliyle üç bakanın yer aldığı kurulda, şimdi beş bakan ve başbakan yardımcılığı da yer alacaktır. Türk siyaset sisteminde Bakanlar Kurulu'nda alınan kararlarda çok fazla ayrılık görülmemekte, Başbakan'ın iradesi yönünde karar alınmaktadır. Dolayısıyla

¹³² Rona Aybay, " Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurumu", Ankara Üniversitesi SBF'D, Cilt XXXIII, No. 1-2, Mart-Haziran 1978, ss.77-82.

¹³³ Anayasa, Madde 118. 3.10.2001 -4709 tarihi itibarıyla yapılan anayasa değişikliği sonucu MGK'nun sivil üye sayısı artırılmıştır. Yeni yasa şu şekildedir.: "Madde 118.- (3.10.2001-4709) Milli Güvenlik Kurulu; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcılığı, Adalet, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur.

Gündemin özelliğine göre Kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağırılıp görüşleri alınabilir.", <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/Anayasa2001.htm>.

¹³⁴ Özcan, " Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika", s.298, Özdemir, *Rejim ve Asker*, ss.130-140

¹³⁵ Bakınız: AB Komisyonu 1998,1999, 2000 Türkiye İlerleme Raporları, <http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/docs.htm>, <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.html>.

bundan sonra da MGK kararlarının siyasal hayata etkisinde fazla bir değişme görülmeyecek sivil (artık sayı olarak daha fazla) ve asker yöneticiler tarafından MGK'da Başbakan ve yardımcıları ile başbakan tarafından kabul edilen kararlar, Bakanlar Kurulu'nda yine "öncelikle dikkate" alınacaktır.¹³⁶

Danışma organı niteliğinde olan ve görevi ulusal güvenlik politikasının oluşturulması ve uygulanmasıyla ilgili gerekli koordinasyonu sağlamak olan MGK, zaman zaman aldığı kararlarla hem iç hem de dış politikanın şekillenmesi ve uygulanmasına etki edebilmektedir. Bunun örneklerinden birisi de, MGK'nın 1997 Kasım toplantısında kabul edilen "Milli Siyaset Belgesi"dir. MGK Genel Sekreterliği'nce hazırlanan ve MGK'nda kabul edilen belge dış politikadan iç politikaya bir çok konuyla ilgili hususları içermektedir. Belgenin önemini en güzel dönemin Başbakanı Yılmaz şu sözleriyle açıklamaktadır:

*"MGK'da kabul edilen bu belge daha sonra Bakanlar Kurulu'nda görüşülecek ve gizli bir kararname olarak yayınlanacak buna herkes uyacak. Herhangi bir yasa, kararname çıkarken, herhangi bir uluslar arası anlaşma yapılırken, bu belgeyle çelişiyorsa, mutlaka giderilecek. İrtica birinci tehdit ise bu her anlamda vurgulanacak."*¹³⁷

Bülent Tanör'ün yaptığı bir araştırmaya göre, MGK, farklı yıllardaki bazı toplantılarında, çeşitli alanlarda Türk siyasetini etkileyen kararlar almıştır. Bunlar arasında iç politikayı oldukça etkileyen 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarından, yasama-yürütme,¹³⁸ ekonomi¹³⁹ ve 29 Ekim Kutlama Programı kararlarına¹⁴⁰ kadar bir çok karar bulunmaktadır. İnsan Hakları alanında, MGK, "İnsan Hakları Danışma Kurulu" kurulmasına da karar vermiştir. Oluşturulacak bu kurul, karara göre, Genelkurmay Başkanlığı, Adalet, İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarıyla, Milli İstihbarat Teşkilatı ve diğer ilgili kurum ve kuruluşlarca seçilen temsilcilerden oluşacaktır. Bu

¹³⁶ Yazıcı, 'Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri, ss.186-187

¹³⁷ Milliyet, 3 Kasım 1997

¹³⁸ Sabah, 1 Kasım 1994, Sabah, 1 Aralık 1994, 31 Mart 1994

¹³⁹ Cumhuriyet, 15 Şubat 1995, 23-24 Temmuz 1993, Milliyet, 30 Tem. 1993, Sabah, 31 Mart 1994, Yeni Yüzyıl, 25 Aralık 1997

¹⁴⁰ Radikal, 28 Ekim 1997

kurulun kurulmasına ilişkin bir gizli belge de MGK Genel Sekreteri Orgeneral Doğan Beyazıt tarafından ilgililere gönderilmiştir.¹⁴¹

Sonuç olarak, Türk Yönetim yapısında, karar alma sürecinde sivil bürokrasinin yanında, askeri bürokrasi de MGK gibi bir kurulla yer almaktadır. Türk dış politikasında askeri bürokrasinin etkisi sadece MGK ile kalmamakta zaman zaman konjonktürel sorunlarla ilgili askeri yetkililerin açıklamaları ile de olabilmektedir. Böylece askeri bürokrasi, hem dış politika hem de iç politika alanında zaman zaman görüşlerini, kamuoyunu ve siyasal sistemi etkileyebilecek şekilde yapılan kamuoyu açıklamaları ve konuşmalarla,¹⁴² Yürütme'nin yasal olarak bir danışma organı niteliğinde olmasına rağmen tartışmalara yol açabilmektedir. Gönübol, dış politikada askeri boyutun ağırlık kazanmasının, kararların sağlık derecesinin azalması sonucunu doğurabileceğini belirtmektedir. Gönübol, buna örnek olarak da, 12 Eylül 1980'de askeri darbe ile başlayan ara rejimde, "*Devlet Başkanı*" sıfatını taşıyan Kenan Evren'in, Roger's Planı ile Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına "*sözlü*" taahhüt vererek dönmesini kabul etmesini ancak Yunanistan'ın bu plana göre Türkiye'ye karşı Ege'deki taahhütlerini yerine getirmemesini örnek vermektedir.¹⁴³

2.1.3.2. AET'den AB'ye DPT

Türkiye-AT ilişkilerinin gelişim tarihi ile DPT'nin kuruluşu aşağı yukarı yakın tarihlere rast gelmektedir. 1960'dan sonra planlı ekonomiye geçilmesiyle oluşturulan DPT, kuruluşundan beri bağlı olduğu Başbakanlık'a bağlı bir kuruluş olarak, yıllık ve beş yıllık dönemlerde kalkınma planları hazırlamaktadır. Danışma

¹⁴¹ Milliyet, 6 Aralık 1994. Bülent Tanör'ün çalışması için bakınız. Milliyet, 13 Temmuz 1998. MGK'nın dış politikaya etkileri ile ilgili başka örnekler için bakınız. Gencer Özcan, , "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Dış Planda Askeriyenin Artan Etkisi", Gencer Özcan.-Şule Kut(der.), *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Buke Yayınları, 2000, s.75-79

¹⁴² Yakın dönemden bazı örnekler için bakınız: Nahit Şenoğlu, Harp Akademileri Konuşması, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/senogul_110101.html, 11 Ocak 2001. Halil Şimşek, Harp Akademileri Konuşması, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/senogul_110101.html, 11 Ocak 2001.

¹⁴³ Mehmet Gönübol, et.all, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1995, s.626. Özcan, "Türkiye Siyasal rejim ve Dış politika", *Türk Dış Politikasının Analizi*, s.298.

organı statüsünde olan DPT, kuruluşunun ilk yıllarında Türkiye'nin Ankara Anlaşması ile AT'ye ortak üye olması ile başlayan AT ile ilişkilerde önemli görevler üstlenecektir. Bu süreçte Ankara Anlaşmasının imzalanması ve Hazırlık döneminin sonlarına doğru, Geçiş aşamasına hazırlık sürecinde daha aktif rol alan DPT, Geçiş dönemine yönelik ekonomi raporlarında, Türkiye'nin ekonomik açıdan AT ile entegrasyonu kaldırabilecek kadar güçlü bir ekonomiye sahip olmadığını belirtmekteydi. DPT bu dönemde hazırlamış olduğu raporlarla Dışişleri Bakanlığı'nın aksine AT ilişkilerin ilerletilmesinin önünde büyük bir engel olmuştu. DPT ile Dışişlerinin bu yıllardaki mücadelesi, danışma organı niteliğindeki DPT'yi aynı zamanda Dış politik karar sürecine de etki eder hale getirmekteydi.¹⁴⁴

Dışişleri Bakanlığı'nın Türk dış politikasında, Batılılaşma konusunda en hassas kurumlardan biri olarak, daima Batılı kuruluşların içinde olmak istemesinin yanında, özellikle 1960'lardan itibaren başlayan AET ile ilişkiler konusunda 1960'larda planlı ekonomiye geçilmesinde sembol kuruluş olan, Türkiye'nin önemli bürokratlarını yetiştirmeye başlayan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) arasında zaman zaman görüş farklılıkları yaşanmış; bu iki kurum arasındaki AET politikaları üzerinden yaşanan tartışma zemini, aynı zamanda, Osmanlı'nın son dönemindeki İttihat ve Terakki ile Meclis-i Ayan düşünce çizgisini cumhuriyetten sonra temsil eden CHP ve DP anlayışı farklılaşmasında olduğu gibi, Türk siyasal hayatında uzun yıllar etkili olacak Batıcılık, Milliyetçilik ve İslamcılık fikirleri yandaşlarının çatışma alanı olmuştur.¹⁴⁵ Özellikle Turgut Özal'ın 1967'de DPT müsteşarı olmasından sonra, kurum Dışişleri Bakanlığı ile AET konusunda derin görüş ayrılıkları DPT, dış politika karar oluşumunda AET ile ilişkilerde, politika düşünmekten ziyade, ekonomik düşüncelerle karar vermiş ve AET'ye olumsuz yaklaşmıştır.¹⁴⁶ İki kurum arasındaki o dönemlerdeki bu çatışmaya, gazeteci Birand şu cümlelerle dikkat çekmektedir:

¹⁴⁴ Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı Politik Aktörler Ve Değişim*, Ankara: Nobel, 2001, ss.123-140.

¹⁴⁵ Konuyla ilgili olarak özellikle bakınız: Çalış, *The Role of Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy*, Unpublished Discertation, Nottingham: Nottingham University, 1995, ss.192-202, ss.187-192. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.385-386

¹⁴⁶ Bakınız. *İbid.*, ss.187-192. Saban Çalış, *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2001, s.105. M.A.Birand, *Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası(1959-1996)*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998, ss.185-236. Gönlübol et.al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, ss.521-522

“... sanki Türkiye’yi planlama, AET’yi de Dışışleri temsil ediyordu ve pazarlık da iki kurum arasında oluyordu...”¹⁴⁷

Günümüze kadar bazan artarak bazan da azalarak devam eden bu çekişme, bugün için bu iki kurum arasında azalmıştır denilebilir. 1999 AB Helsinki Zirvesi’nden sonra Türkiye’nin AB’ne aday üye ilan edilmesinden sonra gelişen süreçte, Türkiye’nin AB’ne entegrasyonunda, AB ile ilgili çalışmaları yürütecek ve koordine edecek olan Avrupa Birliği Genel Sekreterliği kuruldu. Bu kuruluşun kurulmasıyla, daha önce DPT bünyesinde AET ile ilgili olmak üzere, uygulanacak hedef ve politikaların tespitine yardımcı olmak ve ilgili kuruluşlar arasında gerekli koordinasyonu sağlamak için oluşturulan AET Başkanlığı biriminin bu fonksiyonu, ABGS’ne devredildi.¹⁴⁸

AT ile ilişkilerin daha iyi yürütülebilmesi ve sadece bu konuda uzmanlaşacak bir kuruluş oluşturulması amacıyla, 1984’te DPT bünyesinde bir AET Dairesi Başkanlığı oluşturuldu.¹⁴⁹ DPT’de bu dairenin oluşturulmasından sonra, AET Dairesi, bugünkü Genel Sekreterlik kuruluncaya kadar Avrupa ile ilişkileri koordine eden, bu alanda inceleme ve çalışmaları yürüten kuruluş oldu.¹⁵⁰ Türkiye’nin aday üyelik sürecinin başlaması ile birlikte başlayan Ulusal Program hazırlıkları sürecinde, Başbakanlığa bağlı bir Genel Sekreterliğin oluşturulması sonucunda, ABGS’nin oluşturulmasıyla DPT’deki AET Dairesinin görevleri ABGS’ne devredildi. Genel Sekreterlik’in oluşturulmasında da, buradaki uzmanların Sekreterlik’e geçmeleri ile bu daire önemli bir işlev gördü. Türkiye ulusal programının temelini teşkil eden Sekizinci Kalkınma Planı Siyasi Kriterler Alt Komisyonu’nun hazırlamış olduğu siyasi kriterler raporu da, çok tartışılmasına rağmen gerek KOB’un içeriğinde gerekse Ulusal Program’ın oluşturulmasında referans belge işlevi gördü.

¹⁴⁷ Birand, Türkiye’nin Gümrük Birliği Macerası (1959-1996), s.185

¹⁴⁸ DPT’nin AET Başkanlığı’nın görevi bakınız.: Resmi Gazete, DPT Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK, KHK/223, madde 14, 18 Haziran 1986, s: 18 735-18446. ABGS’nin görevleri için bakınız: Resmi Gazete, ABGS Kuruluş Yasası, Madde 2, 4987 Sayılı Yasa, 4 Temmuz 2000, Sayı: 24099

¹⁴⁹ Resmi Gazete, DPT Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK, KHK/223, 18 Haziran 1984, Sayı: 18735-18446, Mükerrer, Madde 14.

¹⁵⁰ Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği, ss.123-127. Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 4.b., İstanbul: İMKB, 1996, ss.517-518.

2.1.3.3. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS)

Türkiye-AT ilişkilerinin yürütülmesinde DPT bünyesinde oluşturulan AET Dairesi'nin yetersizliği zamanla ortaya çıkmış ve bu alanda kurumlar arasında çalışmaların daha verimli yürütülebilmesi için koordinatör bir kuruluşun gerekliliği ortaya çıkmıştı. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda da, bakanlıklardaki AT birimlerinin etkin bir biçimde görev yapabilmeleri amacıyla bazı tedbirlerin alınması gerektiğinin belirtilmiş olduğu ve bu yönde merkezi bir düzenlemeye gidilmesinin tavsiye edildiği görülmüştür. Bu oluşturulacak merkezi birim ile bakanlıklardaki alt birimlerin birbirlerine uyum sağlamalarının ve bu birimlerin teşkilatlanmalarının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Raporda sonuç olarak, AT ile ilgili bir devlet bakanlığının oluşturulması en uygun çözüm olarak görülmüş, Dış İşleri Bakanlığından, DPT ve HDTM'den ve diğer bakanlıklardan görevlendirilecek kişilerin oluşturulacak Devlet Bakanlığında görevlendirilmesi tavsiye edilmiştir.¹⁵¹ Ancak bu Türkiye'nin AB'ne aday ülke ilan edilmesinden sonra AB müktesebatına uyum sürecinde bu çalışmalarla ilgilenecek ve bunları koordine edecek bir kuruma ihtiyaç ortaya çıktı. Nitekim diğer aday ülkelere de bakıldığında benzer kurumların varlığı görülmekteydi. Bu amaçla 17 Mayıs 2000 tarihinde bir Avrupa Birliği Genel Sekreterliği(ABGS) kurulmasına yönelik ilgili yasa, Bakanlar Kurulu'nda kabul edilerek, TBMM'ne sevk edildi ve tasarı bazı değişiklikler yapılarak, 23-27 Haziran 2000 tarihlerindeki oturumlarda görüşüldükten sonra kabul edildi.¹⁵²

Yasaya göre kanunun amacı, Türkiye'nin AB'ne hazırlanmasına yönelik çalışmalar çerçevesinde kamu kurum ve kuruluşlarının yapacakları çalışmaların ve hazırlıkların iç koordinasyon ve programlara uygun şekilde yürütülmesi amacıyla, Başbakanlık'a bağlı olarak kurulan ABGS'nin kurulması ve bu teşkilatın görevlerine ilişkin usul ve esasları düzenlemektir.¹⁵³ Teşkilatın görevi, AB'ye üyelik sürecinde, Dışişleri Bakanlığının Koordinasyonu çerçevesinde, kamu kurum ve kuruluşlarınca

¹⁵¹ DPT, "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu Alt Komisyon Raporu, Yayın No: 2377-ÖİK: 441, Ankara 1995, ss.21-22

¹⁵² ABGS Kuruluş Yasası, Resmi Gazete, 4587 sayılı Yasa, 4 Temmuz 2000, Sayı: 24099

¹⁵³ ABGS Teşkilat ve Görevleri, Madde: 1

yürütülecek iç uyum çalışmalarının koordinasyonunu yürütmek, oluşturulacak kurul ve komitelerin sekreteryaya hizmetlerini yürütmek ve alınan kararların uygulanmasını yönlendirmek, ilgili birimlerin alacakları kararlara göre araştırma ve incelemeler yapmak, gerekirse yurt içinde ve yurt dışında gerçek ve tüzel kişilere etüt ve tercüme işleri yaptırmak, yükümlü olduğu hizmetlere ilişkin idari düzenlemeleri Başbakanlık vasıtasıyla yapmak şeklinde düzenlenmiştir.¹⁵⁴

2.1.3.3.1. ABGS'nin teşkilat yapısı

Teşkilat olarak, ABGS'ni incelediğimizde, teşkilatın başında, büyükelçi düzeyinde Dışişleri memurları arasından atanan bir Genel Sekreter bulunmaktadır.¹⁵⁵ Genel Sekreter, ABGS'nin kuruluş amacı doğrultusunda gerekli olan işbirliği ve koordinasyonun sağlanması ile görevlidir. Genel Sekreter ayrıca, İç Koordinasyon ve Uyum Komitesi'ne başkanlık eder. Komite'nin görevlerini etkili şekilde ifa etmesini sağlamak için uygun göreceği tedbirleri alır ve gerekli gördüğü hallerde Komite'yi toplantıya çağırır. Komite toplantılarına katılacak olan kurum ve kuruluş temsilcileri, gündem çerçevesinde Genel Sekreter tarafından belirlenir. Kamu kurum ve kuruluşlarıyla yürütülecek işbirliği ve uyum çalışmalarında, Dışişleri Bakanlığı, DPT müsteşarlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığından olmak üzere, Genel Sekretere yardımcı olması amacıyla dört Genel Sekreter Yardımcısı atanır.¹⁵⁶ ABGS'ni oluşturan birimlere baktığımızda ise, İç Koordinat ve Uyum Komitesi ile Genel Sekreterliğe bağlı Personel, İdari ve Mali İşler Dairesi başkanlığı olmak üzere toplam yedi daire başkanlığından oluştuğu görülmektedir. Bu dairelerin isimleri ve görev alanları ise daha sonra çıkarılan Başbakanlık Yönetmeliği ile düzenlenmiştir. Bu yönetmeliğe göre Genel Sekreterlik ana hizmet birimleri, Siyasi İşler Dairesi Başkanlığı, Tek Pazar ve Rekabet Dairesi Başkanlığı, Tarım ve Balıkçılık Dairesi Başkanlığı, Ulusal Program Dairesi Başkanlığı, Sektörel ve Bölgesel Politikalar Dairesi Başkanlığı, Ekonomik ve Mali Konular Dairesi Başkanlığı, Personel, İdari ve

¹⁵⁴ Ibid., Madde 2

¹⁵⁵ Bu görevi şu anda diplomat Volkan Vural yürütmektedir.

¹⁵⁶ ABGS Teşkilat ve Görevleri, Madde 3.

Mali İşler Dairesi Başkanlıklarından oluşmaktadır.¹⁵⁷ Başbakanlık ayrıca ABGS Yasası 3/5'ncü maddesi gereği, İç Koordinasyon ve Uyum Komitesinin Çalışma Esas ve Usulleri hakkında da Yönetmelik çıkararak, Komite'nin yönetim ve çalışma usul ve esaslarını düzenlemiştir.¹⁵⁸

ABGS'nin kurulmasından sonra kuruluş adına ilk ciddi sınavlardan birisi Türkiye'nin AB Ulusal Programı'nın hazırlanması sürecine katılması ve açıklanması olmuştur. Türkiye Ulusal Programının hazırlanış sürecine bakıldığında, Programın, ABGS'nden önce DPT ve İnsan Hakları Üst Kurulu'nun çalışmalarının ürünü olduğu anlaşılmaktadır. DPT'nin Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde hazırlanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişikliklerle ilgili raporlar ve İnsan Hakları Üst Kurulu'nun özellikle İnsan Hakları ile ilgili yaptığı çalışmalar Ulusal Programın temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ABGS'nde bazı yetkililerin Ulusal Programın sekreterlikçe hazırlandığı görüşü,¹⁵⁹ esas çalışmaların Genel Sekreterlik'in kuruluş tarihinden önce başlaması nedeniyle pek doğru değildir. Çünkü Genel Sekreterlik kurulduğunda Ulusal Programın'ın içeriği genel olarak hazırды. Genel Sekreterlik de zaten çalışmaları kasım ayından itibaren üstlenmiştir.¹⁶⁰ Programda belirsiz olan bölümler Siyasal Kriterler bölümüydü. Zaten siyasal kriterler bölümünde tartışılan konular, İnsan Hakları Üst Kurulu gibi kuruluşların hazırlamış olduğu raporlarla hükümet çevrelerinin görüşleri etrafında şekillenmiştir. Bu konuyla ilgili açıklamalar sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Ulusal Program'ın ekonomik yapısal entegrasyonla ilgili bölümlerinin DPT'nin yapmış olduğu Sekizinci Kalkınma Planı çerçevesinde hazırlandığı dikkate alındığında, Türkiye ile AB arasında esas tartışma konusu alanın Siyasi Kriterler alanındaki konular olduğu, ABGS'nin kurulmasından sonra, Sekreterliğin özellikle "*Siyasi kriterler*"in şekillenmesinde rol aldığı belirtilebilir. Ulusal Programın kamuoyuna resmen açıklanmasıyla birlikte de, Programın uygulanmasına ilişkin koordinasyon görevi ABGS'ne verilmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁷ Resmi Gazete, ABGS Teşkilat ve Görevleri Hakkında Yönetmelik, 25 Ağustos 2000, Sayı: 24152, Madde 8. Bu dairelerin görevleri için bkz. Madde-9-15

¹⁵⁸ Resmi Gazete, ABGS İç Koordinasyon ve Uyum Komitesinin Çalışma Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik, 25 Ağustos 2000, Sayı: 24152, Madde 3/4

¹⁵⁹ Mülakat, Muhsin Kılınçarslan, ABGS, 26 Haziran 2001

¹⁶⁰ Volkan Vural, "AB ve Türkiye", Yeni Türkiye, Yıl 6, Sayı: 35, Eylül-Ekim 2000, ss.256-258

¹⁶¹ Resmi Gazete, Bakanlar Kurulu Kararı, 24 Mart 2001, Sayı:24352

2.1.3.4. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (İHB)

Özellikle 90'lı yıllardan sonra Türkiye ile AB arasında, yaşanan en önemli tartışmalardan biri de insan hakları ihlali sorunudur. Türkiye'nin güneydoğusunda yaşanan terör olaylarına AB insan hakları açısından bakmakta ve Türkiye'ye insan hakları ihlalleri bahanesiyle ağır eleştiriler yöneltmekteydi. Ancak uluslararası politikada da “*İnsan hakları*” konusunun önemli bir dış tesir unsuru haline gelmesi, demokratik Batı siyasal ve ekonomik sistemine entegre olan Türkiye için de önemli bir yer ve sorun etmeye başladı. Türkiye her ne kadar BM ve Avrupa Konseyi bünyesindeki insan hakları sözleşmelerine taraf olsa da, özellikle AB'nden ve insan haklarıyla ilgili hükümet dışı (NGO) kuruluşlar tarafından, Türkiye'ye, İnsan hakları denetiminin yetersiz olduğu ve insan haklarının ihlal edildiği gibi eleştiriler yöneltilmekteydi.¹⁶² Türkiye'de insan hakları ihlallerinin temel sorunu ise, aslında hukuki yetersizlikten çok, mevcut hukuki denetim mekanizmalarının nasıl işlediği sorunu; uygulamalardan kaynaklanan insan haklarının önceden önlenememesi sorunuydu. DPT'nin bir raporunda da bu sorunun çözümünün ancak bu yönde verilecek eğitim programları ve “*doğru zamanda, doğru yerde doğru görevlinin istihdam edilmesini gerektiren bir istihdam politikasının uygulanması*” çözüm olarak önerilmekteydi.¹⁶³

1997'de Refah-Yol hükümeti döneminde, Başbakanlık Genelgesi ile “*İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu*” kuruldu. Kurul'un amacı Genelge'ye göre, İnsan Hakları ile ilgili gelişmeleri takip etmek, bu konuda yapılacak çalışmaları takip etmek, incelemek araştırmak ve önerilerde bulunmak ve bu tür çalışmaları koordine etmektir.¹⁶⁴ Kurul ise İnsan Hakları'ndan sorumlu Devlet Bakanı Başkanlığında, Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Dış işleri Bakanlığı müsteşarlarından oluşan bir “*İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu*” şeklinde

¹⁶² Bu eleştiriler için özellikle bakınız. 1998 ve 1999 AB Komisyonu Türkiye İlerleme Raporları, <http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/docs.htm>, <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.html>.

¹⁶³ DPT, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu, Ankara 1995, ss.45-47.

¹⁶⁴ TC. Başbakanlık Genelgesi, 1997/17, Sayı: B.02.0PPG.012-383-6863, 09.04.1997, Paragraf 4-5

oluşmaktaydı. Kurulun koordinatörlüğü Başkanlık Müsteşarına, sekreteryaya görevleri ise Başbakanlık Müsteşarlığına verilmişti.¹⁶⁵

İnsan Hakları Üst Kurulu, kuruluşundan sonra 17 Temmuz 1997 ile 23 Kasım 1999 tarihleri arasında yapmış olduğu çalışmalarda, Türkiye’de İnsan hakları ihlallerinin önlenmesi, insan haklarının geliştirilmesi amacıyla idari ve hukuki alt yapının oluşturulmasına yönelik kararlar almıştır.¹⁶⁶ Kurulun, önce 1999’da Başbakanlık Genelgesi ile oluşturulmasından sonra, çıkarılacak Kanun Hükmünde Kararname ile yeniden bir düzenlemeye gidilmesi için Bakanlar Kurulu’na Yetki Yasası verilmiş ancak bu yetki yasası da Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. İnsan Hakları Başkanlığı’nın kurulmasına dair Yasa Tasarısı TBMM Plan ve Bütçe Komisyonuna getirilmiştir.¹⁶⁷ Komisyonadaki tasarı hiç değişmeden 12 Nisan 2001’de Meclis Genel Kurulu’nda görüşülmeye başlanmıştır. Genel Kurul görüşmelerine FP Grubu Adına konuşan Akif Güllü’nin İnsan Haklarından Sorumlu Bakan’a yönelttiği bir eleştirisinden anlaşıldığına göre, İnsan Hakları Başkanlığı tasarısından önce de, İnsan Hakları Müsteşarlığının oluşturulmasının düşünüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁶⁸ Tasarı’nın Meclis Genel Kurulu’nda görüşülerek kabul edilmesinden sonra, Başbakanlık Teşkilatı Hakkında KHK’nin Değiştirilerek kabulü hakkında Kanunda değişiklik yapılmasına dair yasa, 20 Eylül tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiş ve ilgili yasada değişiklik yapan ve İnsan Hakları Başkanlığı’nın kuruluşunu sağlayan yasa, 5 Ekim’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Oluşturulan İHB’nin görevleri; insan hakları ile ilgili kuruluşlarla bağlantı kurmak ve koordinasyon sağlamak, insan hakları ile ilgili yasal mevzuatın uygulanmasını incelemek, mevzuatta aksaklık ve eksikliklerle ilgili çalışmalar yapmak, staj ve hizmet içi insan hakları eğitim programlarının uygulanmasını

¹⁶⁵ *Ibid.*

¹⁶⁶ İHKÜK’nun çalışmalarının tamamı için bakınız:

<http://www.basbakanlik.gov.tr/vayinlar/insanhak.htm>

¹⁶⁷ *Evrensel*, www.evrensel.net/01/02/08/gundem.html, (01 Haziran 2001). ‘TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu 626 Sayılı KHK Raporu, (1/758), S. Sayısı: 609 (1) Alıntı kaynağı, TBMM, Tutanak, B.83, Dönem:21, C.59, Yasama Yılı:12.04.2001

¹⁶⁸ Akif Güllü, Tutanak, *Ibid.*, s.4.

izlemek, değerlendirme ve koordine etmek, İnsan hakları ihlaline dair iddia başvurularını inceleme ve araştırmak, sekreteryaya hizmeti yapmak şeklindedir.¹⁶⁹

Çıkarılan bu KHK ile iki kuruluş daha oluşturulmuştur. İnsan hakları alanında çalışmalar yapmak ve merkezi kamu kurum ve kuruluşları ile bakanlıklar için insan hakları konusunda tavsiye kararları vermek üzere, Başbakan'ın görevlendireceği bir Devlet bakanının başkanlığında, Başbakanlık, Adalet, İçişleri, Dışişleri, Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlığı müsteşarlarının katılımıyla İnsan Hakları Üst kurulu oluşturulmuştur. Bu üst Kurul, kamu kurum ve kuruluşları ile özel kuruluşların temsilcilerini gerekli gördüğü takdirde toplantılara davet edebilecek ve Kurulun belirleyeceği konularda komisyonlar ve çalışma grupları kurabilecektir. İnsan Hakları Başkanlığı ise İHKÜK'nun sekreteryaya hizmetlerini yerine getirecektir.¹⁷⁰ İnsan Hakları ihlallerine dair iddiaların yerinde incelenmesi ve araştırılması amacıyla da yine Başbakanlık'ın görevlendireceği bir Devlet bakanına bağlı heyetler oluşturulacaktır. Bu heyetler de yine İHKÜK üyelerini oluşturan kamu kurum temsilcilerinden oluşmaktadır. Heyetlerin Sekreteryaya hizmetlerini ise İHB yapacaktır.

Dolayısıyla yapılan düzenlemeyle daha önce oluşturulan İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu yeniden düzenlenmiş ve yasal statüye kavuşturulmuş ve bu kurula yardımcı iki organ daha oluşturulmuştur. İHB'nin aslında en önemli fonksiyonlarından birisi Ek Madde 5'te belirtilen, insan hakları ile ilgili konularda görevli kuruluşlarla sürekli "*temas*" halinde bulunması ve bu kuruluşlar arasında danışma görevi üstlenmesidir. Böylece devlet kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında iletişim sağlanması amaçlanmıştır.

Bu kuruluşlarla ilgili olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu kurumların öncelikle kuruluş amaçlarına bakılmalıdır. İlk olarak 1997'de Türkiye'de insan hakları alanında inceleme, araştırma, koordinasyon ve kamu kurum ve kuruluşlarının görevlerinin eğitimi amacıyla genelge ile oluşturulan İHKÜK ve daha sonra KHK ile oluşturulan İHB gibi kuruluşların ortak amaçları, genel olarak Türk Dış Politikasında, özel olarak ise Türkiye-AB ilişkilerinde Türkiye'nin AB'ne 1987'de tam üyelik başvurusundan sonra 90'lı yıllarda Türkiye için bir "*sorun*"

¹⁶⁹ Resmi Gazete, KHK / 626, Madde 2. 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında KHK, 5 Ekim 2000, Sayı: 24191, Madde 7 ve 17/A

¹⁷⁰ Ibid., Ek Madde 4.

haline dönüşen¹⁷¹ insan hakları alanında, Türkiye’de insan haklarına konu olacak uygulamaları incelemek, araştırmak ve insan hakları uygulamalarının, Türkiye’nin imzalamış olduğu uluslararası antlaşmalarda belirtilen standartlar düzeyine gelmesi için ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği yaparak bu kurum ve kuruluşlar arasında, sivil toplum kuruluşları da dahil olmak üzere, koordinasyon görevi üstlenmektir. Ancak burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus vardır. Gerek İHKÜK gerek İHB olsun, birbirlerinin tamamlayıcı görevleri olan bu kurumlar, siyasal müdahaleye açık olan bir Devlet Bakanlığı’na bağlıdır. Dolayısıyla bu kuruluşlar, çalışmalarında siyasal müdahaleye maruz kalabilirler. Nitekim DPT için hazırlanan Siyasi Kriterler Alt Komisyonu Raporu’nda, demokratikleşme, anayasal değişiklikler gibi konularda değişiklikler istenmekteydi. Bu raporun yönetici sivil bürokraside kabul görmemesi nedeniyle, İHKÜK Başkanı ve raporun hazırlayıcısı olan Gürsel Demirok, Başbakanlık’ın baskısıyla “*sözde kendi iradesiyle*” görevinden istifa etmiştir.¹⁷² Yukarıda da belirtildiği üzere İHKÜK’nu oluşturan “*müsteşar*” statüsündeki üyeler de siyasal iktidarın etki alanına açık makamlardır. AB’ne aday üyelik sürecindeki Türkiye, her ne kadar insan hakları ile ilgili uzman kuruluşları oluşturmada gecikmiş de olsa, bu kuruluşlar özellikle AB’nin Kopenhag Kriterlerine uyum sürecinde önemli adımlar atmışlar ve yasal mevzuatlarda iyileştirici çalışmalar yapmışlardır.¹⁷³

2.1.4. Dışişleri Bakanlığı

Bir ülkenin dış politikasının şekillenmesi ve uygulanmasında önemli kurumların başında dış işleri bakanlığı kurumu gelmektedir. Türk Dışişleri Bakanlığı da, Türk dış politikasının oluşumunda ve uygulanmasında önemli bir etkinliğe sahiptir. Türk Dışişleri Bakanlığı, aslında Osmanlı Devleti’nde dışişleri bürokrasisinin yerleşmesinden beri de, iyi eğitilmiş, Batılı modernist düşünceye

¹⁷¹ İhsan Dağı, “The Politics of Promoting Human Rights: Turkey and Western Diplomacy”, *Liberal Düşünce*, Sayı: 13 Cilt 4 Kış 99, ss.80-83

¹⁷² *Türkish Daily News*, 21 June 2000. Gürsel Demirok, halen Türkiye’nin Zürih Başkonsolosluğu görevini sürdürmektedir. *Mülakat*, Gürsel Demirok, 23 Mayıs 2001

¹⁷³ Ayrıntılı bilgi için bakınız.: www.basbakanlik.gov.tr .

sahip elit bürokratlardan oluşan ve her zaman modernleşmenin temsilcisi ve öncüsü olan bir kuruluş olmuştur.¹⁷⁴ Türk dış politikasının temel belirleyici özelliklerinden birisi hiç kuşkusuz Batı yönlü olmasıdır.¹⁷⁵ Bu batılılaşma anlayışının Türk modernleşmesinde kurumsal bir şekil alması ise Dışişleri Bakanlığı ile olmuştur.¹⁷⁶

Dışişleri Bakanlığının görev ve yetkilerine baktığımızda bakanlığın temel görevinin, hükümet tarafından tayin ve tespit edilecek esaslara göre yabancı ülke ve uluslararası örgütlerle ülkenin dış siyasetini yürütmektir. Kısacası bakanlığın temel görevi, ülke dış politikasının tespitinde, yürütme organı için hazırlık çalışmaları yaparak tekliflerde bulunmak ve bu tespit edilen dış politikayı yürütmek ve koordine etmektir. Bakanlığın diğer görevleri de, ülkenin başka devlet ve uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerini yürütmek ve bu devlet ve kuruluşlarda ülke adına temsil görevini yerine getirmek; diğer bakanlıkların ülke adına başka devlet ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinde temas ve müzakereleri bakanlıklarla işbirliği içinde yürütmek; diğer bakanlık ve kuruluşların dış politikayı etkileyen faaliyet ve temaslarının devletin dış politikasına uygunluğunu sağlamak; başka ülkelerdeki ülke vatandaşlarının hak ve menfaatlerini gözetmek ve korumak; devlet ve Dışişleri protokolünü düzenlemek ve yürütmek, yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlardaki gelişmeleri takip etmektir.¹⁷⁷

Yukarıda da görüldüğü gibi Dışişleri Bakanlığı ülke dış politikasının oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Dışişleri Bakanlığı'nı temsil eden bakanlara bakıldığında da, genelde bu bakanların güçlü kişiliklere sahip, iyi yetişmiş kişiler olduğu görülür.¹⁷⁸ Çoğu zaman Dışişleri Bakanlığına, bakanlık içinden meslek memurlarının bakan olduğu da Türk siyasetinde görülebilmektedir (İlter Türkmen, Vahit Halefoğlu gibi).¹⁷⁹ Dışişlerinin karar alma sürecine bakıldığında, resmi düzenlemelerle birlikte, geleneksel yapının da etkin olduğu bir süreçte kararların alınabildiği görülmektedir. Cem Ergin'in ifadesiyle, *"Türk Dışişlerinin, bir diplomat*

¹⁷⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, (İlkçağlardan 1918'e), 3.b., Ankara: İmge, 1994, ss.242-247.

¹⁷⁵ *Ibid.*, s.69

¹⁷⁶ Çalış, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", s.19

¹⁷⁷ *Resmî Gazete*, KHK/ 206, madde 2 ,18 Haziran 1984, Sayı: 18435 (Mükerrer). Çalış, "The Turkish States identity..." s.146

¹⁷⁸ *Ibid.*, s.147

¹⁷⁹ Gönlübol et.all., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.627

veya daha dar bir diplomatlar grubunun aldığı bir politikası, bir kararı vardır...¹⁸⁰

Aynı konuda eski bir diplomat ve tecrübeli bir politikacı olan Kamran İnan da, Türk Dışişlerinde karar oluşturma'nın bir çerçevesinin olmadığını belirtmekte¹⁸¹ ve Türk Dış Politikasının temel sorunlarından birisinin de, siyasette olduğu gibi dış politikada da "demokratikleşememe" sorunu olduğunu ifade etmektedir:

"..Türkiye'de maalesef dış politika bir türlü demokratikleştirilemedi. Elli yılı aşkın demokratikleşme tecrübemize rağmen ve ayrıca bütün demokratik memleketlerde dış politikanın kamu oyu desteği ile götürüldüğü artık halktan halka dış politikanın hakim olduğu bir dönemde dahi Türkiye bunu parlamentodan, Dışişleri Komisyonundan hatta bugünkü uygulamada hükümetten bile uzak bir şekilde sadece sayın Dışişleri Bakanınca bir iki çalışma arkadaşının özel sahası olarak görüp, götürmeye çalışmaktadırlar. Nasıl gidiyor doğrusu pek anlamıyorum ama her halukarda Türk milletinin bilgisi dışında cereyan eden bir dış politikadır..."¹⁸²

Dışişleri Bakanlığı ülke dış politikasının oluşumunda ve uygulanmasında önemli bir yere sahip olmasına rağmen, kurumsal olarak uygulanan politikalarda Batı perspektifi ve Cumhuriyetin temel hedefi olan modernleşme projesinden taviz vermese de, DPT örneğinde olduğu gibi bazı kurumlarla, zaman zaman AB ile ilgili alınacak kararlarda askeri bürokrasinin ağırlığı daha fazla hissedilmektedir. Askeri bürokrasinin dış politika oluşum sürecine kalıtımı farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Zaman zaman Türkiye'yi ilgilendiren uluslararası ilişkiler veya sorunlarla (AB, NATO, silahsızlanma, bölgesel düzeydeki durumlar gibi) ilgili konularda basın açıklaması yoluyla Genelkurmay, görüşlerini açıklayabilmektedir. Çoğu zaman da bu açıklamalarda, dış politika kavramı ile ulusal güvenlik politikası eşanlamlı olarak kullanılmakta, askeri tehdit algılanmaları dış politikayı da kapsayacak şekilde anlamlandırılmaktadır.¹⁸³ Gönlübol da, askeri bürokrasinin dış politika karar alma sürecine katılmasının, konuların siyasal, ekonomik, hukuki ve sosyal yönleri karşısında "askeri" yönünün ağır basacağı sonucunun doğuracağını

¹⁸⁰ Alıntı için bkz. Çalış, "The Turkish state's Identity...", s.147

¹⁸¹ Kamran İnan, Dış Politika, 2.b., İstanbul: Ötügen, 1994, s.65

¹⁸² Mülakat, İnan

¹⁸³ Bakınız. Ibid., ss.300-301

belirtmektedir.¹⁸⁴ Türk Dış politikasında askeri bürokrasinin etkilerine örnekler gerek 80'lerde gerekse 90'larda, bir çok olayda görülmektedir.¹⁸⁵ Bunun en belirgin örneklerinden birisi de Milli Güvenlik Siyaset Belgesidir. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'ndeki en son değişiklik ise 31 Ekim 1997'de yapılmış ve Türkiye için en önemli tehdidin, birincil öncelik olmak "*İslâmi tehdit/irtica*" olduğu açıklanmıştı. 1999'da ise bu tehdit unsurları arasında ekonomik organize suç örgütleri ve Kıbrıs'ta "*konfederasyon'un desteklenmesi*" yönünde değişiklikler de yer aldı.¹⁸⁶

Askeri bürokrasinin, AB ile ilişkiler konusunda, özellikle bu çalışmaya da konu olan 1999 AB Helsinki Zirvesi sonrası ve Türkiye Ulusal Programının hazırlanışı sürecinde Kopenhag Kriterleri, Kıbrıs, kültürel haklar ve AB Savunma Politikası gibi konularda açıklamaları olmuştur. Hatta bazı eleştirel açıklamalardan dolayı askeri bürokrasinin tavrı, zaman zaman AB karşıtlığı gibi de yorumlanmıştır. Ancak Türk dış politikasının ve Cumhuriyetin yüzü hep Batı'ya dönüktür ve Batılılaşma cumhuriyetimizin temel amaçlarından biridir. Bu nedenle zaman zaman yaşanan tartışmalar, farklı görüşler olsa da, örgütsel olarak devletin Batılılaşma politikasına aykırı bir politik tercih düşündüğü pek görülmemiştir. Askeri bürokrasi de, bu anlayışın en önde gelen savunucularından ve koruyucularından biri olmuştur her zaman. Keza Türkiye Ulusal Programının hazırlanışı sürecinde yapılan komite toplantılarında, ordu temsilcilerinin, gayet olumlu bir tavır izledikleri, endişelerinin ise daha çok Türkiye'nin üniter yapısı konusunda, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği ve Kıbrıs gibi stratejik konularda olduğu, toplantıya katılanlarca da ifade edilmektedir.¹⁸⁷ Kesin olan bir şey varsa o da, Türkiye'nin güvenlik politikalarının belirlenmesinde Dışışleri kadar Askeri bürokrasi de etkilidir. Hatta MGK'nın yetkilerine bakıldığında denilebilir ki, güvenlik politikalarının tayininde MGK en etkili kurumların başında yer almaktadır.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Gönülbol, et.all, *Olaylarla...*, s.626

¹⁸⁵ Bu örnekler için bakınız: Özcan, "Türkiye'de...", ss.298-307. Özcan, "Doksanlarda Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi", Özcan-Kut(der.), *En Uzun On Yıl*, ss.65-98

¹⁸⁶ *Hürriyet*, 9 Ağustos 2001, Özcan, "Doksanlarda...", ss. 76-77

¹⁸⁷ Mülakat, Süha Bacanakgil, 9 Nisan 2001, Ankara. ABGS Volkan Vural da, "*ordunun (AB'ne) üyeliği desteklediğini ve güvenlik konseyinin de Avrupa'ya dair talepleri dile getiren bir danışma organı olduğunu*" söylemiştir. Douglas Frantz, *New York Times*, January 14, 2001

¹⁸⁸ Özcan, "Türkiye'de..." s.302. Öztürk, *Ordu ve Politika*, s.142. Çalış, "The Turkish State's Identity...", s.150. AB Komisyonu 1998, 1999,2000 ilerleme Raporları, <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.html> . Douglas Frantz, *New York Times*, January 14 2001.

Yukarıda Türk dış politikasının temel eğilimi ile ilgili olarak, “ *Batıya*” dönük olduğunu belirtmiştik. Yaklaşık iki yüzyıllık bir batılılaşma serüveni sürecinde, Mustafa Kemal ile başlayan Cumhuriyet döneminde de, devletin modernleşme sürecini hızlandıran faktör Atatürk’ün uygulamaları ile onun bırakmış olduğu ilkeler olmuştur. Bu ilkeler, devletin dış politikasında, dış politikayı ilgilendiren olgu, olay veya düşünceleri, bu çerçevede yorumlama ve açıklamada ve politikaların oluşumunda önemlidir.¹⁸⁹ Devletin dış politikasını şekillendiren ve ideolojik olarak tanımlayan bu kimlik unsurları Türk dış politikasında da gerek AB ile ilişkilerde gerek bölgesel politikalarda ve siyasal aktörlerin kararlarında kendisini gösterebilmektedir. Örneğin Türkiye’nin AB üyeliği konusundaki ısrarı, temelleri cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal tarafından oluşturulan devletin temel amaçlarından biri olarak görülmektedir. Dışişleri Bakanlığında Uluç Özülker, bunu “*Batılılaşmanın bu ülke için kutsal bir mücadele*” olduğu şeklinde tanımlamaktadır.¹⁹⁰

Sonuç olarak Türk Dışişleri Bakanlığı, dış politika oluşum ve uygulama sürecinde belirleyici bir yere sahiptir. Ancak kurum dış politika kararlarının alınması sürecinde, diğer karar alıcı siyasi aktörlerle uyum içinde hareket etmektedir. Dışişleri, kendi içinde güçlü elit bürokratları ihtiva etmesinin yanında, devletin dış politika kararlarının oluşumunda, kurumsal yapının etkinliğinin ötesinde ideolojik unsurlar diyebileceğimiz, devletin yapı taşlarını oluşturan ilkeler politikaların oluşu ve uygulanmasında belirleyici bir öneme sahiptir. Kısaca, dış politikada zaman zaman kişisel zaman zaman da kurumsal yapı öne çıkmasına rağmen, bütün bu dış politika tercihlerini ideolojik yapı şekillendirmektedir.

“Generals head for showdown in Turkey”, www.dailylegraph.co.uk, 5 June 1997, (15 Temmuz 2001). Le Point, “Türkiye...Yeniçerilerin Gölgesi”, 23 Mart 2001, www.hyegm.gov.tr/. Taha Akyol, Milliyet, 14 Haziran 2001

¹⁸⁹ Sönmezoğlu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, İstanbul: Filiz Yayınları, 1996, s.486

¹⁹⁰ Leyla Boulton, Financial Times, May 30, 2001. Ayrıca bkz. Can Dündar, Milliyet, 20 Mart 2001. Çalış, Hayalet Bilimi Ve Hayali Kimlikler, Konya:Çizgi Yayınları, 2001. Çalış, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, Şaban H. Çalış-İhsan D. Dağı-Ramazan Gözen(der.), Türkiye’nin Dış Politika Gündemi, Ankara: Liberte, 2001, ss.3-63.

2.2. Sivil Toplum Kuruluşları

Yukarıda Türk dış politikasının işleyişi ile ilgili olarak hem hukuki hem de dış politika sürecinde rol olan siyasal aktörler üzerinde durduk. Bu başlık altında ise, sosyal konuların yanında dış ilişkilere yönelik konularda kamuoyu adına görüş bildiren ve bu görüşlerini karar alıcılara ulaştırabilmede daha etkin olan örgütlere, sivil toplum kuruluşlarına ve bunların karar almada siyasal sürece etkilerine değineceğiz.

2.2.1. Siyasal Partiler

Siyasal parti, günümüz siyasal sistemlerinde ortaya çıkmış olan bir örgütlenmedir. Siyasal partiler, modern siyasal yaşamın önemli bir unsurudur. Siyasal partiler, tanrının iktidarını temsil eden kralın yerine belirli çıkar gruplarının iktidara ortak olmaya başlaması sonucu özellikle 19.yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkmaya başlamışlardır.¹⁹¹

Siyasal Parti üzerine siyaset bilimi literatüründe birçok tanıma yer verilmiştir. Burada siyasal parti ile ilgili olarak birkaç tanıma yer vereceğiz. Bunlar arasında örneğin La Palombara’ya göre “ *Siyasal parti, bilinçli ve temel amacı, hükümet mekanizmasını denetlemek üzere, kamu görevine tek başına ya da başkalarıyla ortak olarak kadrolar yerleştirmek ve onları görevde tutmak olan bir örgüttür.*”¹⁹² Başka bir tanıma göre de siyasal parti, “*programını uygulama ve üyelerini iktidara getirmek amacıyla hükümetin kontrolün sağlamaya çalışan organize bir insan topluluğudur.*”¹⁹³

¹⁹¹ Siyasal Partilerin tarihi için bkz. Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1993, s.224. İlder Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını: 2263, Güryay Matbaacılık, 1977, ss. 98-99. Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını:2315, Güryay, Matbaacılık, 1977, ss.168-169. Münici Kapanı, *Politika Bilimine Giriş*, 8.b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996, ss.159-191. Güneş Berberoğlu, *Siyasi Parti Yönetimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No. 1003, 1997, ss.5-6

¹⁹² Turan, *Siyasal Sistem...*, s.98

¹⁹³ Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, s.223

Ülkelerin dış politika sorunlarına dair kamuoyunun bilgilenmesinde ve kamuoyunun bu sorunlara dair görüş ve tepkilerinin yönetime iletilmesinde siyasal partiler önemli bir rol oynarlar.¹⁹⁴ Aslında dış politika alanı, iç siyasete göre, kamuoyuna karşı daha perdeli bir alan ola gelmiştir bugüne kadar. Ancak özellikle konumuz bağlamında baktığımızda, kamuoyunun dış politikayı etkileme gücü, çağdaş gelişmiş demokrasilerde daha fazla görülebilmektedir. Bir ABD başkanının örneğin başka bir ülkeye operasyon düzenleme kararı alabilmesi, Amerikan kamuoyunun bu yöndeki kanaatini de çoğu zaman taşıyabilmektedir. Buna keza gelişmekte olan ülke demokrasilerinde dış politika, kamuoyundan daha bağımsız bir alan şeklinde işlemektedir. Ya da Kamuoyunun dış politika karar alama mekanizmasına etkisi, gelişmiş demokrasilere göre daha sınırlı kalmaktadır. Fakat bütün çoğulcu demokrasilerde, toplumda dış politikaya ilişkin kanaatlerin oluşmasında ve kamuoyu kanaatinin siyasal alanda temsilinde en önemli örgütlenme siyasal partilerdir.

Siyasal partiler, toplumda dış politika konularında bir kamuoyu oluşmasında kanaat önderliği yapmaktadır. Dış politika sorunlarına dair partilerin yaklaşımından bahseden parti programları, parti lider ve elitlerinin görüşleri, partilerin güncel dış politika sorunlarına yaklaşımları kamuoyunun oluşmasında önemli bir rol oynarlar. Dış politikaya yönelik kamuoyu, ülkenin dış ilişkileri ile ilgilenen bireylerin ve bu bireylerin oluşturdukları grup kanaatleri olarak belirtilebilir.¹⁹⁵

Siyasal partilerin bir politik sistemdeki yeri konusunda önemini, etkinliğini, anayasal yapı, toplumun sosyo-ekonomik yapısı gibi etkenler belirleyici olabilmektedirler. Türk siyasal sisteminde partiler, seçmenlerinden aldıkları oy nispetinde Meclis'te temsil edilirler. Dolayısıyla aldıkları oy nispetinde temsil gücü elde eden partiler meclis çoğunluğunu elde edebilmektedir. Seçilmişlerin yer aldığı meclis içinden çıkan hükümet de, çoğunluğu elde eden parti veya partiler liderliğinde olmaktadır. Parlamenter sistemin gereği olan bu durum, anayasal olarak birbirinden ayrı olan yasama ve yürütme erkinin, iktidar sahiplerinin etkisinde kalmasına yol açmaktadır.¹⁹⁶ Gerek partinin çoğunluğu elde etmesiyle gerekse de koalisyonda yer

¹⁹⁴ İbid., ss.229-230., Turan, *Siyasal Sistem...*, ss.97-127. Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, ss. 168-198

¹⁹⁵ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika...*, s.488.

¹⁹⁶ Mehmet Gönülöbol, *Uluslararası Politika*, 4.b., Ankara: Atilla Kitabevi, 1993, s.305

alan birkaç partinin yer almasıyla, Meclis çoğunluğunu elinde tutabilen bu gruplar, meclisin işlevini yerine getirebilmesinde etki sahibi olabilmektedirler. Dış politika gibi, ülkenin çoğu zaman tamamını ilgilendiren ve milliyetçi duyguların daha yoğun yaşandığı bir alanda, siyasal partilerin, seçmenlerine programlarında verdikleri mesajlar partinin dış politik konularına eğilimini yansıtmaktadır. Fakat, özel olarak dış politika alanında dahi, muhalefet ve iktidar konumunda olup olmamalarına göre, kamuoyu oluşturmada önemli bir yeri olan partilerin, farklı tutumlar sergileyebildikleri görülebilmektedir. Partilerin tavırlarındaki bu değişim, parti yöneticilerinin konuşma ve demeçlerinde görülebilir. Bu durumun ortaya çıkmasında, elbette iç siyasal şartların yanında, uluslararası siyasal gelişmeler de önemlidir.¹⁹⁷

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türk dış politikasının genel çizgisi, Atatürk ilkelerine bağlılık ve Batılılaşma gibi devletin anayasal olarak ifade edilen kimlik nitelikleri tarafından şekillendirilmektedir. Batılılaşma hedefi, artık neredeyse iki yüz yıllık bir projedir. Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden sonra Atatürk tarafından kurulan cumhuriyet ise, Osmanlı döneminde başlayan siyasal ve toplumsal yenileşme hareketi olan Batılılaşma projesinde yeni bir dönemi ifade etmektedir. Cumhuriyet döneminde, Batılılaşma yönünde yapılan reformlarda, nasıl ki kılık-kıyafet devrimi, sosyal hayatın modern yüzünü yansıtan bir simgesel reform ise,¹⁹⁸ örgütsel olarak da gerek yönetsel düzeyde gerekse diğer toplumsal ve siyasal kurumlarda Batılılaşma ve modernleşme yolunda Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık esastır.¹⁹⁹

Devlet yönetiminde anayasal yapıya bağlılık ve rejimin istikrarı esas teşkil etmesine rağmen, devletin örgütlenmesinin dışında bir kuruluş olan siyasi partiler uzun dönem sürecinde bu yapıyı da etkileme gücüne sahiptirler. Tek parti yönetimlerinde parti, siyasal sisteme hakim durumda iken, çoğulcu yapılanmanın işler olduğu sistemlerde de farklı ideolojik görüşlere sahip partiler sistem içinde, demokratik rejimin varlığını tehdit etmediği sürece varlıklarını sürdürebilmektedirler. Nitekim bugünlerde Avrupa'da aşırı sağın yükselişe geçmesine rağmen Avusturya ve Fransa'daki seçimlerde görüldüğü gibi bu tür

¹⁹⁷ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika*, s.494

¹⁹⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 253

¹⁹⁹ Özellikle 1982 Anayasası Başlangıç bölümüne bakınız

partilerin önünü kesen önlemler alınabilmektedir.²⁰⁰ Diğer baskı gruplarından farklı olarak siyasal partiler bu açıdan sahip oldukları ideoloji ve yöntemlerini, iktidara ortak olarak veya iktidarı ele geçirerek yerleştirmeyi hedefleyen örgütlenmelerdir.²⁰¹ Siyasal partilerin bu özelliğinden dolayı, bu tür örgütlenmelerin yapılanmalarında Türk anayasal sisteminde de, devletin ideolojik hedef ve yapılanmasına aykırı parti oluşumuna yol açmayacak şekilde hukuki düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelere göre siyasal partiler, gerek ideolojik yapılanmalarıyla gerekse de ilke, hedef, ve yöntemlerini ihtiva eden programlarıyla, devletin anayasal yapısı ve rejimi ile uyum içinde olmak zorundadırlar. Anayasa'nın 68/4 nci maddesi, partilerin uyması gereken hayati kuralları içermektedir. Bu kurallar, “ hayati” dir çünkü bu kurallara uyulmaması takdirde partiler kapatılabilme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedirler:

“...Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkeleri ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez...”²⁰²

Yine aynı şekilde Siyasi Partiler Kanunu'nun beşinci maddesinde de siyasal partilerin uyması gereken kurallar, yukarıda anlattıklarımı doğrulayacak şekilde ifade edilmektedir:

“Madde 5- Vatandaşlar siyasi parti kurma hakkına sahiptirler. Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlar çerçevesinde, önceden izin almaksızın serbestçe kurulurlar.

Siyasi parti kurma hakkı, Anayasanın başlangıç kısmında belirtilen temel ilkelere aykırı olarak ve Türk Devleti'nin ülkesi ve milliyetiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Devletin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek. Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesine veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil,

²⁰⁰ Berberoğlu, Siyasal Parti Yönetimi, s.18

²⁰¹ İbid, s.31

ırk, din, mezhep ayrımı veya bölge farklılığı yaratmak vesair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere veya herhangi bir diktatörlük türüne dayanan bir devlet düzeni kurmak amacıyla kullanılamaz”²⁰³

Görüldüğü gibi siyasal partilerin hedef ve eylemlerinin genel sınırları hem hukuki hem de ideolojik olarak yasalarla çizilmiştir. Bu sınırlayıcı durum gerek uzmanlık gerektiren gerekse de, bilgi ve kültür düzeyi olarak halk içinde daha dar bir çevrenin ilgilendiği ancak devletin genel refah ve güvenliğini ilgilendiren dış politika alanında da görülmektedir. Yukarıda Dışişleri Bakanlığı'nı incelerken dış politika karar alma sürecini etkileyen kurumları incelemiştik. Burada siyasi partilerin kendi dış politika yaklaşımlarının, devletin dış politika uygulamalarına etkinliğini sınırlayan, bazı noktalara değinmekte yarar var.

Türk siyasal hayatına bakıldığında ulusal güvenlik ve dış politikanın genel şeklini belirleyen ve zaman zaman gerektiğinde yeniden değerlendirilen Milli Güvenlik Siyaset Belgesi gibi bazı üst organlarda ele alınan belgeler de vardır. Kurum olarak askeri temsilcilerin dış politika konularında bir aktör olarak, kamuoyu önüne çıkmaları zaman zaman görölse de,²⁰⁴ Milli Güvenlik Siyaset Belgesi ve MGK Sekreterliği Yasası gibi metinlerde tanımlanan ulusal güvenlik/dış politika kavramları, ülkenin dış politika kararlarının nasıl olması gerektiğini de ifade eden normatif tanımlamalar olarak ifade edilmişlerdir:

*“Ulusal güvenlik, devletin anayasal düzeninin, milli varlığının bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kalkınmasını ifade eder.”*²⁰⁵

Gerek dış politika gerekse ulusal güvenlik gibi birbirlerini yakından ilgilendiren iki kavramın birbirlerine çok yakın tanımlamalarla ifade edilmesi, iki kavramın özdeşleşmesine de neden olmaktadır. Ulusal güvenlik kavramının da, dış politika kavramını kapsayıcı şekilde tanımlanması sonucu, dış politikaya dair

²⁰² Anayasa, Madde 68/4, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/Anayasa2001.htm>.

²⁰³ Siyasi Partiler Kanunu, Madde 5, <http://www.hukukcu.com/bilimsel/genelkanunlar/2820.html>.

²⁰⁴ Bu tür örnekler için bkz. Gencer Özcan, “Doksanlarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi”, *En Uzun On Yıl*, içinde, s.70-89.

²⁰⁵ MGK Sekreterliği Kanunu, Resmi Gazete, 11 Kasım 1983, Sayı:18218

tartışma alanı daha da sınırlanmakla karşı karşıya kalmakta ve böylece siyaset üstü bir alan olma özelliği daha baskın konuma gelerek, siyaset kurumlarının dış politika üzerinde tartışma olanakları azalmaktadır.²⁰⁶ Dış politikada tartışma alanını daraltan bu durum, siyasal parti programlarına da yansımaktadır. Parti programları genelde ulusal egemenliğe, ulusal birliğe, Batıcı, milliyetçi dış politikaya atıf yapmaktadırlar. Hatta bazı parti programlarında dış politika, çok kısa paragraf veya cümlelerle ifade bulunmaktadır.²⁰⁷

2.2.2. Medya

Modern zaman toplumlarının hayatındaki en önemli iletişim ve haberleşme araçları kuşkusuz kitle iletişim araçlarıdır. Matbaanın bulunması ve gelişip yaygınlaşması sonucu, gelişen kitap kültürüyle tanışan insanoğlu bugün sınır aşan iletişim ağlarıyla haberleşmekte; ülkelerin ekonomileri ve siyasetleri birbirlerini, bu iletişim ağlarının haberleşme hızını “an” a indirmesiyle daha çok etkileyebilmektedir.²⁰⁸ Yirminci yüzyılda insanoğlu, yakın zamanda, yaşamayanların adını duyup bildiği 1991 Körfez Savaşını, Amerikan haber televizyonu CNN’den izledi. Yine 1993’te Bosna’da yaşanan katliama bütün dünya CNN ekranlarından şahit oldu. Ekranlara yansıyan bu acı görüntüler bir çok ülkede katliama karşı bir kamuoyu oluşmasını sağladı. Zamanın ABD Başkanı George Bush’un Bosna’ya müdahale kararı alabilmesini kolaylaştıran etkenlerden birisi de, bu katliam görüntüleri üzerine Amerikan toplumunda katliama karşı duyulan kamuoyu tepkisi olmuştur denilirse yanlış olmaz.²⁰⁹

Ulusal düzeyde gelişen sosyal, ekonomik ve politik gelişmeleri uluslararasılaştıran veya diğer toplumlara ileten Washington Post, New York Times, Le Mond, CNN, BBC, Reuters, AP, İnternet haber siteleri gibi iletişim araçları,

²⁰⁶ Özcan, “Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika”, s.296

²⁰⁷ Bakınız: www.anap.org.tr, www.dsp.org.tr, www.mhp.org.tr, www.chp.org.tr

²⁰⁸ Haberleşme araçlarının gelişimi ve bu araçların ekonomi, siyaset ve diplomasideki etkileri için bakınız: Dean A.Minix- Sandra M. Hawley, *Global Politics*, West Wadsworth Publishing Coy Belmont, USA, 1998, ss.458-494

²⁰⁹ *Ibid.*, s.480

gelişmeleri anında takip edebilen kuruluşlar olarak zaman zaman siyasal karar alıcılara da haber kaynaklığı yapabilmektedirler.²¹⁰

Haberleşme Ağlarının geliştiği bu yüzyılda ülke liderleri arasındaki haberleşme araçlarından biri de telefon olmuştur. Artık ülke liderleri “Rolodeks” Diplomasi, denen, telefon aracılığıyla, birbirleriyle doğrudan ya da dolaylı şekilde iletişim kurarak haberleşebilmektedirler.²¹¹

Dolayısıyla, kitle iletişim araçları, dış politikaya ilişkin kamuoyu oluşturulmasında da, ulusal düzeyde önemli bir yere sahiptir. Özellikle yazılı ve görsel basının hem ülke dış politikasına ilişkin doğru haberler sunabilmesi hem de dış politika konularında kamuoyu oluşturabilmesi, hem ülke sosyo ekonomik yapısıyla hem de siyasal sistemle basın arasındaki ilişki biçimine bağlıdır.²¹² Siyasal yönetimler görüş ve politikalarını basın yoluyla topluma aktarmakta ve kamu oyunun görüş ve tepkisi de yine basın yoluyla yönetime aktarılmaktadır. Rosenau’nun ifadesiyle basın, hem bir kanaat yaratıcısı hem de bir kanaat ileticisidir.²¹³

Bu bağlamda Türk basını gelişen bir toplum olan Türk toplumunun hayatında, önemli bir yer işgal eder. Deneyimli bir gazeteci olan Birand, basının bu önemini, şu sözleriyle belirtmektedir:

*“...Aslında basının görevi yansıtmaktır, haberi, bilgiyi yansıtmaktır. Türkiye’de basın sivil toplum kuruluşu görevini üstlenmiştir...”*²¹⁴

Burada Birand, Basının Türkiye’de haber verme görevinin dışına da çıkarak, yönetsel kesim üzerinde baskı unsuru haline gelebildiğini ifade etmektedir. Türk toplumunda demokrasi ve bu demokrasiyi güçlendiren sivil toplum²¹⁵ geleneğinin zayıf olması yine elit bir tabakanın gayretiyle cumhuriyetten önce zayıflayan devlet otoritesini güçlendirmek ve cumhuriyet sonrasında da modernleşmenin öncüsü olan

²¹⁰ Ibid., s.472. Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika...*, s.496. İnan, *Siyasetin İçinden*, 3.b., İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995, s.117

²¹¹ Minix-Hawley, *Global Politics*, s.474

²¹² Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika...*, s.494

²¹³ Ibid., s.496. Bu doğrultuda Başbakan ve bakanların yapmış oldukları konuşmalar ve gazetecilerin yazdıkları yazılar buna örnek verilebilir.

²¹⁴ *Mülakat*, Mehmet Ali Birand, 17 Nisan 2001

²¹⁵ Sivil toplum kavramı için bkz.: George H. Sabine, *A History of Political Theory*, Dryden Press, Illinois, USA, 1973, ss.598-602, s.692. *Yeni Türkiye*, (Sivil Toplum Özel Sayısı), Kasım-Aralık, 1997, say: 18

devleti koruma gayesiyle demokrasinin yerleşmeye başlaması; Türkiye’de Batı Avrupa’da yaşanan demokrasi sürecinin tersine bir süreç izlemesine neden olmuş, Avrupa’da demokrasi adına halkın kendi özgürlüğü için krala karşı verdiği savaşı elde edilen demokratik devlet, Türkiye’de genel olarak ifade edersek demokrasi adına, sivil toplum geleneğinin az gelişmiş olmasının yanında daha da gelişmesini de güçleştiren bir şekilde devleti korumakla gerçekleşmiştir.²¹⁶

Türk toplumunda basının (ya da kitle iletişim araçlarının, bir sivil toplum kuruluşu etkenliğini gösterdiği en iyi konuların başında Türkiye’nin Avrupa Birliği ile ilişkileri gelmektedir. Türkiye’nin AET ile ilişkilerinin başladığı ilk zamanlarda, 1960’larda, gerek kamuoyu ve gerekse basın, hem AET’nin gelişimi konusunda hem de Türkiye’nin AET ile başlayan ilişkileri konusunda pek bilgili değillerdir.²¹⁷ Türkiye AET’ye başvurduğu zaman, basının yorumu daha çok ekonomi ağırlıklı ve Türkiye’nin Avrupalılığını tescil edici haberler şeklinde olmuştur.²¹⁸ AET ile serüveni bu şekilde başlayan Türk basının, AET konusundaki tecrübesi her dönem artmış, Türk basını AET konusuna daha fazla önem vermeye başlamış ve 70’lerden sonra Brüksel’de Türk basın temsilcilikleri açılmaya başlanmıştır.²¹⁹

Türk basının günümüze kadar olan süreçteki rolünü Birand genel olarak şu şekilde aktarmaktadır:

“... 80’lerde (ise) 12 Eylül’le beraber Avrupa, Türk basınında, her yönüyle (olumlu ve olumsuz, ki Avrupa bu yıllarda genişleme sürecine girmişti ve Türkiye’den uzaklaşmıştı) yer almaya başladı. Avrupa ise bizden uzaklaşmaya başladı. Türkiye 1996’da da Gümrük Birliğine girdi. Lüksemburg Zirvesi sonrası oluşan olumsuz havanın değişmesinde Türk basınında çıkan yazıların büyük etkisi olmuştur, bu yazılar Avrupa’da tercüme edilerek değerlendirilmiştir... Türkiye’de basın 90’lardan sonra sağıyla soluyla ortak noktada buluştu ve çağdaşlaşma

²¹⁶ Hale, “Turkey’, Domestic Po...”. Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2.b.,1995, ss. 119-134. Ferhad İbrahim-Heidi Wedel, *Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, ss.117-162. Ersin Onulduran, *Political Development And Political Parties in Turkey*, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, No: 370, 1974. Şenol Durgun, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Devlet”, *Yeni Türkiye*, (Sivil Toplum Özel Sayısı), Kasım-Aralık, 1997, Sayı:18, ss.213-223.

²¹⁷ Birand, *Türkiye’nin Gümrük Birliği Macerası(1959-1996)*, s.52,s.92,s.149.

²¹⁸ *Akşam*, 13 Eylül 1963. *Hürriyet*, 14 Eylül 1963. Kemal Aydar, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1963

²¹⁹ Mülakat, Birand.

yolunda AB'nin öneminin farkına vardılar. Basın, 90'larda devletten daha bağımsız bir duruma gelmiştir."²²⁰

AB ile Türkiye'nin ilişkilerinde, ilk başlarda daha çok siyaset ve bürokrasi çevrelerinde konuşulan Avrupa Topluluğu/AB konusunda, Türk halkı ilk bilgisizlik dönemlerini basın sayesinde öğrendiği bilgilerle gidermiştir. Ülkenin AB ile olan ilişkileri konusunda günümüze kadar olan süreçte Türk halkı bir kanaat oluşturabiliyorsa, bu, basının AB konusunda her şeye rağmen halkı aydınlatıcı bir rol üstlenmesiyle olmuştur.²²¹

Ancak gerek yazılı olsun gerek görsel olsun, AB konusunda, bilgilendirici yayınlarına rağmen, basının devletin resmi AB politikasına eleştirel bir yaklaşım gösterebilmesi ne kadar mümkündür? Birand'ın da ifade ettiği gibi Türkiye'de basın zaman zaman baskı unsuru haline gelebilmektedir. Basının baskı grubu olabildiği durumları dikkate alırsak, basın çevrelerinin özellikle hükümetin AB politikalarına yönelik eleştirel konumlarının, aynı zamanda hükümetlerin AB politikaları ile de paralel olduğunu söyleyebiliriz. Basın her ne kadar dış politik konularda halkı bilgilendirici ve yönlendirici bir görev ifa etse de, ortaya sunulan görüşlerin çoğu zaman resmi politikadan ayrı olmadığı görülebilir. Lüksemburg zirvesi veya Helsinki zirvesi gibi zirveler sonrasında ilişkilerin olumsuz veya olumlu yönde geliştiği dönemler arasında hükümet çevrelerinin tepkileri ile basının tepkisi arasında bir paralellik olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Ya da şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: İki yüz yıldır modernleşme mücadelesi veren Türkiye, cumhuriyetle de Batılılaşma/modernleşmeyi²²² resmi bir politika haline getirmiş ve AB'ye üyelik de bir yönüyle devletin resmi politikasının ideolojik bir yönelişi olmuştur.²²³ Dolayısıyla Türkiye'nin AB politikası, hem ulusal çıkar, hem ulusal güvenlik hem de Atatürkçü dış politika gereği, bu kavramlara resmi kaynaklarda²²⁴ verilen kapsam içerisinde olmak zorundadır. Anayasanın basın hürriyeti ile ilgili maddesi de açıktır:

²²⁰ Ibid.

²²¹ Mülakat, Birand.

²²² Bu iki kavram, Türkiye'de birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.

²²³ Şaban Çalış, "Turkey's Integration With Europe: Initial Phases Reconsidered", *Perceptions*, June-August 2000, Vol. 5, No. 2, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/V-2/scalis.htm>.

²²⁴ Anayasa, MGK, MGKS yasalarının ilgili maddelerine bakılabilir.

“ Türkiye 'de yayımlanan süreli yayınlar, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünme bütünlüğüne, cumhuriyetin temel ilkelerine milli güvenliğe ve genel ahlaka aykırı yayımlardan mahkum olma halinde, mahkeme kararıyla geçici olarak kapatılabilir. Kapatılan süreli yayının açıkça devamı niteliğini taşıyan her türlü yayın yasaktır; bunlar hakim kararıyla toplatılır. ”²²⁵

Bu bağlamda, Türk medyasının, dış politikada özellikle AB ile ilişkilerde devletin resmi siyasetinin karşısında yer alabilecek, eleştirel bir konuma gelebilecek bir baskı unsuru haline gelebilmesi zordur. Aynı şekilde Soysal da bu maddenin basın özgürlüğüyle bağdaşmayacağını belirtmektedir.²²⁶

2.2.3. Baskı Gurupları veya “STK”lar

Gelişmiş demokratik yönetimlerde, katılımcı yönetim anlayışı ve çoğulculuk esasları önemli bir yere sahiptir. Çoğulculuk ve katılımcı yönetim anlayışının gelişmesi ise toplumun gelişmesi ile birlikte heterojen nitelikte örgütlenmelerin varlığına bağlıdır. Kısaca sivil toplum kuruluşları olarak nitelenen bu toplum tabanlı oluşumlar, felsefi temelini bir tarafa bırakırsak, çağdaş demokrasilerin çekirdek yapılarıdır.

Bu çekirdek yapılar, devlet iktidarına karşı kendi çıkarlarını savunan, devletin gücünü sınırlayan örgütlerdir. Batı tipi toplumlarda aristokrasi sınıfının oluşmasıyla, krala/ mutlak devlete karşı mücadele başlamış ve bu mücadele sonucunda elde edilen haklarla, mutlak devletin yetkileri sınırlandırılmıştır. Ancak aristokrasi sınıfının bulunmadığı toplumlarda, demokrasi gelişim, yine devletin eliyle bir modernleşme projesi olarak başlatılmıştır. Ancak devlet-toplum ilişkilerinde, demokratik yönetim anlayışının yerleşebilmesi için katılımcı anlayışın gelişmesi, toplumda sivil örgütlenmenin artmasına bağlıdır. Sivil toplum örgütlerinin varlığı, istikrarlı bir demokratik sistemin oluşumu için sonuç olarak hayati önem arz etmektedir.²²⁷

²²⁵ İbid., Madde 28. Ayrıca madde 30'a bakınız.

²²⁶ Soysal, 100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, s.144

²²⁷ Yavuz Atar, “Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Dönelimi”, Yeni Türkiye, Kasım-Aralık 1997, Sayı: 18, s.99

Burada sivil toplum kavramının tanımını yapacak olursak; sivil toplum, çoğulculuk esasına dayanan, devletten bağımsız oluşmuş, gönüllülük esasına dayalı katılımı öngören ve belli amaçları doğrultusunda baskı grubu oluşturabilen toplumsal örgütlenmelerdir.²²⁸ Dolayısıyla sivil toplum kuruluşların en önemli iki özelliği, devlete bağlı olmamaları ve toplum tabanlı olmalarıdır.²²⁹ Tabi olarak, yarı kamusal nitelikte ve mesleki örgütlenmeler şeklinde olan kuruluşlar, sivil toplum kuruluşu sınıfına girmezler. Bu tür mesleki örgütlenmeler (barolar,²³⁰ odalar v.b.) hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla hükümet ve idare üzerinde çeşitli yollardan etkili olabilen ve üyelerinin maddi menfaatlerini gözeten profesyonel örgütlerdir.²³¹

Sivil toplumun ön koşullarını da kısaca şöyle ifade edebiliriz: Toplumsal farklılaşma, çoğulcu toplumsal yapının olması, toplumsal örgütlenme, farklılaşmış alanlarda politika üretebilecek veya belli hedefleri olan sosyal örgütlenmelerin olması, gönüllü birliktelik, örgütlü, sivil toplumun oluşabilmesi bireylerin gönüllü katılımına bağlıdır, toplumsal düzeyde otonomileşme, siyasal yapı örgütlenmiş toplumun denetim ve etkisine açık olmalıdır. Bu katılımcı demokrasinin de varlığı anlamına gelir. Böylece örgütlü sosyal gruplar, devletin manipülasyonuna gerek kalmaksızın kendi çıkarları doğrultusunda kendi politikalarını kendileri belirleyebilirler. Baskı grubu olarak sivil toplum kuruluşları, hukuk ve siyaset kuralları çerçevesinde, demokratik haklar içerisinde üyelerinin çıkar, hak ve özgürlüklerini baskı yoluyla koruyabilirler.²³²

Türkiye’de sivil toplum kavramı 1980 sonrasında uluslararası politikadaki gelişmelerin etkisiyle daha fazla kullanılmaya başlanmıştır.²³³ 1980 öncesi Türk toplumsal hayatına bakıldığında mesleki ve sendika tipi örgütlenmelerin, siyasal

²²⁸ Ömer Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, *Yeni Türkiye*, Kasım-Aralık 97 Sayı: 189, s.28-33. Akif Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Ankara: Yargı Yayınevi, 2000 s.170.

²²⁹ Atar, “Demokratik Sistemde...” s.98. Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, ss.170-171. Sarıbay, *Postmodern, Sivil toplum ve İslâm*, s.121

²³⁰ Barolar üzerinde, devlet ve sivil toplum grupları arasındaki etkileşimle ilgili bir çalışma için bakınız: A. Aylin Özman, “Bar Associations in Turkey in the 1980-1991 period: A Case Study on the Interface Between the State and Civil Societal Groups”, *Ankara: METU Studies in Development*, 23 (4), 1996, ss.535-563

²³¹ Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, s.237. Atar, “Demokratik...”, s.98

²³² Çaha, “1980 Sonrası...”, ss.31-32

²³³ *Ibid.*, s.33

hayatın temel aktörleri olan devletçi elit ve siyasal elitin yörüngesinde varlıklarını korudukları görülmektedir.²³⁴

1980 sonrasında Türkiye’de oluşan sivil toplum hareketlerine bakıldığında çoğulcu bir yapı arz eden, ilgili oldukları sorun alanlarında bir kamuoyu yaratabilen ve bir çok insanın ilgisini çeken insan hakları, kadın ve çevre hareketleri gibi sivil toplum hareketleri ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde kadın hareketlerinde, kadın haklarını savunan örgütlenmelerde bir artış görülmüş, devletin sosyal politikalarına paralel olarak, gönüllülük esasına dayanan sosyal amaçlı dernekler artmış, ayrıca ideolojik örgütlenmeler şeklinde yeni hareketler görülmüştür.²³⁵ Sivil örgütlenme içerisinde farklı bir nitelik arz eden birlikler ise tamamen uzmanların oluşturduğu ve sosyal tabanını uzman çevrelerin oluşturduğu örgütlenmeler, feminist çevreler, Helsinki Yurttaşlar Meclisi²³⁶ gibi kuruluşlardır. Bu kuruluşlar, sahip oldukları orta ve orta üstü sosyal sınıfa ait uzman seçkinlerle birlikte, devletin bürokratik seçkinlerinin dışında bir oluşum olarak toplum hayatında yer almaya başlamışlardır. Bu guruplar, modernleşmeyi “*halka rağmen*” gerçekleşen bir toplumsal mühendislik anlayışı ile değil, bireyi ve özgürlükleri temel alarak, çoğulculuk esasında hareket ederek gerçekleştirmeyi amaçlamaktadırlar.²³⁷

Daha çok devletin resmi söylemine karşıt olabilecek bir söylem geliştiren bu tür hareketler, toplumsal düzeyde medyanın resmi söyleme en azından karşıt bir tavır almaması ve karşıt söylemlere fazla yer vermemesi ve de Türk anayasal sisteminde yukarıda da çeşitli konularda belirttiğimiz kısıtlayıcı anayasal hükümlere tabi olmaları nedeniyle de sınırlanmış bir alanda hareket etmek zorundadırlar.²³⁸

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde sivil toplum örgütlerinin önemine baktığımızda, 1960’lardan itibaren başlayıp günümüze kadar olan süreçte, yukarıda bahsettiğimiz medyanın etkisi dışında sivil toplum kuruluşu olarak aşağıda hakkında ayrıntılı bilgi vereceğimiz İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) önemli bir yere sahiptir.

²³⁴ Ibid., ss.36-37. Bakınız: Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, ss.119-144.

²³⁵ İbrahim-Wedel, *Ortadoğuda Sivil...*, ss.144-148

²³⁶ İnsanlığın barışını amaçlayan uluslararası bir örgüttür. Türkiye’den Murat Belge ve Mete Tunçay gibi bazı uzmanlar da bu örgüt içinde yer almaktadırlar.

²³⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi çini bakınız: İbrahim-Wedel, *Ortadoğuda Sivil...*, ss. 149-154

²³⁸ Ibid., ss.154-155, s.12. Türkiye’de toplumun örgütlenmesinin, sivil toplum oluşumunun önündeki siyasal engellerle ilgili bir çalışma için bakınız: Gülistan Gürbay, “Türkiye’de Bir Sivil- Toplum

Türk toplumunun Avrupa Topluluğu/Birliği konusunda aydınlanmasında, bürokratik bir mekanizmada alınan AT kararlarının topluma yansımada yukarıda da belirttiğimiz gibi, İKV gibi sivil toplum kuruluşlarının büyük rolü bulunmaktadır. 90'lı yıllarda da gerek AB olsun gerekse Türkiye'nin dış politika ve diğer sosyal sorunları ile ilgili olsun tüm alanlarda faaliyet gösteren TESEV gibi bir sivil toplum kuruluşu Türk siyasetinde önemli bir düşünce kuruluşu haline gelmiştir. Burada son olarak şunun belirtilmesi gerekmektedir. İKV ve TESEV gibi sivil toplum kuruluşları ve buna benzer örgütlenmeler yukarıda ifade ettiğimiz Weidel'in sivil toplum sınıflamasının üçüncü gurubuna benzer şekilde daha çok belli bir üst sosyal tabakaya ait ve uzman bir kesime hitap eden örgütlerdir.

2.2.2.1. İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV)

Türkiye'nin AET ile başlayan ilişkilerinden sonra, Türkiye'nin aslında siyasi hedefleri dışında, AET'ye bakış açısını da yansıtan bir isimle İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) olmuştu.

Ankara Anlaşmasının Türkiye-AET arasında imzalanmasından sonra, başlayan Hazırlık döneminin başlarında belki de yapılan en önemli iş olarak 26 Kasım 1965'te İKV'nin kurulmasıdır. İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul Sanayi²³⁹ ve Ticaret Odalarının²⁴⁰ önderliğinde, Anadolu'daki diğer odaların da katılımlarıyla, 20 Kasım 1965'te kuruldu.²⁴¹ İKV'nin yönetimi ise daha çok İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerin Ticaret ve Sanayi Odalarının etkisinde kalmıştır.²⁴² Kuruluşun ilk başkanlığını ise Prof. Vural Savaş yapmıştır.²⁴³ Kuruluşun ilk zamanlarında Savaş, daha çok Türkiye'nin AET'ye katıldığı gibi konjonktürel söylemlere ağırlık verse de, daha sonraları İKV, gerek AET olsun gerekse Türkiye'nin ekonomik

Oluşumunun Öntindeki Siyasi ve Hukuki Engeller", *Ortadoğuda Sivil...*(içinde), ss.117-135. Sosyal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, ss.146-147. Anayasa, Madde

²³⁹ Bakınız, www.iso.org.tr

²⁴⁰ Bakınız, www.ito.org.tr

²⁴¹ Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, s.113. www.ikv.org.tr (25 Aralık 2001)

²⁴² İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu-II*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993, s.23

²⁴³ Birand, *Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası*, s.196

sorunlarına yönelik olsun kuruluş değerli çalışmalar yapmıştır.²⁴⁴ Vakfın amacı da Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik, kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik çalışma raporları, yayınlar hazırlamak ve konferans panel, bildiri gibi toplantılar düzenlemektir.²⁴⁵

Vakfın temel amaçlarından birisi de, ilk etapta, Türkiye-AET ilişkilerinde özel sektörün hem bilgilendirilmesini sağlamak hem de görüşlerini hazırlamaktır. Vakıf bu amaçla da, bugüne kadar bir çok inceleme, araştırma, kitap, konferans yayınlamış ve düzenlemiştir.²⁴⁶ Geçmişte AET günümüzde AB alanında, Türkiye'de hem uzmanlaşma bakımından hem bilgi kaynağı açısından hem de AB ile ilişkilerde öncülük yapma açısından en çok çaba sarf eden örgüt İKV'dir, dersek yanlış olmaz.²⁴⁷

Yukarıda özellikle 1980'lerden sonra Türkiye'de oluşmaya başlayan bazı sivil toplum kuruluşlarının daha çok uzmanlaşmış bir kesimden oluştuğunu belirtmiştik. İKV de bu sınıflama içinde, uzman ve belli bir sosyal tabakaya ait kişilerden oluşan bir kuruluş olarak bu sınıflamada yer almaktadır. Ancak İKV, AB konusunda sahip olduğu uzmanlık sayesinde, ismi çok duyulan bir kuruluş olmuş ve AB ile ilgili toplumda bir kanaat oluşmasında etkili başlıca örgütlerin başında gelmiştir. İKV'nin toplum üzerinde olan bu etkisi yanında, Türkiye-AB ilişkilerinde, siyasal karar alıcılar üzerinde de, iş dünyasının da sözcüsü niteliğinde büyük güç olarak, AB perspektifine her zaman destek vermiştir:

“Türk iş dünyası, ülkemizin AB ile ilişkilerini her zaman desteklemiş ve bunların sosyal ve ekonomik gelişmemizi hızlandıracığına inanmıştır. Bugün de bu görüşte ve Gümrük Birliği'nin sürmesinden yanadır. Bununla beraber son Lüksemburg Zirvesinde ülkemizin AB'nin siyasal bütünleşme hareketinin içine alınmamasının büyük bir hayal kırıklığı yarattığı da belirtmeden geçemeyeceğim.

²⁴⁴ Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, s.113.

²⁴⁵ www.ikv.org.tr/IKV/ikv.html .

²⁴⁶ Ibid., s.113

²⁴⁷ İKV'nin halen başkanlığını Meral Gezgin Eriş yürütmektedir. Meral Gezgin Eriş'le ilgili bilgi için bakınız. www.ikv.org.tr .

Ancak Türkiye'nin AB'ye yöneliminde, hiçbir değişiklik olmaması gereklidir. Bunun bir Avrupalı gibi mücadelecı ve müzakereci tavrımızla sonuna kadar götüreceğiz."²⁴⁸

Sonuç olarak İKV'nin, Türkiye-AB ilişkilerinde, bazan ilişkilerde yaşanan olumsuzluklara rağmen, bu alanda ciddi çalışmalar yaparak AB konusunda, resmi çevrelerin veremediği aydınlatıcı bilgileri topluma aktarması ve oluşturduğu kamuoyu desteği özellikle de temsil ettiği iş dünyasının desteği ile, siyasal karar alma sürecinde, görüşleri dikkate alınan bir kuruluş seviyesine gelmiştir.²⁴⁹

2.2.2.2. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)

Türk toplumunun ufkunu dış politikadan ekonomiye sosyal sorunlardan dine, bir çok konuda, aydınlatan ikinci örgüt olarak Türkiye'ye Ekonomik ve Sosyal Etüdler vakfından (TESEV) bahsedeceğiz.

Aslında TESEV'in temeli İKV gibi geçmişe uzanmaktadır. İKV'nin kurulmasından önce 1961'de Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti oluşturulmuştu. Bu heyet 1994'te Boğaziçi Üniversite Vakfı ve Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimleri Vakfı ile birleşmiş ve böylece TESEV ortaya çıkmıştır. TESEV'in kuruculuğunu ise akademisyenler, bürokratlar, iş adamları, yöneticiler, sanayiciler, gazeteciler, sendika liderleri ve çeşitli meslek sahiplerinden oluşan iki yüzü aşkın bir kesim yapmıştır.

TESEV ilgilendiği konular itibariyle toplumsal sorunlara çözüm seçenekleri bulmayı amaçlayan bir düşünce üretim merkezi (think-tank) kuruluşudur.²⁵⁰ Kuruluşun ilgilendiği konulara bakacak olursak; Yozlaşma-Yolsuzluk, Türkiye-AB, Dış politika, Devlet ve Sivil Toplum, Kamu Yönetimi Reformu, Siyasi Reform, Din

²⁴⁸ Meral Gezgin Eriş, "AB, Yapıcı Öneriler Sunmadı", *Zaman*, 16 Aralık 1997.

²⁴⁹ Hükümet temsilcileri de zaman zaman İKV toplantılarına katılarak, konuşmaları yapmaktadırlar. A.N.Sezer, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/sezer_230701.html . Mesut Yılmaz, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/yilmaz_230701.html .

²⁵⁰ [http:// www.tesev.org.tr/infotesev.php](http://www.tesev.org.tr/infotesev.php)

ve Siyaset, Türkiye İnsani Gelişme Göstergeleri, Yoksulluk, Türkiye vatandaşlarının değerlerince etnisite ve siyaset gibi geniş bir alana yayılan konular olduğu görülür.²⁵¹

TESEV yaptığı çalışmalarla, Türk toplumunun daha fazla gelişmesi için değişimin hızlanmasını hedeflediği, toplumsal değişimin siyasal hayata hayata yansımalarına yönelik araştırmalar yaptığı, sivil inisiyatifin güçlenmesini teşvik ettiği ve bu yönde alternatifler ürettiği, Türkiye'nin bölgesinde gücüne yaraşır bir şekilde demokratik bir gelişim gösterebilmesine yönelik girişimleri teşvik etmeyi amaçladığı görülmektedir.²⁵²

TESEV, kamu kurumları ile ortak proje yürütme çerçevesinde de İç İşleri Bakanlığı ile Yoksullukla Mücadele Konusunda bir protokol imzalamıştır.²⁵³ TESEV, bir STK olarak ülkeyi ilgilendiren siyasal ve sosyal olaylarla ilgili görüşlerini de açıklamaktadır. 16 Ocak 2001'de Ulusal Programın hazırlanmasıyla ilgili yapılan liderler zirvesini Özdem Sanberk, *"Üç liderini mülakatı, Türkiye'nin mutabakatını yansıtmaz. Sivil toplum örgütlerinin görüşleri alınmalı"*²⁵⁴ diyerek de eleştirmiştir.

Vakfın düzenlemiş olduğu konferanslardan biri de, *"Kafkasya'da İstikrar Arayışı"* adlı konferanstır. Konferansa, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Rusya, İran, Ukrayna, Almanya, Fransa, İngiltere, ABD ve AB'nden resmi temsilciler ve STK temsilcileri katılmışlardır.²⁵⁵ Vakıf ayrıca, Türkiye UP ilgili olmaz üzere, AB 11 Eylül ve İslâm Genişlemesi ve STK, Rus Politikası, Kıbrıs ve AGSK) gibi bir çok konuda toplantılar yapmıştır.²⁵⁶

Sonuç olarak TESEV, Türk toplumsal ve siyasal hayatında, yapmış olduğu çalışmalarla ve çatısı altında topladığı uzmanlarla güçlü bir düşünce üretim merkezi

²⁵¹ Ibid.

²⁵² Ibid.

²⁵³ Leyla Tarşanoğlu, Özdem Sambak'le Röportaj, *Cumhuriyet*, 11 Haziran 2000 (www.tesev.org.tr)

²⁵⁴ *Finansal Forum*, 25 Ocak 2001. Ayrıca bkz. Özdem Sanberk, *Turkish Daily News*, 13 Ocak 2001.

²⁵⁵ *Hürriyet*, 20 Şubat 2001. Meltem Bostancı, "Kafkasya'da İstikrar Arayışı", *Nokta*, 23, Şubat 2001

²⁵⁶ Bunlarla ilgili bilgiler için bakınız.: www.tesev.org.tr/lamdaburuphp, www.tesev.org.tr/ap.php, www.tesev.org.tr/Wilton.Php, (02.07. 2001). www.tesev.org.tr/haziran/haz3.html, 15 Mayıs 2001, (02/07/2001). www.tesev.org.tr/kibris.php, 2.07.2001. Özdem Sanberk, *Newsweek*, 25 Şubat 2001. Özdem Sanberk, "İslâm'ı çarpıtan tehlikeli bir efsane", *Financial Times*, (19 Eylül 2001, www.tesev.org.tr)

haline gelmiştir. Vakfın bugünkü başkanı olan Özdem Sanberk²⁵⁷ bir ropörtajında bunu şöyle ifade etmişti:

*“ İslâm'dan parasal sorunlara, sivil toplumdan, devlet reformuna kadar geniş bir yelpaze içinde çalışıldı. Belki de Türkiye'de ilk defa olarak bağımsız bir Türk düşünce ve araştırma kuruluşunun ülkemizin temel sorunları hakkında bilimsel ve akademik düzeyde iç ve dış kamuoyu aydınlatma çabası sergilendi. ”*²⁵⁸

TESEV, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, her ne kadar siyasal karar alma sürecinde bir birim olmasa da, bir STK olarak siyasal aktörlerle ortak çalışmalar yapabilme gücüne sahip olan ve çeşitli politikalara dair öneriler getirebilen bir kuruluştur. Türkiye Ulusal Programı gibi önemli bir programın hazırlanmasının gecikilmesine, Vakfın getirmiş olduğu eleştiri ve bu programın acilen hazırlanması gerektiğini bildirmesi, TESEV'in siyasal aktörler üzerinde bir baskı unsuru haline gelebileceğinin bir örneğidir. Ancak TESEV'in siyasal ve toplumsal sorunlara çözüm getirici çalışmalarının yanında, siyasal aktörlerin kararlarının oluşumunu yine siyasal yapının temel özellikleri belirlemektedir. Genel olarak bakıldığında TESEV'in toplumsal sorunlara daha liberal bir gözle baktığı, devletin sorunlarının çözümüne alternatifler üretmeye yöneldiği, dış politika uygulamalarında, Türkiye'nin çıkarlarını gözetken daha iyi politikaları araştırmaya yöneldiği ve bu konularda siyasal karar alıcılara, çeşitli sorunlarla ilgili olarak bilgi ve çözüm yolları sağladığı görülmektedir. Bu bakımdan örgüt, Türkiye'deki diğer örgütlerle hatta İKV ile bile kıyaslandığında, siyasal karar alıcı aktörlere, bir sivil toplum kuruluşu olarak yaptığı araştırma, inceleme, ulusal ve uluslararası konferans ve seminerlerle önemli bilgi ve tavsiyeler sunabilmekle, etkin bir STK olma örneğini gösterebilmektedir.

²⁵⁷ Vakfın halen Genel Direktörlük görevini emekli Londra Büyükt elçileri Özdem Sanberk yürütmektedir. Sanberk'ten önce ise bu görevi yine emekli Büyükelçi Gündüz Aktan yapmıştır. TESEV'in Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı ise halen Can Paker yapmaktadır. Türkiye, 14 Nisan 2000. Zaman, 13 Nisan 2000.

²⁵⁸ Türkiye, 24 Nisan 2000, www.tescv.org.tr.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE SON DÖNEM

Türk modernleşme tarihi aslında, Türkiye'nin Batı ile ilişkileri diye bir tarihsel süreç olarak da ifade edilebilir. Osmanlı Devleti'nin, zayıflamaya başlamasından ve Avrupa'nın daha gelişmiş bir düzeye geldiğini görmesinden sonra, kendini yenilemeye başlamasıyla başlayan bu süreç, bugünlere kadar devam eden, zamanı ve şartları değişse de amacı değişmeyen bir süreç.²⁵⁹ Altmışlardan sonra başlayan Türkiye-Avrupa Topluluğu(bugün Avrupa Birliği) ilişkileri ise bu sürecin 20. yüzyıldaki yansıması ve bu yansıma bugün de devam ediyor. Türkiye Avrupa'ya yönelik olarak verdiği modernleşme ve Avrupa'da yer alma mücadelesini artık Avrupa Birliği ile sürdürüyor. Bugün gelinen noktada ise Türkiye bu süreçte, 1999 Helsinki Zirvesinden beri son aşamada bulunmakta. Bu son aşamanın bitişi ise, galiba iki taraf arasında tarihin sayfalarından beri devam eden “*nazlı bir ilişkinin*”, nazının azalmasına bağlı gibi.

Bu bölümde bu nazlı ilişkinin 60'lardan beri devam eden bölümünün genel hatlarına değinilecektir. Türkiye-AB ilişkilerinin salt bugününe bakarak bu ilişkiyi anlamak zor görünmektedir. Çünkü bu ilişki, tarihsel düzlemde, “ben” ile “öteki” olan tarafların, birbirlerini “öteki” olarak görmelerinden vaz geçme uğraşısı aynı zamanda. Dolayısıyla Türkiye-AB ilişkileri gerginliğe de her zaman açık bir ilişki süreci.

Türkiye'nin cumhuriyet olmasından sonra da hızla devam eden modernleşme çabaları, aynı zamanda bağımsızlık için savaş verilen Batı'nın tekrar medeniyet olarak eski gücüne kavuşmak için arayışlar içine girdiği dönemin de başlarına denk gelmekteydi. 1949'de kurulan Türkiye'nin de yer aldığı Avrupa Konseyi'nin kurulmasından sonra Avrupa'da bütünleşmeye yönelik çabalar daha da artmıştı. Bu bütünleşme çabalarının temel amacı ise, II. Dünya savaşından sonra Avrupa devletlerini bütünleştirmek ve tekrar güçlendirmek ve uluslararası alanda tekrar bir etkin aktör konumuna getirmektir. 1956 Roma Antlaşmasıyla AET'nin kurulmasıyla başlayan ekonomik bütünleşme bugün siyasal bütünleşmeyi de tamamlama aşamasına gelmiş durumda. Türkiye'nin 1964'te dahil olduğu bu süreçte, Türkiye bütünleşmenin son aşaması olan tam üyelik safhasına gelmiş bulunmaktadır.

²⁵⁹ Bakınız: Halil İnalçık, “Turkey and Europe: A Historical Perspective”, *Perceptions*, March-May 1997, Vol.II, No.1, ss.76-92.

İlişkilerde girilen son döeneme geçmeden önce, genel hatlarıyla aşağıda ilişkilerin tarihine değineceğiz.

3.1. AET'ye İlk Adım: Ankara Antlaşması

İki dünya savaşını yaşayan Avrupa kıtası, bu savaşlardan sonra, savaşın verdiği tahribat bir yana, uluslararası alanda daha da zayıflamış; siyasi ve ekonomik güç kaybına uğramış bir hale gelmişlerdi. II. Dünya savaşı sonrasında ABD'nin ve Sovyetler'in iki büyük güç olarak ortaya çıkması ile Avrupa eski gücüne kavuşmanın yollarını aramaya başladı. Avrupa yaşadığı yıkım günlerini geride bırakarak daha güçlü bir Avrupa için ilk toplantısını 1948 Mayısında Hague'da bir çok önemli kişinin bir araya gelmesiyle yaptı ve bütün Avrupa'ya siyasi ve ekonomik birlik oluşturmak için çağrıda bulunuldu. Bu çağrının sonucunda 1949 Mayısında Avrupa konseyi oluşturuldu.²⁶⁰

Kıta Avrupasında bir birlik oluşturma düşüncesi böyle başladı ve ilerleyen yıllarda da, bu konuda ciddi temeller atıldı. ABD'nin Avrupa'yı yeniden yapılandırma amacıyla Avrupa'ya yaptığı Marshall Yardımı²⁶¹ ile Avrupa, başladığı entegrasyon çalışmalarına altı Avrupa ülkesi, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Fransa ve Batı Almanya arasında 1951'de imzalanan Paris Antlaşması veya Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu (AKÇT-ECSC)nu kuran antlaşma ile resmiyet kazandı.²⁶² Kömür çelik sektörleri temelinde kurulan AKÇT'nin başarılı olmasıyla, entegrasyon düşüncesi Avrupa'da daha çok cesaret kazanmış ve 25 Mart 1957'de de Roma Antlaşması ya da diğer anlamıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) Anlaşması imzalanmıştı.²⁶³

²⁶⁰ Neill Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, 3rd Edition, London: Macmillan, 1994, s.15.

²⁶¹ Desmond Dinan, *Ever Closer Union*, London: Macmillan, 1994, s.17. Robert D. Schulzinger, *American Diplomacy in the Twentieth Century*, New York: Oxford University Press, 1984, ss. 209-210.

²⁶² Bakınız: Dinan, *Ever Closer Union*, ss.21-30.

²⁶³ *Ibid.*, ss.30-34. Nugent, *The Government...*, ss.38-48.

Batı Avrupa’da bu entegrasyon girişimleri başlarken Türk Dış politikasının gündemine ise Kıbrıs bir sorun olarak girmeye başlamıştı.²⁶⁴ Dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Kıbrıs’ta ve Ortadoğu’da meydana gelen gelişmelerle yakından ilgilenirken aynı zamanda Avrupa’da meydana gelen bütünleşme hareketlerini de yakından takip ediyordu. Türkiye’nin NATO daimi temsilcisi Fatin Rüştü Zorlu, görevi nedeniyle Batı başkentlerindeki gelişmelerle yakından ilgilenmekteydi. Başbakan Menderes de Zorlu vasıtasıyla, Batı Avrupa’daki gelişmelerden haberdar olabilmekteydi.²⁶⁵ 15 Mayıs 1959’da AET’ye “ortak üye” olmak amacıyla başvuran Yunanistan’dan sonra, Türkiye, ortak üyelik için başvuran ikinci ülke olarak başvurusunu 31 Temmuz 1959’da Topluluklar Konseyi’ne yapmıştır.²⁶⁶

Türkiye’yi AET’ye ortak üye yapan antlaşma 25 Haziran 1963’te Brüksel’de parafe edilmiş ve 12 Eylül 1963’te de Ankara’da imzalanmıştır. Böylece Ankara Antlaşması olarak bilinen bu antlaşma, Türkiye’nin AET ile olan ilişkilerinin hukuki temeli olacak ve iki tarafın ilişkilerinin şekillenmesinde bir çerçeve anlaşma niteliğini kazanacaktır.²⁶⁷

Türkiye ile AET arasında bir ortaklık yaratan bu anlaşma ile Türkiye ekonomisinin kalkınmasını hızlandırılması, Türk halkının hayat seviyesinin yükseltilmesi ve iki taraf arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi amaçlanılmaktaydı. Bu amaçla antlaşma bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen bir şekilde kurulması amacıyla, hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç dönem öngörmekteydi.²⁶⁸

Antlaşmanın imzalanmasıyla 1 Kasım 1964’te başlayan ilk dönem, Geçiş Döneminin başladığı Katma Protokol’ün yürürlüğe girişine kadar devam ett.²⁶⁹

²⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız.: Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, 2.b., Ankara: METU Press, 2001, ss.103-136.

²⁶⁵ Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, s.34.

²⁶⁶ *Ibid.*, ss.51-58. Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 5.b., İstanbul: Beta Yayınları, 1998, ss.366-369.

²⁶⁷ Antlaşmanın imza öncesi aşamaları için bakınız.: Çalış, *Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri*, ss.59-87. Saban Çalış, *The Role of Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy*, Unpublished Discertation, Nottingham: Nottingham University, 1995, ss.174-185. M. Ali Birand, *Türkiye’nin Gümrük Birliği Macerası*(1959-1996), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998,ss.47-149.

²⁶⁸ Ankara Antlaşması, Madde 2,3,4,5, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_ankara.html

²⁶⁹ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, ss.382-383. Çalış, *Türkiye –Avrupa Birliği İlişkileri*, ss.110-115. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu-II*, Ankara: Ümit Yayıncılık,ss.12-93.

Ankara Antlaşması'na ekli Geçici Protokol hükümlerinin öngördüğü düzenlemeler dışında beş yıl sürmesi öngörülen Hazırlık Döneminde, Türkiye'ye verilen bazı ürünlerin ihracatı için tarife kontenjanlarının uygulanması dışında, Türkiye'de pek ciddi çalışmaların yapıldığı söylenemez. Bu dönemde Türkiye'de bazı kurumların oluşturulduğu görülmektedir. Bu kurumlardan biri olan Ortak Pazar Merkez Teşekkülü'nün(OPAMET) kurulması gözle görünen ciddi çalışmalardan birisiydi bu dönemde.²⁷⁰ Devletin oluşturduğu ve kamu kurum ve kuruluş temsilcilerinden oluşan OPAMET'in yanında, özel sektör tarafından da, bugün de ismini sık sık duyduğumuz İktisadi Kalkınma Vakfı kuruldu.²⁷¹

Aslında bu dönemde Türk siyasetini meşgul eden esas konu ise iç siyasal ortamda yaşanan mücadeleler olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidardan düşmesi ve 1965'te de Adalet Partisi'nin iktidara gelmesi gibi diğer iç siyasal gelişmeler, AET ile ilişkiler konusunun pek gündeme gelmesine fırsat vermemiş, AET konusu dar bir çevrenin bilgisi dahilinde kalmıştır.²⁷²

3.2. Geçiş Dönemi: Katma Protokol

Geçici Protokol'ün birinci maddesine göre, dört yıl sonunda Geçiş Döneminin gerçekleşme şartları, usulleri ve süresi ile ilgili bir Katma Protokol hazırlanması konusu ele alınacaktı.²⁷³ Geçici Protokol'ün 1/1 maddesine göre, Türkiye ile ilgili Katma Protokol'ün kabul edilip edilmeyeceğinin, Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden dört yıl sonra incelenmesi²⁷⁴ öngörülmesine rağmen, Türkiye, iki buçuk yıl sonra 16 Mayıs 1967'de Beşinci Ortaklık Konseyi

²⁷⁰ Tekeli-İlkin, Türkiye-Avrupa Birliği-II, ss.22-23. Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, ss.112-113.

²⁷¹ İKV ile ilgili bilgi önceki bölümde verilmişti. Ayrıca bakınız.: www.ikv.org.tr.

²⁷² Tekeli-İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu, II, ss.12-32. Birand, Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası(1959-1996), ss.164-165. Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, ss.112-113. Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, ss.351-370.

²⁷³ Ankara Antlaşması, Geçici Protokol, Madde 1, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_ankara.html.

²⁷⁴ Ibid., Madde 1/1

toplantısında, Katma Protokol konusunda incelemelerin başlatılmasını istemiştir.²⁷⁵ Topluluk, Ankara'nın bu isteğinin ancak Hazırlık döneminin sona ermesinden sonra 1 Aralık 1968'de değerlendirilebileceğini belirtmiş ve Türkiye'nin Geçiş Dönemi yükümlülüklerinin sorumluluğunu kaldırıp kaldıramayacağı konusunda da bir rapor hazırlamış ve 29 Nisan 1968'de bu raporu yayınlamıştır. Raporda da Türkiye'nin ikinci döneme geçiş için yeterli yapıda olmadığı belirtilmiştir.²⁷⁶ Türkiye'nin ikinci döneme geçişiyle ilgili Topluluk'un olumsuz görüşüne rağmen yapılan girişimlerle 9 Aralık 1968'de Geçiş Dönemi için görüşmelerin başlatılması kabul edildi.²⁷⁷ Yapılan görüşmelerle de 23 Kasım 1970'te Brüksel'de Katma Protokol imzalandı.²⁷⁸ Ancak Katma Protokol'ün üye ülke parlamentoları tarafından da onaylanması gerektiğinden dolayı Katma Protokol'ün ticari hükümleri, bir Geçici Anlaşma ile 1 Eylül 1971'de yürürlüğe girdi. Böylece de Geçiş Dönemi başlamış oldu. Katma Protokol ise 1 Ocak 1973'te resmen yürürlüğe girdi.²⁷⁹

Anlaşmanın geneline bakıldığında, Türkiye ile Topluluk arasında malların serbest dolaşımını amaçlayan ve bir süreç dahilinde gümrük birliğini hedefleyen bir anlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Topluluk Türkiye'den yapacağı ithalata uyguladığı gümrük vergilerini Katma Protokol'ün yürürlüğe girişinden sonra kaldıracak, Türkiye ise uygulanan bütün ithalat miktar kısıtlamalarını bu protokolün yürürlüğe girişinden en geç yirmi iki yıl sonra kaldıracaktır.²⁸⁰ Özellikle tarım ürünlerinin Türkiye ile topluluk arasında serbest dolaşımı 22 yıllık süreç sonunda gerçekleştirilecek ve Ortaklık Konseyi, bu yirmi iki yıllık süreç sonunda Ortak Tarım politikası tedbirlerini alıp almadığını tesbit edecek ve tarım ürünlerinde serbest dolaşımın gerçekleşmesini sağlayacak hükümler belirlenecektir.²⁸¹

Katma Protokol'ün imzalanmasıyla, Türkiye ile Topluluk arasında ortak Pazar temelinde belli bir süreç dahilinde, yirmi iki yıllık bir süre sonunda bütün ithalat

²⁷⁵ Tekeli-İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu-II, s.45. Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, ss.119-121. Yıldırım Keskin, Avrupa Yollarında Türkiye, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001, ss.55-58.

²⁷⁶ Karluk, Türkiye ve Avrupa Birliği, s.383. Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, s.122.

²⁷⁷ Katma Protokol'ün imzalanması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız.: Tekeli- İlkin, Türkiye Ve Avrupa Topluluğu-II, ss.44-117. Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, ss.117-162.

²⁷⁸ Tekeli-İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu-II, s.116.

²⁷⁹ Tekeli-İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu-II, ss.115-117. DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye, Ankara: DTM Yayınları, 1999, s.318. Resmi Gazete, 29 Aralık 1972, No. 14406

²⁸⁰ Katma Protokol için bakınız.: http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_kprotokol.html

²⁸¹ Katma Protokol, Madde 33-34. http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_kprotokol.html

miktar kısıtlamalarının kaldırılması ile gerçekleşecek olan gümrük birliğinin temeli atılmış olmaktadır.²⁸²

Türkiye ve Topluluk, Ankara Anlaşması'na göre daha somut olan ve belli hedefleri ile belirli bir zaman süreci öngören ve de bu süreçte her iki tarafa, özellikle de Türkiye'ye ekonomik yapılanmada sorumluluklar yükleyen bir anlaşma imzalamıştı. Türk dış politikasının Batılılaşma yolunda attığı önemli bir adımın göstergesi olan Topluluk'la olan ilişkilere rağmen, Türkiye, kendi içinde, Topluluk'u daha yoğun bir şekilde tartışmaya başlamış; Toplulukla ilişkileri destekleyenler kadar, Topluluk'la ilişkilere karşı olanlar ve mesafeli durmayı tercih edenler de vardı.

Türk iç politikasında 12 Mart 1971'de ülkede yaşanan siyasal krizler ve artan toplumsal olaylar sonucu yaşanan, Ordu'nun siyasete müdahale etmesi anlamına gelen 12 Mart Muhtırası²⁸³ ve yaşanan askeri siyasal etki üzerine Demirel Hükümeti istifa etmiş ve yerine teknokrat Erim Hükümeti kurulmuştu.²⁸⁴ Türk siyasi hayatı, 70'li yıllarda gerek sağıyla gerek soluyla çalkantılı bir dönem yaşamakta ve bu siyasal gerilimler aynı zamanda siyasi partilerin seçmen tabanlarına da yansımakla birlikte ideolojik toplumsal çatışmalara neden olmaktadır. Bu dönemde yaşanan siyasal mücadeleler, ülkede büyük bir politik istikrarsızlığa neden olmuş ve 70-80 yılları arasındaki dönemde genelde koalisyon hükümetleri Türk siyasetine hakim olmuştur. Türk siyasetinin bu dönemi iç sıkıntıların yanında dünyada yaşanan petrol krizinden kaynaklanan ekonomik krizin de etkisiyle birlikte, ülke içinde de ekonomik sorunlarda artış olmuştu.²⁸⁵ Türkiye, Katma Protokol gereği, 1 Ocak 1973'te, on iki yıllık listede öngörülen %10'luk bir gümrük indirimi daha yaptı ancak bu indirim yapılmadan önce 31 aralık 1972'de gümrükler %10 oranında artırıldığından dolayı, 1973'te yapılan indirim "resmi" bir indirim olarak kalmıştır. İkinci indirim ise 1

²⁸² *Ibid.*, Madde 25/8, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_kprotokol.html. Ankara Anlaşması, Madde 28, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_ankara.html.

²⁸³ Ordunun muhtırası ile ilgili olarak bakınız. : William Hale, *Türkiye'de Ordu Ve Siyaset*, İstanbul: Hil Yayınevi, ss.161-184. Serap Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Ankara : Yetkin Yayınevi, ss.80-83.

²⁸⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.376.

²⁸⁵ Tekeli-İlkin, *Türkiye Ve Avrupa Topluluğu-II*, ss.161-238.

Ocak 1976'da da %10 luk bir indirimle gerçekleştirilmişti. Böylece yirmi iki yıllık listeden ise %5 lik bir indirim yapılmıştır.²⁸⁶

Bu dönem Türkiye-AT ilişkilerinde, günümüze dek bir sorun halini alacak olan Kıbrıs Sorununun da başladığı dönemdir. 1974 Temmuzunda Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunması Toplulukla Türkiye arasında ilk defa ciddi bir sorun haline gelmiş ve Topluluk Türkiye'yi Kıbrıs konusunda eleştirmiştir.²⁸⁷ Dolayısıyla bu dönemde Topluluk'la ilişkilerin kötüleşmesi, Topluluk'un, Kıbrıs müdahalesi nedeniyle Türkiye'yi eleştirmesi ve Yunanistan'ın da, AT'ye tam üyelik için başvurması sonucunda, Türkiye'den bir adım öne geçmesi aslında ortaya çıkan diğer sorunların yanına bir sorun daha eklemiş oldu. Türk Hükümeti 1977 ve 1978 yıllarında aldığı iki kararla Topluluk'la olan ilişkilerini dondurma kararı aldı. Türkiye'nin yükümlülüklerini tek taraflı dondurması sonucu Topluluk da Türk tarım ürünlerine karşı koruma önlemlerini artırmış ve Türk işçilerinin, Topluluk içinde serbest dolaşımı konusunda olumsuz tavırlar almaya başlamıştı.²⁸⁸

Bütün bunların sonucunda, 1970'lerde gelişen olumsuz iç siyasal ve ekonomik olayların yarattığı istikrarsızlık 12 Eylül 1980'de de Türk ordusunun müdahalesiyle sonuçlandı.

3.3. 1980 Türk Siyasetinde Ara Dönem: 1980 Darbesi

12 Eylül'de Türk siyasetinin kesintiye uğraması ile iktidarı ordunun ele geçirmesi ile birlikte, Türkiye'nin AB'ne bakışında herhangi bir değişiklik olmamış, Darbe bildirisinde de, Türkiye'nin AB ve NATO gibi uluslararası örgütlerle ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmayacağı ifade edilmişti. Batı'da da bu askeri darbe, uluslararası politikada yaşanan İran İslam Devrimi ve Afganistan savaşı gibi

²⁸⁶ Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, s.388. DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye, s.340.

²⁸⁷ Kıbrıs sorunuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız.: Nasuh Uslu, Türk-Amerikan İlişkileri Bağlamında Kıbrıs, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 2000, ss. 265-270. Çalış, Türkiye -Avrupa Birliği İlişkileri, s.180. Tekeli-İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu-II, ss.238-247. Mehmet Gönübol et.all, Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, ss.383-385.

²⁸⁸ Karluk, Avrupa Birliği Ve Türkiye, s.388. Çalış, Türkiye -Avrupa Birliği İlişkileri, s.180. Nurettin Bilici, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Ankara: Turhan Kitabevi, 1996, s.35.

soğuk savaş dönemi ilişkilerini gerginleştiren olaylar yüzünden, çok fazla tepkiyle karşılanmamıştı.²⁸⁹

Darbeden on gün sonra da İran-Irak savaşı patlak vermişti.²⁹⁰ Türkiye, bir Batı müttefiki olarak, kendisini güvenlik açısından güç durumda bırakan bir ortamla karşı karşıyaydı. Darbenin ilk günlerinde bu uluslararası ortam Türkiye'deki darbeye yapılacak tepkiyi her ne kadar hafifletse de, Türk iç siyasetinde demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmaya başlanması, siyaset adamlarının politik hayattan uzaklaştırılmaları Avrupa Komisyonu'nun tepkisini artırmasına neden olmuş ve Komisyon, Türkiye'ye verilecek olan IV. Mali Protokol'ün askıya alınmasına karar vermişti. Aynı şekilde Avrupa Parlamentosu ve Konseyi de Türkiye'yi kınamıştı. İlişkilerde yaşanan bu gerginlik 1982'de Ortaklık'ın süresiz askıya alınmasına neden oldu.²⁹¹ Türkiye ile AB arasında bu dönemde soğuk rüzgarlar eserken, Yunanistan da AB'ne tam üyelik aşamasına gelmişti. Topluluk tarafından, Türkiye'den bir an önce demokrasiye dönülmesi istenmekteydi.

Topluluk tarafından Türkiye'ye insan hakları, demokratikleşme gibi konularda yapılan eleştiriler, 1983'te sonlarına kadar sürdü. 1983 Kasım'ında yapılan seçimlerde Özal liderliğindeki Anavatan Partisi iktidara gelmişti. ANAP'ın iktidara gelmesinden sonra AB ile ilişkilerde daha yapıcı bir yol izlenmiş, 1986 yılında Özal, AT'ye bir sene içinde tam üyelik başvurusu yapılacağını açıklamıştı.²⁹² Aslında Türkiye, AT'ye tam üyelik başvurusu konusunu 25 Mart 1981 tarihli MGK toplantısında görüşmüş ve başvurunun bir an önce yapılmasını kararlaştırılmıştı.²⁹³ Tüm bu gelişmelerden sonra, Türkiye 14 Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik başvurusunu yaptı.²⁹⁴

²⁸⁹ Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, s.210.

²⁹⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin, Türkiye-Avrupa Birliği-III, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2000, s.35.

²⁹¹ Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, s.212-213. Atilla Eralp, Türkiye ve Avrupa, Ankara: İmge Yayınevi, 1993, s.101

²⁹² Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, s.220-221

²⁹³ İbid. s.211. Tekeli-İlkin, Türkiye Ve Avrupa Birliği-III, s.42

²⁹⁴ Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, s.220-221. İhsan Dağı, "Özal'lı Yıllarda Türk Siyaseti: İnsan Hakları, Demokrasi ve Avrupa Birliği", İhsan Senal-İhsan Dağı(Ed.), Kim Bu Özal (Siyaset, İktisat, Zihniyet), Ankara:Boyut, 2001, s.265-267. Birand, Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası(1959-1996), s.401-404. Ayrıntılı bilgi için bakınız.: Tekeli-İlkin, Türkiye Ve Avrupa Birliği-III, s.69-147.

Türkiye'nin başvurusuna Topluluk, gecikmeli bir şekilde ancak 18 Aralık 1989'da cevap verdi. Komisyon'un görüşünde, Türk ekonomisindeki olumlu gelişmelere rağmen, yine de Tarım sektöründeki sorunlar, sanayideki yüksek koruma oranları ve makro dengesizlikler gibi olumsuzlukların varlığına dikkat çekilmiş ve Topluluk'un, Tek Senet'te öngörülen hedefleri gerçekleştirmeden Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna cevap vermeyeceği belirtilmiştir. Komisyon da, 6 Haziran 1990'da benimsediği İşbirliği Programı içerisinde Türkiye ile gümrük birliğinin tamamlanmasını öngörmüştür.

Sonuç olarak Topluluk, Türkiye'ye tam üyelik konusunda, "evet" demediği gibi "hayır" da dememiş ancak Türkiye'nin Topluluk'a üyelik açısından "ehil/eligible olduğunu belirtmişti. Ancak AT, Türkiye'ye tam üyelik yolunu değil, işbirliğinin artırılmasını öngörerek gümrük birliği yolunu açmıştır.²⁹⁵

3.4. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Gümrük Birliği'ne Doğru

Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte dünyada tek bir süper gücün bulunduğu tek kutuplu bir uluslararası politik ortamın ortaya çıkmasıyla birlikte, Türkiye için de soğuk savaş dönemine göre dış politikada daha zor dönemler başlamaktaydı. AT'nun Tek Avrupa Senedi ile hedefliği tek pazar hedefinin 1992 yılına kadar gerçekleştirilmesi öngörülmüş ve Topluluk 1 kasım 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile de Topluluk, kurumsal olarak "Birlik" şeklini alarak ismini de Avrupa Birliği diye değiştirmiştir.

AB, siyasal birlik yolunda önemli adımlar atarken, uluslararası politikada yapısal değişimler yaşanmaya başlamıştı. 1989 sonlarında Soğuk Savaş'ın simgelerinden olan Berlin Duvarının yıkılması ile aynı zamanda komünist ideolojinin temel direkleri çökmeye başlamış ve Batı ve Doğu Almanya birleşerek tek bir ülke haline gelmişti. Böylece Almanya, soğuk savaşın bitiminde, daha da büyüyerek

²⁹⁵ Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, s.234-244. Karluk, Avrupa Birliği Ve Türkiye, s.413-415. DTM, Avrupa Birliği Ve Türkiye, s.350-353. Birand, Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası(1959-1996), s.427-444. Keskin, Avrupa Yollarında Türkiye, s.341-342. Tekeli-İlkin, Türkiye Ve Avrupa Birliği-III., s.159-185.

uluslararası politikada yerini almış ve Topluluk da bu birleşmeyle *de facto* olarak genişlemiştir.²⁹⁶ Avrupa'daki bu yeniden yapılanma süreci ile bu süreçte, Türkiye'nin 1987'de yaptığı tam üyelik başvurusuna iki yıl sonra, 1989'da bir takım ekonomik ve siyasal yetersizlikleri bahane ederek, olumsuz cevap veren Topluluk, Türkiye'ye üyelik konusunda "evet" demediği gibi "hayır" da dememiş ancak diplomatik bir şekilde Türkiye'nin üyelik sürecini belirsizliğe itmişti.²⁹⁷ Avrupa'nın Türkiye'ye yönelik bu olumsuz tavrı yanında iki kutuplu dönemin sona ermesi sonucunda, Balkanlar'da ve Orta Asya'da, Türkiye'nin etkili olabileceği yeni bölgesel alanlar çıktı. Soğuk savaş sonunda mikro milliyetçilik dalgalarının yayıldığı Balkanlar'da, Bosna, Makedonya, Arnavutluk, gibi, Türkiye'nin tarihsel hinterlandı konumundaki ülkelerin; Orta Asya'da da dinsel ve kültürel ve etnik bağların bulunduğu Türk Cumhuriyetlerinin Sovyet sisteminden bağımsız haline gelmeleri, uluslararası politikada Türkiye'nin yeni konumuna dair farklı yorumlara neden oldu. Türkiye'de birçok kesim tarafından yeni bölgelerin bağımsız hale gelmesi, Türkiye için bir tarihsel fırsat olarak algılanmıştı. Bazılarına göre bu Osmanlı'nın yeniden ortaya çıkışı olarak yorumlanmaktaydı. Batı'da ise bu yeni dönemde, Batı'nın güvenlik sisteminde Sovyetler'e karşı jeostratejik bir konuma sahip olan Türkiye'nin stratejik rolünün bitip bitmediği tartışılıyor ve Türkiye'nin, tarihsel hinterlandı olan Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya gibi uluslararası politikanın yeni çatışma alanlarında etkin olup olmayacağı veya ortaya çıkan bu yeni ülkelere karşı emperyal bir vizyona sahip olup olmayacağı tartışmaları yapılmaktaydı.²⁹⁸

²⁹⁶ Karluk, AB ve Türkiye, s.16. Dinar, Ever Closer Union, s.161-165. Can Baydarol, Avrupa Birliğinin Genişlemesi, AKKT (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği), tarihsiz, s.13. Komisyon Raporu için bakınız.. www.mfa.gov.tr

²⁹⁷ Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, s.234-246. Birand, Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası, s.427-444.

²⁹⁸ Gönlübol, et.all, Olaylarla..., ss.650-654. Necip Torumtay, Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996. Atila Eralp, "Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", Türkiye ve Avrupa, Atila Eralp(ed.), s.106-112. M.Hakan Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi", Liberal Düşünce, Kış 99, Sayı:13, Cilt: 4, s.22-38. Ahmet Raşid, Orta Asya'nın Dirilişi, (İslam mı, Milliyetçilik mi?), İstanbul: Cep yayınları, 1996, s.246-247. Ian O. Lesse, "Turkey's Strategic Options," The International Spectator, Vol. XXXIV, No: 1 (January-March 1999), www.ciaonet.org. John Roper, "The West and Turkey: Varying Roles, Common Interest", The International Spectator, Volume XXXIV, No: 1 (Vol. XXXV. No.3), www.ciaonet.org. Oral Sander, "Bölgesel İşbirliği, Avrupa ve Türkiye," Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1995, Yıl 1, Sayı: 3, ss.213-227. Cengiz Candar, "Türkiye, Bosna Hersek ve 'Tarihle Barışmak', Yeni Türkiye, Ibid., ss.282-289. Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993", Türk Dış Politikasının Analizi, ss.159-179. Oral Sander, "Yeni Bir Bölgesel Güç olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri", Ibid., ss.419-424. Şaban Çalış, Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler, Konya: Çizgi Kitabevi, 2001. Tekeli-

Türk dış politikası karar alıcıları, ülke dış siyasetinde, Türk dış politikasının geleneksel tutumunda herhangi bir değişikliğe izin vermediler. Ancak Türkiye ile Topluluk arasında, insan hakları, demokratikleşme ve Kürt sorunu gibi siyasal konularda sorunların daha yoğun yaşanmaya başladığı bir dönemde, 1990 Ağustos'unda Irak'ın Kuveyt'i işgali ile patlak veren Körfez Krizi, Türkiye'nin soğuk savaş sonrasında tartışılan jeopolitik önemini yeniden gündeme getirdi. Türkiye tekrar uluslararası politikada bu bölgesel krizle önemli bir aktör konumuna geldi.²⁹⁹

Topluluk bu dönemde, 6 Haziran 1990'ta Konseye sunulan Matutes Paketi işbirliği programında, 1995 sonuna kadar Gümrük birliğinin gerçekleştirilmesini öngörmekteydi.³⁰⁰ Soğuk savaşın sonunda, patlak veren Körfez krizi ve krizin bölgesel etkileri yaşanırken, Türkiye ile Avrupa arasında, bugün de tam üyelik sürecinde gündemden düşmeyen, kimlik, demokratikleşme, insan hakları gibi siyasal konular tartışılmaktaydı.³⁰¹ Topluluk soğuk savaş sonunda, 90'lı yıllarda, Maastricht Zirvesi'nden sonra, siyasal bütünleşmeye önem vermeye başlamıştı. Bu dönem hem AB'yi hem de Türkiye'yi uluslararası politikada, tekrar gündeme gelen Doğu Avrupa ülkelerinin demokratikleşmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçişi ile Orta Asya ülkelerinin uluslararası sisteme entegrasyonu gibi uluslararası sorunlarla karşı karşıya bırakmıştı. Böyle bir ortamda, tam üyelik talebi olumsuz karşılanan Türkiye için, Katma Protokolde de öngörüldüğü üzere yirmi iki yıllık süreç sonunda tamamlanması öngörülen gümrük birliğini gerçekleştirme seçeneği daha fazla

İlkin, *Türkiye Ve Avrupa Birliği-III*, ss.248-253. Reşat Kasaba- Sibel Bozdoğan, " Turkey at a Crossroad", *Journal of International Affairs*, Fall 2000, 54, No.1, www.ciaonet.org . Hansjorg Brey, "Turkey and the Cyprus Question", *The International Spectator*, Vol. XXXIV, No.1 (January-March 1999), www.ciaonet.org. Farah Naaz, "Turkey and the Middle East in the 1990s", *Strategic Analysis A Monthly Juurnal of the IDSA*, December 1999, (Vol XXIII, No.9), www.ciaonet.org . Murat Yılmaz(der), *Medeniyetler Çatışması*, Ankara: Vadi Yayınları, 1995. Şaban Çalış, "Turkey's Traditional Middle East Policy And Özalist Diplomacy: Gulf Crisis Revisited", Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Yıl 2000, Sayı:4, ss.101-117.

²⁹⁹ Ramazan Gözen, *Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara: Liberte,2000. Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, s.249-255

³⁰⁰ DTM, *Avrupa Birliği Ve Türkiye*, ss.352-353

³⁰¹ Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme...", ss.156-165. Gönülbul et.all., *Olaylarla...*, ss.635-668. Meltem Müftüler Baş, *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, İstanbul: Alfa, 2001, s.46. Mustafa Şahin, *AB'nin Self-Determinasyon Politikası*, Ankara: Nobel, 2000, ss.138-139. Mehmet Uğur, *AB ve Türkiye*, İstanbul: Everest, 2000, ss.224-242. İhsan Dağı, "The Politics...", *Liberal Düşünce*, Kış 99, Sayı 13, C.4, ss.82-84. Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, ss.267-274

gündeme gelmeye başladı.³⁰² Nitekim, daha önce 1990'da Türkiye ile ilişkilerin yoğunlaştırılmasını amaçlayan Matutes Planı'nın kabul edilmemesine rağmen 25-27 Haziran 1992 tarihinde yapılan Lizbon Zirvesinde, Türkiye'nin Avrupa için "büyük öneme sahip bir ülke" olduğu belirtilerek ve Türkiye ile ilişkilerin yoğunlaştırılması ve geliştirilmesi için bütün koşulların mevcut olduğu ifade edilmişti.³⁰³ Ortaklık Konseyi'nin 9 Kasım 1992 tarihinde yapılan toplantısında, Kıbrıs ile ilgili bazı tartışmalar yaşanmasına rağmen,³⁰⁴ Türkiye ile ilişkilerin giderek artırılmasına ve 1995'te gümrük birliğine geçilmesine karar verildi.³⁰⁵

Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliğine geçilmesi için Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995'te yaptığı toplantıda da karar alındı.³⁰⁶ Böylece 1 Ocak 1996 dan itibaren Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği başladı. Gümrük Birliğinin başlaması, basın tarafından, "Avrupa'ya girdik" edasıyla kamu oyuna aktarıldı. Sabah gazetesi, "Avrupa'nın kapısına girdik" manşeti ile;³⁰⁷ Milliyet ise, "Avrupa çağı fiilen başladı. Ortak Gümrük Yürürlüğe girdi" şeklindeki başlıklarla haberi okuyucularına aktardılar.³⁰⁸ Avrupa ile başlayan Gümrük Birliği için yaratılan bu sevinç havasının, o dönemde pek yansıtmadığı önemli gerçeklerden birisi ise Türkiye'nin AB'ye tam üye olmadan gümrük birliğini gerçekleştirmiş olması ve bu nedenle Türkiye'nin üyesi olmasa da AB organlarının almış olduğu leyhte veya aleyhte kararlara uymak gerekliliğine bakıldığı zaman, Avrupa ile entegrasyon sürecini destekleyici mahiyette teknik ve mevzuat uyumunu da içeren bir birleşme olduğu da görülmektedir.³⁰⁹

³⁰² Tekeli-İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu-III, ss.242-298.

³⁰³ DTM, Avrupa Birliği Ve Türkiye, s.206, Tekeli- İlkin, Türkiye Ve Avrupa Topluluğu-III, s.262. Birand, Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası, s.451.

³⁰⁴ Toplantıda Yunanistan, Türkiye'yle AT'nin siyasi diyaloga girmesine itiraz etti ve Kıbrıs'ın Bildiri'de yeterli şekilde yer almasını istedi. İngiltere ise Kıbrıs sorununun Türkiye'nin AT ile ilişkilerinde bir sorun oluşturduğunu belirtti. Bkz. Tekeli-İlkin, Türkiye Ve Avrupa Topluluğu-III, ss.262-263

³⁰⁵ Tekeli-İlkin, Türkiye Ve Avrupa Topluluğu-II, ss.262-267. Briand, Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası, ss.451-452. Keskin, Avrupa Yollarında Türkiye, ss.359-360. Munir Nuri Yetkin, "Türkiye-AB ilişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Değerlendirmesi", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ ekim 98/turk-ab.htm>, 15 Eylül 2001.

³⁰⁶ Official Journal of the European Communities, No. 39, L35, 13 February 1996, ss.1-32.

³⁰⁷ Sabah, 1 Ocak 1996.

³⁰⁸ Milliyet, 2 Ocak 1996.

³⁰⁹ Yetkin, "Türkiye-AB ilişkilerinin...", s.5. Official Journal of the European Countries, 13 February 1996, No.39. Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, ss.518-528, ss.518-528. Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, ss.275-276. Erol Manisalı, Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli, İstanbul: Bağlam, 1995, ss.55-78. Erol Manisalı, Türkiye-Avrupa İlişkileri, İstanbul: Çağdaş

Gümrük birliği sürecinin iki taraf arasında 1996 başında resmen başlaması ile Ankara antlaşmasında öngörülen üç aşamadan sonuncusu olan son safhaya “tam üyelik” aşamasına gelinmiş olundu. Ancak iki taraf arasındaki ilişkilerin seyri üyelik sürecine doğru değil, gümrük birliği temelinde yoğunlaştırılmaya çalışılmış bir sürece kaydı. Özellikle Avrupa, Türkiye ile olan ilişkilerinde bu yönde bir çizgi izlemeye başladı. Türkiye’ye tam üyelik perspektifi vermekten çekinen AB, Türkiye’nin Topluluk’la ilişkilerinin hangi zemine oluşturacağı konusunda da tereddüde düşerek, AB, Türkiye’nin Akdeniz politikası içinde mi kalacağı yoksa tam üyeliğe aday bir ülke mi olacağı konularında belirsizliğe neden olmuştu.³¹⁰

3.5. AB ile İlişkilerde Olumsuz Gelişmeler

1993’te yapılan Kopenhag Zirvesinde de, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin, 1960 tarihli Ortaklık Anlaşması ve 1970 tarihli katına Protokol çerçevesinde geliştirilmesi ve yoğunlaştırılması yani gümrük birliği perspektifinde uygulanmasını istemiştir.³¹¹

AB’nin geleceği ile ilgili kararların alındığı AB Essen Zirvesinde de (9-10 Aralık 1997), Türkiye’den hiç bahsedilmemesi ve Bulgaristan, Macaristan ve Romanya’nın toplantıya çağrılmalarına rağmen Türkiye’nin çağrılmaması ve Türkiye’ye Akdeniz Politikası çerçevesinde “ticari partner” olarak yer verilmesi o dönemde AB’nin Türkiye’ye bakışındaki belirsizliği yansıtmaktadır.³¹²

Yayınları, 1998, ss.13-68. Ayrıca GB ile ilgili Ekonomik değerlendirmeler için bkz; Osman Demir, “Gümrük Birliğinin ilk iki Yılı Değerlendirmesi”, www.foreingtrade.gov.tr/ead/DTDERGI/1Ekim98/Gmrklbrln.htm. İKV, “Gümrük Birliği’nin Türkiye’ye Etkileri”, www.ikv.org.tr/Faaliyet/Arastirma/Suresiz/Suresiz/dgl-gb.htm. Yahya Sezai Tezel, “Bu Gümrük Birliği Anlaşması Mutlaka TBMM’nde Görüşülmeli ve Onaylanmalıdır”, Yeni Türkiye, 1995 Sayı:3, ss.182-186

³¹⁰ AB’nin Akdeniz Politikası ve Türkiye, Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul, 1998, ss.41-43. Ayrıca GB’nin ile ilgili bazı farklı görüşler için bkz. Erol Manisalı, Gümrük Birliği’nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli, ss.46-78.

³¹¹ Bakınız; Kopenhag Zirvesi, <http://europa.eu.int/council/off/conclu/index.htm> . Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, s.83.

³¹² Essen Zirvesi, <http://europa.eu.int/council/off/conclu/index.htm>. Mehmet Özcan, “1990 Sonrası AB-Türkiye İlişkileri”, İdris Bal(der), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, İstanbul; Alfa, 2001, ss.130-135.

AB'nde oluşan bu belirsizliğin somutlaştığı zirvelerden birisi de Amsterdam zirvesi sonrası süreç olmuştur. Amsterdam Zirvesiyle birlikte insan hakları tam üyelik için kesin bir şart haline gelmiştir.³¹³ Zirve sonrası 16 Temmuz 1997'de ise AB Komisyonu, Avrupa'nın geleceğine dair perspektifleri ortaya koyan Gündem 2000 adlı genişleme strateji belgesini açıklamıştır. Bu strateji belgesi genel başlıklarıyla şu alanları kapsamaktadır:

AB Tarım Reformu,

Genişleme,

Yapısal Fonların etkinliğinin artırılması,

AB'nin 2000-06 dönemi için yeni bir finansman yapısının benimsenmesi.

Gündem 2000 belgesi Kopenhag Zirvesinde MDAÜ ülkelerinin AB'ne geniş şartları olarak benimsenen demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi ilkelerini de kapsayıcı nitelikteydi ve AB'ye tam üye olmak isteyen ülkelerin bu ilkelere uymaları gerekmekteydi.³¹⁴

Gündem 2000 çerçevesindeki görüş raporlarında ise MDAÜ ülkeleri iki dalga halinde AB'ye alınacak ülkeler olarak gruplandırılmış; birinci dalgada Kopenhag kriterlerine en fazla uyum gösteren Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya; ikinci dalgada ise Slovak Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya yer almışlardır. Avrupa Komisyonu, birinci dalgada yer alan ülkelerle ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile katılım müzakerelerinin başlamasını tavsiye etmiştir. Böylece Komisyon, Gündem 2000 belgesi yayınlanmadan önce görüş sahibi olduğu Türkiye ve GKRY ve Malta ülkelerinden sadece GKRY ile görüşmelere başlanacağını açıklamış, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine henüz uyum sağlayamadığını dolayısıyla genişleme sürecine dahil edilemeyeceğini belirtmiştir. Türkiye ile ilişkilerin Gümrük Birliği kapsamında geliştirilmesinin yeterli görüldüğü

³¹³ Bakınız, Amsterdam Zirvesi, <http://europa.eu.int/council/off/conclu/index.htm>.

³¹⁴ <http://europa.eu.int/comm/agenda2000/index-en.htm>., DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye, ss.246-247. Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, ss. 78-79. Can Baydarol, AB'nin Genişlemesi, Tarihsiz, ss.20-21. Ayrıca bakınız; Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, ss.297-299.

ve ilişkilerin gelişmesinin siyasi alandaki iyileşmelerle, Kıbrıs gibi uluslararası sorunların çözümü için çaba sarfedilmesi ile ilgili olduğu belirtilmiştir.³¹⁵

3.6. İlişkilerin Kırılma Noktası: Lüksemburg Zirvesi

Soğuk savaş sonrası dönemde, Topluluk ile Türkiye arasında insan hakları, demokratikleşme ve Kürt sorunu gibi konularda birçok görüş ayrılığı ortaya çıksa da, 1997 yılında meydana gelen, ilişkilerin kırılma noktasına gelmesi gibi durumlar pek yaşanmamıştı. Belki de buna tek istisna olarak AB üyesi Yunanistan ile 1996 Şubat'ında yaşanan ve iki ülkenin savaşın eşiğine geldiği Kardak Krizi³¹⁶ sayılabilir. AB, 1997'de Kopenhag ve Amsterdam Zirveleri ile genişleme sürecinin hangi ülkeleri içereceğini daha açık ortaya koymaya başlamış ve bu genişleme stratejisi Gündem 2000 genişleme stratejisinde somut bir şekilde yer almıştır. Bu genişleme sürecinde ise Türkiye'nin yer almaması ise Türkiye tarafından pek hoş karşılanmamış ve Türkiye'nin diğer aday ülkelerle eşit seviyede tutulması istenmiştir.³¹⁷ Gündem 2000 genişleme belgesinde, Türkiye'nin, siyasal demokratikleşme ve Kıbrıs gibi sorunlarının olduğunun belirtilmesi ve aday ülkeler arasına alınmaması ve sadece Avrupa Konferansına³¹⁸ çağrılması, iki taraf arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan krizin bariz işaretleriydi. Nitekim Aralık 1997'de yapılacak olan AB Lüksemburg Zirvesi öncesi Ekim ayında yapılan Lüksemburg toplantısında da Türkiye ile ilgili tartışmalar yaşanmış ve bu gayri resmi zirveye hazırlık niteliğindeki toplantıda da, Amsterdam Zirvesi ve Gündem 2000 Genişleme belgesinde olduğu gibi Türkiye'nin genişleme dışında bırakılmasına karar

³¹⁵ Bakınız. www.abgs.gov.tr . Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, ss. 83-84. Andrea K.Riemer, "Turkey and the European Union: A Never Ending", International Studies Association, 40 th Annual Convention, Washington, February 16-20, 1999, www.ciaonet.org .

³¹⁶ Ayten Gündoğdu, "Identities in Questions: Greek-Turkish relations in a Period of Transformation?", Middle East Review of International Affairs, Vol.5, No. 1, March 2001, www.ciaonet.org/olj/meria01_gua01.html .

³¹⁷ Bakınız: www.abgs.gov.tr , www.mfa.gov.tr .

³¹⁸ Avrupa Konferansı, AB'ne üye olmayı arzulayan ülkeleri bir araya getiren; Merkezi Doğu Avrupa'dan on ülke ile aynı zamanda Kıbrıs/GKRY, Malta ve Türkiye'nin katılmalarının öngörüldüğü, Birlik'in ortak çıkarlarının da (politika, güvenlik, bölgesel ve ekonomik konular) tartışılacağı çok taraflı bir forumdur. http://europa.eu.int/comm/enlargement/intro/ag2000_opinions.htm

verilmişti.³¹⁹ Avrupa Birliği'nin bu değişmez tutumu, Türk Dışişlerinde de, Avrupa ile ilişkilerde oluşabilecek en kötü ihtimal olarak değerlendirilmekteydi. Onlara göre, Avrupa'nın Türkiye'yi genişleme sürecinin dışında bırakma politikası, AB ile Türkiye arasında "Çatışma Yolu'nun (Collision Course)" açılmasına neden olmaktaydı. Bu çatışma yolu, Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmasına dolayısıyla, Türk-Yunan ilişkilerinin, aradaki sorunların çözümsüz kalarak, daha da kötüleşmesine yol açabilirdi.³²⁰

AB'nin Türkiye'ye yönelik bu genişlemeden dışlayıcı tavrı, yine 97 yılı içinde bazı Avrupalı simaların Türkiye'ye medeniyet merkezli olumsuz bakışları³²¹ ile birleşince, Türkiye tarafından da, Avrupa'ya yönelik olumsuz görüşlerin yöneltilmesine neden oldu.³²²

Türkiye ile AB arasında soğuk rüzgarların estiği 1997 sonlarında, 12-13 Aralık 1997 tarihleri arasında Lüksemburg zirvesi gerçekleştirildi. AB, bu zirvede, ekonomik ve parasal birliğin üçüncü aşamasıyla ilgili bir kararı kabul etmiş ve Birlik'in gerçekleştireceği büyük genişleme ile ilgili kararlar alınmıştır. Daha önce Gündem 2000 Genişleme Belgesinde on MDAÜ ve Kıbrıs Rum Kesimi ile ilgili katılım süreci Lüksemburg'da da kabul edilmiştir. Bu aday ülkeler aynı kriterlerle ve eşit şekilde bir katılım sürecinde değerlendirilerek AB'ye katılacaklardır. Avrupa konseyi, Kıbrıs/GKRY, Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya ile Birlik'e giriş şartlarının müzakerelerinin başlanması için 1998 baharında ikili hükümetler arası konferansların toplanmasına karar verdi. İkinci aşama olarak da, Romanya, Slovakya, Litvanya ve Bulgaristan ile de Birlik müktesabatının/ acquis analitik müzakere hazırlıkları taramasının yapılmasıyla hızlandırılacaktır.

Birlik, Kıbrıs'ın aday üyeliğiyle ilgili olarak da, Kıbrıs'ın katılımının bütün topluluklara (GKRY ve KKTC kastedilerek) yararlı olacağını ve bunun sivil barış ve uzlaşmayı getirmesini sağlayacağını belirtmiştir. AB'ne göre, Katılım müzakereleri, iki toplumlu, iki bölgeci federasyon oluşturmaya yönelik bir görüş çerçevesinde devam

³¹⁹ Sabah, 28 Ekim 1997.

³²⁰ Sabah, 28 Ekim, 1997

³²¹ Mesela dönemin Lüksemburg Başbakanı J.C.Junker, "Türkiye ile AB arasında din ve kültür farklılığının esas engel olduğunu" söylemekteydi. Alıntı için bakınız: Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.490, ss.489-490.

etmelidir. Bu görüşmeler, devam etmesi gereken BM gözetimindeki görüşmelerle Kıbrıs sorununa siyasal bir çözüm arayışına da olumlu katkıda bulunacaktır. Birlik, bu amaçla, GKRY'nden, katılım müzakeresi heyetine, Türk Toplumunu temsilcilerinin de katılmasını talep etmiştir. Bu isteğin gerçekleşmesi için de, gerekli temasları kurulmasını AB Başkanlığı ve Komisyon üstlenmişlerdir.

Aday üyelik süreçlerinde yer verilmeyen Türkiye ile ilgili olarak Konsey, AB'ne katılım için Türkiye'nin ehilliğini (Turkey's eligibility) onaylamaktadır. Türkiye diğer başvuru sahibi ülkelerle aynı kriterlere tabi olacaktır. Ekonomik ve siyasal şartlar nedeniyle katılım müzakerelerine dahil edilmeyen Türkiye için, Komisyon, her şeye rağmen AB'ne her alanda daha da yakınlştırılması amacıyla Türkiye'yi katılıma hazırlamaya yönelik bir stratejinin hazırlanmasının önemli olduğunu kabul etmektedir. Türkiye'nin toplanması öngörülen Avrupa Konferansı'na katılması ise AB üye devletleri ile Türkiye arasındaki diyalog ve işbirliğinin gelişmesini sağlayacağı da belirtilmiştir.

AB Türkiye'nin AB'ye adaylığa ehilliğini 1989'dan sonra ikinci defa kabul etmiş olmasına rağmen, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini güçlendirmesinin yolunun da, siyasal ve ekonomik reformların devam ettirilmesine, insan hakları, azınlıkların korunması ile Türkiye ve Yunanistan arasında istikrarlı ilişkilerin oluşturulması ve bu amaçla uluslararası Adalet Divanı'na başvurulması ile sorunların çözülmesi ve BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararı temelinde Kıbrıs'ta siyasal bir çözüme yönelik BM gözetimindeki müzakerelerin desteklenmesine bağlı olduğu ayrı bir paragrafta Türkiye'ye hatırlatılmaktaydı.³²³ Sonuç belgesine yansıyan Türkiye'ye yönelik bu ayrımcılığın yanında, toplantı esnasında, Türkiye'deki insan hakları ihlalleri, işkence ve Kürt sorunu ile ilgili olarak Lüksemburg Başbakanı Jean Claude Juncker ve İngiliz Dışişleri Bakanı Robin Cook tarafından sert eleştiriler de yapılmıştır.³²⁴

³²² Değerlendirmeler için bakınız: Cengiz Çandar, *Sabah*, 28 Ekim 1997. M.A. Birand, *Sabah*, 28 Ekim 1997. *Sabah*, 28 Ekim 1997. Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, ss.299-313.

³²³ Luxemburg European Council, 12 And 13 December 1997, Presidency Conclusions, <http://europa.eu.int/council/off/conclude/dec97.htm> . Ayrıca bakınız: Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, ss.87-93.

³²⁴ Meltem Müftüler Baç, *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, İstanbul:Alfa, 2001, s.153

Ortaya çıkan bu durum karşısında, dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, bundan böyle Türkiye ile AB arasındaki siyasi diyalogun askıya alındığını ve AB'nin Kıbrıs'la üyelik müzakerelerini başlatması durumunda, Türkiye'nin de KKTC ile bütünleşmeye gitme fikri üzerinde duracağını açıklamıştı.³²⁵ Yapılan hükümet açıklamasında, Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğinin 1963 Ankara Anlaşmasından kaynaklanan bir hak olduğu belirtilmiş; Lüksemburg'ta, Türkiye'ye AB genişleme sürecinde yer verildiği, Türkiye için Avrupa Stratejinin geliştirilmesinin belirtildiği ve adaylığa ehilliği gibi olumlu yönler vurgulanmış ancak, bu metnin Türkiye için;

Türkiye'nin diğer aday ülkelerle aynı çerçevede iyi niyetli yaklaşımla objektif olarak değerlendirilmediği,

Türkiye'ye yönelik olumlu unsurların aslında, AB'nin geçmişte Türkiye'ye karşı üstlendiği aslında, ancak yerine getirmediği yükümlülükler olduğu,

Türkiye'nin iç yapısına ve Kıbrıs politikasına dair önyargılı ve abartılı değerlendirmeler yapıldığı,

ve bütün bu yaklaşımlarla art niyetli siyasi koşulların Türkiye'ye dayatılmak istendiği gibi nedenlerle kabul edilebilir olmadığı açıklanmıştır. Türk hükümeti, Birlik'in ilişkilerin gelişimi için siyasi koşullar dayatmasını da reddetmiştir.³²⁶ Ayrıca 18 Mart 1998'de düzenlenmesi öngörülen Avrupa Konferansı'na da Türk Hükümeti'nin katılmayacağı da bildirilmiştir.³²⁷

Dışişleri Bakanlığı ise yaptığı açıklamada, Zirve'nin Kıbrıs'la ilgili olarak aldığı karar üzerinde durmuş ve Türkiye açısından bu durumun kabul edilemez olduğu, GKRY'nin AB'ye üyeliğinin Kıbrıs'la ilgili temel anlaşmalara aykırı olduğu, AB'nin uluslararası hukuka uygun davranması gerektiğini belirterek, AB'nin bu kararı nedeniyle Türkiye ve KKTC'nin 20 Ocak 1997 tarihinde iki ülke devlet başkanınca kabul edilen Türkiye ve KKTC arasındaki gerçekleşmesi muhtemel

³²⁵ Rıdvan Karluk, "Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye AB üyeliğine Ne kadar Yakın," *Jeoekonomi*, Cilt 2, Sayı: 2-3, Yaz/Sonbahar 2000, s.24.

³²⁶ Bakınız: <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/luksemburg1.htm>, 14 Aralık 1997 Türkiye Hükümeti'nin Açıklaması

³²⁷ Bakınız: www.abgs.gov.tr.

Entegrasyonla ilgili ortak Bildiri çerçevesinde, hareket edilebileceği ışığını yakmıştır.³²⁸

Türkiye-AB ilişkilerinde 1997 yılında artmaya başlayan gerginlikler, zirve sonrasında da değişmeden devam etti. Tartışmalar, aslında her iki taraf arasında da, insan hakları, azınlıklar sorunu(Kürt Sorunu diye de anlayabiliriz) ve de Kıbrıs sorununda odaklanmaktaydı. Türkiye, AB'nin bu konularda siyasal gerginliğe neden olan dayatmalarını kabul etmiyordu. İki taraf arasında da, vazgeçilmeyen ilişki süreci ise gümrük birliğinden kaynaklanan ekonomik ilişkilerdi. İki taraf arasında yaşanan ve zaman zaman da gerilimli geçen bu ilişkiler aslında The Economist dergisinin bir yorum başlığında dediği gibi bir “dikenli dostluk” tu.³²⁹

Lüksemburg Zirvesi sonrası Türkiye’de siyasal çevrelerde AB’ye duyulan tepki aynı şekilde Türk aydınlarında da görülmekteydi. Faruk Şen’e göre, Türkiye’ye yapılan bu haksızlık karşısında Türkiye’nin sert ve akılcı bir politika izlemesinin zamanı gelmişti.³³⁰ Karluk ise, AB’nin Türkiye’ye yönelik Lüksemburg’taki bu tavrını, Avrupa’daki Osmanlı-Türk kültürüne yönelik önyargıların ve Avrupa’daki Türkiye’nin mevcut büyüklüğü ve sorunları ile AB içinde ciddi sorunlara yol açabilme düşüncesine bağlamaktaydı. Karluk, AB’nin zirve sonunda, Birlik’in Hristiyan Kulübü olduğu zihniyetini ortadan kaldıramadığını belirtmekteydi. Ona göre Türkiye bütün bunlara rağmen, kendini tam üyeliğe hazırlayacak yakınlaşma stratejisi içinde ekonomik, politik ve sosyal sorunlarını çözüme kavuşturmalıdır.³³¹

Aslan Gündüz ise, Zirvede Yunan isteklerinin kabul edildiğini belirtmekte ve Birlik’in Türkiye’yi kendisine yakın tutma stratejisini devam ettirdiğini ileri sürmekteydi. Gündüz’e göre, Türkiye için tam üyeliğe yönelik bir stratejinin kabul edilmiş olması, AB’nin Türkiye’yi içine almadan kontrolü altında tutmak istemesinin bir sonucuydu. Ona göre Türkiye, GB’ni gözden geçirerek ilişkilerini sürdürmeliydi. Çünkü, GB oldukça, AB Konseyi üyeliği sürdükçe Ankara, Avrupa denetiminden çıkamayacaktır.³³²

³²⁸ Bakınız: <http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruba/ab/abab/luksembourg2.htm> , 14 Aralık 1997 Dışişleri Bakanlığı Açıklaması

³²⁹ The Economist, “A Prickly Friend”, A.Survey of Turkey, June 10TH-16TH 200, s.4

³³⁰ Faruk Şen, “Türkiye AB’ye karşı Sertleşmekte Haklı”, Zaman, 16 Aralık 1997.

³³¹ Rıdvan Karluk, “Avrupa Birliği Türkiye’yi dışlıyor mu?”, Zaman, 16 Aralık 1997.

³³² Aslan Gündüz, “AB’de Yunanistan’ın dediği oldu.” Zaman, 15 Aralık 1997.

Sonuç olarak AB, Lüksemburg'ta Türkiye'yi adaylık sürecine almamıştı. 1997'de hem Avrupa'da hem de Türkiye'de kimlik ve medeniyet merkezli tartışmalar ilişkileri gerginleştirmiş, AB'nin Kıbrıs ve Ege sorunlarında Yunan tezlerini destekleyerek, Türkiye'nin sert tepkisine neden olmuştu. Soğuk savaşın sona ermesinden sonra, AB'nin önünde de, Doğu Avrupa'ya doğru genişleme olanağı doğmuştu. Bu genişleme sürecinde Lüksemburg'ta Türkiye'nin genişleme dışında bırakılması, dolayısıyla siyasal bir tercihti ve Avrupa haritasında Türkiye'ye yer verilmemişti.³³³

Her ne kadar Avrupa'dan dışlanmış bir Türkiye'nin önünde, soğuk savaşın bitişiyle ortaya çıkan Kafkaslar, Orta Asya, Balkanlar gibi bölgeler olsa da, Türkiye'nin bu bölgelerde tek başına hareket edebilme imkanı yok gibiydi. Çünkü karşısında Rusya ve İran, Çin gibi bölgesel aktörler ve ABD gibi küresel aktörler vardı. Bu dönemde AB'nin yanında İKÖ ile de ilişkileri kötüleşen Türkiye için tek alternatif kalmaktaydı. Bu da ABD eksenli NATO ve İsrail stratejik işbirliği olarak görünmekteydi.²¹¹ Türkiye'nin bu stratejik yönelimi ise, Ortadoğu politikalarına daha fazla kayan bir Türkiye anlamına gelmekteydi.³³⁴ AB, 1998 yılı içerisinde de Türkiye'ye yönelik tavırlarını Cardiff (Haziran 1998) ve Viyana Zirvelerinde de değiştirmemişti.³³⁵ AB, Lüksemburg'ta aldığı siyasi kararlar, aslında stratejik bir hata yaptığını, Türkiyesiz ne bir Balkan Politikası ne de Kafkas ve Yakındoğu politikası oluşturamayacağını iki yıl sonra anlayacaktı.³³⁶ Lüksemburg Zirvesi'nin her iki taraf açısından belki de en önemli sonucu ise, hem AB'nin hem de Türkiye'nin strateji ve vizyon eksikliklerinin ortaya çıkması olmuştur denilebilir.³³⁷ Bu yanlışlık ise 1999'da Helsinki'de düzeltilecektir.

³³³ Cengiz Çandar, *Sabah*, 25 Aralık 1997. Sanem Baykal-Tuğrul Aral, "AB'yle ilişkiler," Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s.348. Cem Duna, "Normalizasyon İhtiyacı", *Ekonomik Vizyon*, İzmir Ticaret Odası Dergisi, Sayı:29, Kasım-Aralık 1997, s.21.

²¹¹ Bu dönem Türk Dış Politikasının bir değerlendirmesi için bakınız; Ahmet Davutoğlu, "Dış Politikada Tıkanıklık ve Stratejik Yenilenme İhtiyacı", *Zaman*, 17 Aralık 1997.

³³⁴ Cengiz Çandar, *Sabah*, 8 Ocak 1998. Hüseyin, Bağcı, "Türk Dış Politikası: Genel Bir Bakış", İhsan Dağı (ed.), *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, Ankara : Siyasal Kitabevi, 1998, s.4.

³³⁵ Bkz. www.abgs.gov.tr . DTM, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, ss.241-244

³³⁶ Faruk Şen, "Tr, AB'ye Karşı Sertlemekte Haklı", *Zaman*, 16 Aralık, 1997.

³³⁷ Bağcı, "Türk Dış Politikası: Genel Bir Bakış", ss.1-13. Davutoğlu, "Dış Politikada Tıkanıklık ve Stratejik Yenilenme İhtiyacı", *Zaman*, 17 Aralık 1997. Cengiz Çandar "Ortadoğu denizde...", *Sabah*, 8 Ocak 1998. Haluk Günugur, "Lüksemburg Zirvesi Kararlarının Anatomisi", <http://www.esiad.org.tr/egvizyon/20/gnugur.html> Ege Sanayici ve İşadamları Derneği, (20/08/2001)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ADAY ÜYELİK SÜRECİNDE TÜRKİYE

4.1. ADAY ÜYELİK SÜRECİ

1997 Lüksemburg Zirvesi sonucunda, Türkiye'nin AB genişleme sürecinin dışında bırakılmasıyla, iki taraf arasındaki ilişkilerde ciddi bir çıkmaza girilmiş ve her iki tarafta da kimlik merkezli tartışmalar artmaya başlamıştı.

AB, Türkiye'ye tam üyelik perspektifi yerine, Türkiye için bir Avrupa Stratejisi hazırlanmasını önermişti. 4 Mart 1998'de yayınlanan Strateji'de, Gümrük Birliği'nin yoğunlaştırılması, finansal işbirliğinin artırılması, Birlik müktesebatının benimsenmesi, insan hakları ve demokratikleşme konularında yapılacak çalışmalarla AB'ne Türkiye'yi daha da yakınlaştırmak amaçlanmıştı.³³⁸ Ancak Türkiye'nin Avrupa'ya yönelik tutumunda, herhangi bir değişiklik olmadı.³³⁹ Aralık 1997'den sonra gerçekleştirilen Cardiff, Viyana ve Köln Zirvelerinde de, her iki tarafın kararında Lüksemburg'a göre olumlu bir gelişme görülememiş ancak Haziran 1998 Cardiff Zirvesi'nde, Avrupa Konyesi'nin talebi doğrultusunda, aday ülke konumundaki Merkezi Doğu Avrupa ülkelerinin yanısıra Türkiye de izleme presedürüne dahil edilmiş ve bu nedenle Komisyon'dan bir ilerleme raporu hazırlanması istenmiştir.³⁴⁰ Bunu yaparken de Türkiye için de gerekçe olarak Ankara Antlaşması'nın 28' inci maddesi ve Lüksemburg Avrupa Konseyi Sonuç Bildirgesi gösterilmekteydi. Ancak bir anlamda Türkiye'nin bu raporlama sürecine Cardiff Zirvesi'nde dahil edilmesi hem sembolik olarak hem de pratik anlamda Türkiye'nin de adaylığının kabul edildiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilirdi.³⁴¹

Gerçekten de, Cardiff Zirvesi'nde Türkiye ile ilgili olarak öngörüldüğü gibi, hazırlanan İlerleme Raporu da 4 Kasım 1998'de açıklandı. Tüm aday ülkeleri ilgilendiren Karma Belge bölümünde Türkiye ile ilgili olarak, Türkiye'de devam eden insan hakları ihlalleri ve azınlıklara uygulanan muamelede görülen eksiklikler endişe sebebi olarak zikredilmiş ve ordu üzerinde sivil denetimin hala

³³⁸ Strateji Belgesi için bkz: <http://www.abgs.gov.tr/Turk.%20AB/turkiye/eustrateji.htm>.

³³⁹ DTM, Türkiye- AB ilişkileri, "Gümrük Birliği Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/ABgenisleme/genisleme.htm>.

³⁴⁰ Ibid.

³⁴¹ Can Baydarol, Avrupa Birliği'nin Genişlemesi, AKTT, tarihsiz, s.25. Sanem Baykal-Tuğrul Arat, "AB'yle İlişkiler", Baskın Oran (ed.), Türkiye Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İstanbul: İletişim, 2001, ss.348-349.

gerçekleştirilmemiş olması anormal bir durum olarak ifade edilmiştir.³⁴² Türkiye ile ilgili İlerleme Raporunda da, Türkiye'nin politik ve ekonomik durumu ayrıntılı şekilde incelenmiş ve Türkiye'ye bazı konularda sert eleştiriler yöneltilmiştir. Raporda, Türkiye'nin iç siyasal yapısı değerlendirilerek demokratik olmayan yönleri vurgulanmıştır. Bu bağlamda raporda, Genel Kurmay Başkanı'nın Savunma Bakanı'na karşı sorumlu olmadığı, Türk hukuk sisteminin yolsuzluğa karşı yetersiz olduğu, siyasal yapının demokratik yapılanmaya sahip olmasına rağmen militarist etkiye açık olduğu belirtilmiştir.³⁴³

AB'ye aday ülkeler için hazırlanan ilerleme raporlarına, Türkiye'nin de dahil edilmesi, dolaylı şekilde de olsa Türkiye'ye aday üyelik perspektifi yolunun açılması anlamına gelen bu rapor, Türkiye ile Avrupa arasındaki gerginliği yumuşatır gibi olsa da, ilişkilerde pek değişen bir şey olmadı. Bu durum, AB Köln Zirvesi'nde de, Türkiye'ye aday üyelik verilmemesiyle netleşmişti.³⁴⁴

4.2. Türkiye ve 1999 Helsinki Zirvesi: Aday Üyelik

1999'a gelindiğinde bozulan ilişkilerin geleceği için iki alternatif vardı ortada. İki taraf arasındaki ilişkiler ekonomik anlamda 1996'da başlayan Gümrük Birliği temelinde işliyordu ve bu durum 1997 sonrasında da devam etti. Ancak siyasal boyutta ilişkilerin karşı karşıya kaldığı çıkmaz; ya bu çıkmazın devam ettirilmesi ya da ilişkilerin olumlu yönde daha da geliştirilmesi tercihleriyle karşı karşıyaydı.³⁴⁵ Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerde bu siyasal krizin devam etmesi, Lüksemburg Zirvesi sonrası devam etmesi, Türkiye tarafından yapılan resmi açıklamalarda da görüldüğü gibi, gümrük birliğinin gözden geçirilmesinden farklı dış politika tercihlerinin düşünülmesine kadar götürülebilen bazı tartışmalara neden olmaktaydı. Türkiye'ye AB tarafından aday üyelik perspektifi verilmemesi halinde

³⁴² 1998 Yılı Aday Ülkeler İlerleme Raporları, AKTT, s.18.

³⁴³ Ibid., ss.31-48.

³⁴⁴ Köln Zirvesi için bakınız: <http://www.europa.eu.int/council/ofi/conclu/index.htm> . Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, ss.316-320.

³⁴⁵ Atilla Eralp, "Turkey in the Enlargement Process: From Luxemburg to Helsinki, "Perceptions, June-August 2000, Vol, 5, No: 2, s.24.

ise, bazı Türk aydınların ve iş dünyasından temsilcilerin gümrük birliğine yönelik olumsuz bakışları daha da kuvvetlendirmekte ve bu da AB'nin Türkiye; Türkiye'nin de AB üzerindeki ekonomik ve siyasi etkisini kaybetmesi anlamına gelmekteydi. Dahası Türkiye'nin AB ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini kesmesi, oluşmakta olan AB savunma ve güvenlik kimliğinin, NATO üyesi Türkiye'siz Akdeniz ve Orta Asya perspektifini kaybetmesi demekti.³⁴⁶

1999 yılına gelindiğinde Türkiye ve dünya, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkışına ve Kenya'da ele geçirildiği tarihe kadar geçen olaylara odaklanmıştı. Öcalan olayında, Yunanistan'ın da PKK ile olan ilişkilerinin ortaya çıkması ve İtalya ile de, Öcalan'ın İtalya'da yakalanması sonucu, Öcalan'ın Türkiye'ye iade edilmesi sorunun belirmesi bu iki ülke ile ilişkilerde gerginliğe neden oldu.³⁴⁷ Türkiye'ye getirilen PKK liderinin şeffaf ve adil bir şekilde yargılanması ve bu yargılama sürecinde DGM'lerin sivilleştirilmesi Avrupa'da da memnuniyetle karşılanmıştı.³⁴⁸ Türkiye'de 1999 Nisan'ında yapılan seçimler sonucunda da, demokratik bir görüntünün ortaya çıkmasına vesile olan DSP, ANAP ve MHP partilerinin oluşturduğu bir koalisyon hükümeti iktidara gelmişti. Yeni hükümetin Başbakanı Ecevit tarafından, Almanya'da iktidara gelen sosyal demokrat Gerhard Schröder hükümetine Türkiye-AB ilişkilerinin iyileştirilmesi amacıyla yönelik bir mektup Mayıs ayında gönderildi.³⁴⁹ Almanya'nın Türkiye'nin durumunun gözden geçirilmesine yönelik isteği, 1999 Haziran'ındaki Köln Zirvesinde dile getirilmesine rağmen, Yunanistan, İsviçre ve İtalya Alman önerisine karşı çıktılar.³⁵⁰

17 Ağustos'ta Türkiye'de yaşanan deprem faciası ise tüm dünyanın dikkatini Türkiye'ye çekti. Deprem nedeniyle Türkiye'ye büyük bir yardım akımı başladı. Yaşanan bu acı olaydan sonra, Türkiye ile AB arasında ilişkilerin şekli değişmeye başlamış, özellikle de Yunanistan'ın deprem yardımlarıyla başlayan Türk Yunan ikili ilişkileri, adına "deprem diplomasisi" denilecek olan olumlu bir diyalog sürecine

³⁴⁶ Bakınız: İbid., ss.26-28. Bill Park, "Turkey's European Union Candidacy: From Luksemburg to Helsinki – to Ankara?", International Studies Association, 41st Annual Convention, Los Angeles, CA, March 14-18, 2000, <http://www.ciaonet.org/srchfrm.html>

³⁴⁷ Gelişmeler için bakınız: Milliyet, Sabah, 14-19 Kasım 1998, Milliyet 27 Kasım 1998, 4-16 Aralık 1998.

³⁴⁸ 1999 İlerleme Raporu, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor99.html

³⁴⁹ Park, "Turkey's European Union Candidacy: From Luksemburg to Helsinki – to Ankara".

girmişti.³⁵¹ Sonbaharda Yunanistan Türkiye'nin üyelik şartlarını yerine getirdiği takdirde, Türkiye'nin AB'ye üyeliğini destekleyeceğini de açıklamıştı.³⁵²

Bu acı olaydan sonra, tüm dünyanın dikkatlerinin Türkiye üzerin çevrilmesine neden olan ikinci önemli olay ise, ABD Başkanı Clinton'ın AGİT Zirvesi için bir haftalığına Türkiye'ye gelmesi ve bu uzun ziyaretinde Türkiye'nin, 21.yüzyılda bölgesinde ne kadar önemli bir ülke olduğunu vurgulamasıydı. Başkan Clinton, TBMM'de yaptığı konuşmasında, Türkiye'nin siyasal ekonomik, bölgesel ve stratejik önemine değinmiş ve Türkiye'nin 21.yy.'ın oluşumunda da önemli bir ülke olduğunu vurgulamıştı.³⁵³

Avrupa'da 1999 Aralık Zirvesi için hazırlıklar devam ederken ve Türkiye ilerleme raporunun açıklanma tarihi yaklaşırken, yapılacak olan Helsinki zirvesinde Türkiye'nin adaylığının açıklanmasına yönelik görüşler daha da ağırlık kazanırken, Başkan Clinton'ın İstanbul'da, Türkiye'nin Batı müttefiki olarak bölgesel önemine dikkat çekmesi, muhtemelen Avrupa'nın Türkiye'ye bakışındaki olumsuzlukların giderilmesini sağlayarak, Avrupa açısından Türkiye'nin adaylığının açıklanmasının doğruluğunu daha da tescil etti. AB Genel işler konseyi toplantısına katılan Dışişleri Bakanı Cem, AB'nin takınacağı tavrın Türkiye'nin Birlik'le arasındaki ilişkilerin gelişmesinde belirleyici olacağı mesajını vermişti.³⁵⁴

Ekim ayında açıklanan AB komisyonu ilerleme Raporunda ise yapılan analizlerde, Türkiye'deki siyasal, hukuki ve ekonomik alandaki eksiklikler dile getirilirken, kullanılan ifadelerin 1998 ilerleme raporuna göre daha yumuşatılmış olduğu görülmektedir. Ancak raporun dilindeki yapıcı ifadelere rağmen, insan hakları, azınlıklar, MGK, hukuki yapı gibi alanlardaki eksikler de belirtilmiş; aynı

³⁵⁰ Ibid.

³⁵¹ Ibid. Ayten Gündoğdu, "Identities Question: Greek – Turkish Relations in a Period of Transformation?", MERIA, Middle East Review of International Affairs, Vol. 5, No.1, March 2001, <http://www.ciaonet.org/ali/meria/meria01-gua 01.html>. Birgül Demirtaş – Coşkun, "Değişen Dünya Dengelerinde Türk – Yunan ilişkileri", İdris Bal (ed), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, İstanbul: Alfa, 2001, ss. 214-220. Şaban Çalış – Birol Akgün, "Çatışmadan Uzlaşmaya: 21. Yüzyıla Girerken Balkanlar'da Türk-Yunan Rekabeti", İdris Bal (ed), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, ss.221-241.

³⁵² Daily Telegraph, 6-9 September 1999, <http://www.milliyet.com.tr/1999/09/14/dunya/dun01.html>.

³⁵³ Başkan Clinton'ın ziyareti ile ilgili olarak 15-20 Kasım 1999 tarihleri arasındaki Milliyet ve Sabah gazetelerine bakılabilir.

³⁵⁴ Başkan Clinton'ın TBMM'deki konuşması için bakınız. <http://www.belgenet.com/arsiv/cilinton/tbmm0.html>.

zamanda bu alanlarda gerçekleşen olumlu gelişmelere de değinilmiştir. Raporda sonuç olarak, olumlu ve olumsuz faktörlere rağmen, Türkiye'nin aday üye olmak isteğinin olumlu karşılanması gerektiği ifade edilmiştir.³⁵⁵ Raporun açıklanmasıyla eş zamanlı olarak, raporda Türkiye'deki sivil toplumun önündeki siyasi ve hukuki engellerden bahsedildiği bir süreçte, Ankara'da, 57. Hükümet'in İnsan Hakları'ndan sorumlu Devlet Bakanı M.A. İrtemçelik'in gayretleriyle bir İnsan Hakları Zirvesi toplanmıştı. Zirvenin en önemli özelliği ise devletin ilk defa STK'larla bir araya gelerek görüş alışverişinde bulunması idi. Yapılan toplantıda, STK temsilcileri ve akademisyenler, Türkiye'nin insan hakları ve demokratikleşme alanında hukuki ve siyasi olarak yapması gereken değişikliklerle ilgili önerilerde bulundular. İrtemçelik bu toplantının sonunda, bu çalışma toplantısının doğrudan AB ile ilgili olmadığını söylese de, toplantıdan çıkan sonuçlar adaylık sürecinin başlamasından sonra, hazırlanacak olan benzer raporlara da ilham kaynağı olacaktır.³⁵⁶

Türkiye üzerinde oluşan bu olumlu hava, Türkiye'nin sık sık başını ağrıtan Avrupa Parlamentosu'na da yansımıştı. Avrupa Parlamentosu, 2 Aralık'ta yaptığı Genel Kurul toplantılarında, Helsinki Zirvesinde ele alınacak konulara dair görüşlerini onaylamış ve "Türkiye'nin AB'ye tam üyelik adaylığına hakkı olduğunu" kabul etmiş ve Türkiye'yi aday ülke olarak nitelemişti.³⁵⁷

Türkiye'nin durumunun da görüleceği AB Helsinki Zirvesi 10 Aralık'ta toplandı. Avrupa, iki yıl önce genişleme süreci dışında bıraktığı Türkiye'yi, şimdi Birlik'e aday olarak davete hazırlanıyordu. Avrupa, Lüksemburg'ta yaptığı hatayı düzeltmeye çalışırken, Avrupa'nın başlıca devletlerinde sosyal demokratların iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin aday üye ilan edilmesi sürecinde Avrupa'nın Türkiye'den Güneydoğu'da yaşayan Kürtler'e daha fazla kültürel hak verilmesi ve Kopenhag Kriterleri'ne uyulması gibi beklentileri vardı.³⁵⁸ Her iki tarafın beklentileri bu zirve sonucunda girilen yeni dönemdeki görüşmelere de yansıtılacaktı.

³⁵⁵ Bakınız: 1999 Türkiye İlerleme Raporu, <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.html>

³⁵⁶ Bakınız: **Hukukun üstünlüğü, Demokrasi, İnsan Hakları, Sivil Toplum Örgütleriyle Düzenlenen Çalışma Toplantısı**, Ankara, Palas, 14 Ekim 1999, Başbakanlık Basımevi, Ankara, Kasım 1999. *Sabah*, 15 Ekim 1999. *Hurriyet*, 14 Ekim 1999. Derya Sazak, *Milliyet*, 15 Ekim 1999.

³⁵⁷ *Milliyet*, Helsinki Zirvesi Özel Eki, 10 Aralık 1999.

³⁵⁸ Phil Gordon, "Europe's Helsinki Summit: Now Make Turkey A serious offer", *International Herald Tribune*, December 10, 1999. Bakınız, Hüseyin Bağcı, "Turkish Foreign Priorities", <http://usembassy.state.gov/matta/www.h.bagc.html> .

10-11 Aralık 1999'da yapılan AB Helsinki Zirvesi sonucunda kabul edilen Binyıl Bildirgesi'nde Türkiye, genişleme sürecine dahil edilerek, aday ülke olarak açıklandı. Bu açıklama yapılmadan önce ise Türkiye ile Avrupa arasında yoğun bir diplomatik süreç yaşandı. AB tarafı, 9 Aralık günü, Zirve sonuç bildirgesinin taslağını Türk Dışışleri'ne gönderdi. Dışışlerinde, uzmanlar taslağı incelemeye aldılar. Türkiye aday ülke ilan edilmesine rağmen, taslakta yer alan Türk-Yunan sorunlarının 2004'te Lahey Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi ve Kıbrıs Rum Kesiminin AB üyeliğini öne alınmasının öngörülmesi, Türkiye'de rahatsızlık yarattı. Başbakanlık'ta Başbakan Ecevit öncülüğünde, Dışışleri Bakanı Cem, Devlet Bakanları Şükrü Sina Gürel, M.A.İrtemçelik ve Dışışleri bürokratları arasında taslak metin ele alındı. İrtemçelik dışında kalan bakanlar, metni Yunan ve Kıbrıs konularında şaibeli bulurlarken, İrtemçelik, metnin bir özel şart içermediği görüşündeydi.³⁵⁹ Toplantı devam ederken Finlandiya Başbakanı Paavi Lipponen'in, Kıbrıs ve Ege konularında Türkiye'ye güvence veren faks mektubu geldi. Lipponen mektubunda Türkiye'nin çekindiği konulara açıklık getirmekteydi. Mektubun devamında Lipponen, Kopenhag Kriterlerine herhangi bir ilave olmadığını, 2004 tarihinin de sorunların çözümü için kesin tarih olmadığını ancak bu tarihten sonra konunun AB konseyi önüne geleceğini ve Kıbrıs'ta siyasi çözümün nihai hedef olduğunu belirtmekteydi.³⁶⁰

Başbakanlık'ta toplantı sürerken gelen bu güvence mektubunun ardından Türkiye'ye AB savunma ve Dışışleri Bakanı Javier Solana ile Genişlemeden Sorumlu Yüksek Komiseri Günther Verheugen geldiler. Gerek Lipponen'in mektubu gerekse AB yetkililerin Ankara turları, Türk hükümetinin Helsinki kararlarına yönelik kuşkularını giderdi.³⁶¹ Başbakan Ecevit de Lipponen'e yazdığı cevabi mektupta, Ege sorunlarının 2004'te Lahey Adalet Divanı'na götürülmesi gereğinin kabul edilemez olduğunu ve Türkiye'nin diğer adaylarla eşit seviyede adaylığının ise büyük memnuniyet verici olduğunu ifade etmekteydi.³⁶²

³⁵⁹ Bakanların Savaşı, www.hurriyet.com, 10 Ocak 2000.

³⁶⁰ Milliyet, 12 Aralık 1999.

³⁶¹ Fikret Bila, Milliyet, 12 Aralık 1999, www.hurriyet.com, 10 Ocak 2000.

³⁶² Mektubun tam metni için bakınız. Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 6.b., İstanbul: Beta Yayınları, 2002, ss.112-114.

Sonunda Türkiye, Helsinki’de AB aile fotoğrafı içinde yer almayı kabul etti ve belki de iki yüz yıllık rüyanın son basamağı anlamına gelen aday üyelik kararı Türkiye için Helsinki’de dünyaya ilan edildi. Zirve Sonuç Bildirgesinde, Türkiye ve diğer aday devletlerin, üyelik sürecine eşit bir temelde katılacakları belirtilmiş ve aday devletler sınır sorunlarını BM Anayasası’na uygun şekilde, çözme yolunda her gayreti göstermeye davet edilmiştir. Taraflar, sorunları bir çözüme ulaştıramamaları halinde UAD’na sorunlarını götüreceklerdir. Kıbrıs’ta BM gözetiminde barış görüşmelerine devam edilmesi sevindirici bulunmuş, Türkiye’de devam eden reformaların sürdürülmesi arzu edilmiş, Türkiye için bir katılım ortaklığı belgesi oluşturularak Birlik müstesabatının benimsenmesi için bir takvim oluşturulması öngörülmüştür.³⁶³ Lüksemburg’ta da AB’ye katılım için ehil (eligible for accession) görülen Türkiye, Helsinki’de aday ülke ilan edilmişti. ABD Başkanı Clinton’ın Türkiye’yi stratejik müttefik ilan etmesinden sonra, Avrupa’nın Türkiye’nin Birlik’e katılım ehilliğini, adaylığa yükseltmesi Türkiye’de büyük memnuniyet yarattı. Taşhan’a göre, “Türkiye’nin önündeki çağdaş medeniyet modeli Avrupa Birliği’nin temsil ettiği modeldi”.³⁶⁴ Bir başka yoruma göre, bu karar 1856 Paris Kongresi’nden bu yana alınmış en önemli tarihi karardı ve bu kararlar Türkiye’nin Avrupalılığı ile ilgili tartışmalar sona ermişti.³⁶⁵ Aday üyeliğin açıklandığı belgede belki de olumlu havanın verdiği atmosferle, gözden kaçırılan önemli bir nokta is Kıbrıs’tı. Belgeye göre adayı temsilen (Kıbrıs Rum Yönetimi, Kıbrıs adası adına AB’ne sorun çözülmesine dahi üye olarak alınacaktır:

*“Avrupa Birliği Konseyi, Kıbrıs Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Solvenya ile Katılım müzakerelerinde başlatılan esaslı Çalışmayı ve kaydedilen ilerlemeyi memnuniyetle not eder. Konsey’in üyelik kararı, yukarıdaki husus bir ön şart olmaksızın verilecektir. Bu konuda Konsey tüm ilgili faktörleri dikkate alacaktır.”*³⁶⁶

Sonuçta AB’ye aday üye olmuş olan Türkiye, GKRY’nin üyeliğini de kabullenmek durumunda kalmıştır denilse yanlış olmaz. Lipponen’nin mektubuyla alınan güvence ise, sorunların çözümünün diyalog ekseninde yürütülmesine yönelikti. Helsinki’deki bu gelişmelere KKTC lideri Rauf Denktaş, tepki göstererek,

³⁶³ Helsinki Zirve Sonuç Bildirisi, *Güncel Haber*, Ocak 2000, Sayı: 5.

³⁶⁴ *İbid.*, Seyfi Taşhan, “Türkiye AB ilişkilerinde Yeni Dönem.”.

³⁶⁵ *İbid.*, Aslan Gündüz, “Eşsiz Bir Transformasyon olanağı.”

³⁶⁶ Helsinki Zirve Sonuç Bildirisi, *Güncel Haber*, Ocak 2000, Sayı:5. Ayrıca bakınız:

<http://www.europa.eu.int/council/off/conclu/index.htm>

Kıbrıs'ta AB'nin iki eşit halk ve iki egemen devlet olduğunu gerçeğini kabul etmediğini ve AB'nin Rum Yönetimi'ni adanın tümünü temsil edermiş gibi üyeliğe kabul ettiği anda da, Kıbrıs'ın bölünmesinin kaçınılmaz olacağını belirtmekteydi.³⁶⁷ Helsinki'de Türkiye-AB ilişkilerinin önünü açan adaylık kararına iyimser bir politik havada yaklaşanların dışında, analitik bir çerçevede konuyu ele alanlar ise, Bildiri'nin siyasal ilişkilerin önünün açılmasını sağlamasına rağmen diplomatik bir metin olarak, aslında başta Kıbrıs ve Ege başta olmak üzere, daha önceki metinlerde ifade edildiği gibi Türkiye'nin yapması gereken şartları yansıtan bir metindi. Bu durumu Çalış,Helsinki'nin bir şartlar belgesi olduğu ve daha önce istenilen şartlardan geri adım atılmaksızın oluşturulmuş bir belge olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁶⁸ Karluk ise Helsinki'de ne değişti diye sormaktadır. Bu soruya verdiği cevap ise "hiçbir şey değişmedi." şeklindedir. Ona göre, AB, Türkiye'yi içine almak istememekte fakat kendinden fazla uzaklaşmasına da tahammül edememektedir. AB Türkiye'yi aday üye ilan etmesine rağmen tam üyelik görüşmelerini başlatmamıştır.³⁶⁹ Manisalı'ya göre ise, AB Ankara'ya kabul eder misin dediği ağır koşulları, bu sefer Helsinki'de, bekleme odasına alarak Türkiye'ye yüklemiştir.³⁷⁰

Bütün bu gelişmelere ve yapılan yorumlara rağmen Türkiye, AB'nin resmen onüçüncü aday üyesi olarak tarihteki yerine aldı. İşin başka bir yönü ise, olumlu ve olumsuz yorumlarda en büyük ortak yön her iki tarafın da birbirinden kopamayacağı gerçeğidir. Çünkü Türkiye, bölgesinde sahip olduğu jeostratejik önem sebebiyle Doğu ile Batı arasında önemli bir köprü görevi görmektedir ve gelecek yıllarda da bu görevi daha da önem kazanacaktır.³⁷¹

Türkiye, 2000'li yıllara coşku ve huzurla girdi. Helsinki'nin getirdiği rahatlıkla ülkenin üzerinde "Avrupalılık" bulutları dolaşıyordu. Aday üyelik sonrası dönemde, Türkiye için tam üyeliğe hazırlık amacıyla, siyasal ve ekonomik reformların yapılması ve AB müktesabatına uyum dönemi idi. Bu dönemde Türkiye,

³⁶⁷ Milliyet, 12 Aralık 1999.

³⁶⁸ Çalış, "Türkiye'nin AB'ye üyelik Konusu ve Helsinki Kararları," İdris Bal (ed.) 21.y.y.Eşiğinde Türk Dış Politikası, içinde, ss.154-155. Çalış, Türkiye- Avrupa İlişkileri, s.330-331.

³⁶⁹ Karluk, "Helsinki Zirvesi Sonrasında Türkiye AB üyeliğine ne kadar Yakın", Jeoekonomi, Cilt 2, Sayı:2-3, Yaz / Sonbahar 2000, s.25.

³⁷⁰ Erol Manisalı, 2000'li Yıllara Başlarken Dünya ve Türkiye, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000, ss.207-208.

gerek resmi kurumlarıyla gerekse sivil toplum kuruluşlarıyla, yapılacak ortak çalışmalarla yaratılan toplumsal uzlaşıyla AB politikasına vizyon verecekti. Türkiye ile AB arasında normal olumlu seyrine dönen ilişkilerin ilk çalışma toplantısı Lüksemburg'ta 11 Nisan 2000'da, 39.Ortaklık konseyi toplantısı ile başladı. Toplantı sonrasında, yayınlanan raporda, aday ülke Türkiye için de üyelik öncesi stratejinin başlatılacağı açıklandı. AB, üyelik için gerekli düzenlemelerin finansmanı için de 15 milyon Euro yardım yapmayı öngörmekteydi.. Bu amaçla da Türkiye – AB arasında sekiz alt komitenin kurulması kararlaştırılmıştır.³⁷² Artık Türkiye AB üyeliğine hazırlanan bir devlettir.

4.3. Siyasi Kriterler Alt Komisyon Raporu: Devlette Reform Önerileri

Türkiye, 2000'li yıllara girerken, 21.yüzyılın ilk beş yıllık dönemi için bir beş yıllık program daha hazırladı. Sekizinci beş yıllık plan olan bu kalkınma planını Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ile ilgili bölümünü de, Türkiye-AB ilişkileri Özel İhtisas Komisyonu hazırladı. Rapor, Kopenhag Kriterleri esas alınarak, Türkiye'nin bu çerçevede yapması gereken reform tavsiyeleri şeklinde hazırlandı. Rapor, diplomat Gürsel Demirok başkanlığında İHKÜK tarafından oluşturuldu. Bundan dolayı rapora bazı metinlerde Demirok Raporu denilmektedir.³⁷³ Raporda, yapılması gereken değişiklikler olarak, düşünce özgürlüğünün sağlanmasına yönelik yasal çalışmaların yapılması, sivil toplum kuruluşlarının anayasal güvenceye ve statüye kavuşturulması, dokunulmazlığın sınırlandırılması, MGK'nın bir danışma organı olarak yeniden düzenlenmesi ve Kurul'daki sivil üye sayısının artırılması, örgütlenme özgürlüğünün sağlanması gibi yasal ve idari düzenlemelerin yapılması tavsiye edilmiştir. Yapılan bu tavsiyelere bakıldığında, özellikle insan hakları, düşünce özgürlüğü gibi konularda demokratik düzenlemelerin daha çok dikkat çektiği görülmektedir. Rapor, hazırlanış şekli itibarıyla 14 Ekim 1999'da yayınlanan

³⁷¹ Bağcı, "Turkish Foreign Priorities", s.3.

³⁷² Sabah, 12 Nisan 2000, Volkan Vural "AB ve Türkiye", Yeni Türkiye, Yıl: 6, Sayı:35, Eylül-Ekim 2000, s.256. Güncel Haber, AB - Türkiye ilişkileri, "AT – Türkiye Ortaklık Konseyi Toplandı.", Mayıs 2000, Sayı.9

³⁷³ Mülakat, Gürsel Demirok, 23 Mayıs 2001. Nilgün Arısan, 23 Haziran 2001, ABGS, Ankara.

Gündem 2000 çalışmalarına dayanmaktaydı.³⁷⁴ Raporla getirilen değişiklik önerileri, AB'ne üyelik hazırlığının ötesinde, Türkiye'nin demokratikleşme yolunda atması gereken adımlar bütünü olarak kabul edilebilir. DPT bünyesinde hazırlanan bu rapor, yayınlanmasından sonra Türkiye'deki demokratik gelişimi izleyen AB'nin yanı sıra diğer uluslararası örgütler tarafından da dikkate alındı ve Türkiye'ye dair 2000 yılı raporlarında da bu rapora yer verildi.³⁷⁵ Raporun siyaset dünyasında en çok tartışma yaratan yönü ise MGK'ndaki sivil üye sayısının artırılması ile Askeri mahkemelerin sivilleri yargılamasına son vermesi ve idarenin almış olduğu kararlara karşı yargı yolunun açılması gibi önerilerde bulunmasıydı.

Helsinki Zirvesinde Türkiye, aday ülke ilan edilince, tam üyelik şartlarından biri olan Kopenhag Kriterlerinin yerine getirilebilmesi amacıyla, Türkiye'de de çalışmalar başlamıştı. Bu yolda atılan temel adımlardan birisi yukarıda bahsettiğimiz rapordur. Ancak Demirok raporunun hazırlanmasından sonra, yine İHKÜK tarafından Kopenhag kriterler çerçevesinde yapılması gereken yasal ve idari düzenlemeleri Bakanlar Kurulu'na sunulmak üzere bir rapor halinde Haziran 2000'de hazırlandı. Bu raporun hazırlanmasından önce ise, 28 Şubat'ta yayınlanan DPT Alt Komisyon Raporunu hazırlayan komisyonun başkanı olan İHKÜK Başkanı Gürsel Demirok, görevinden istifa etmek zorunda kalmıştı.³⁷⁶ İlk hazırlanan raporun komisyonunda, Dışişleri, İçişleri, Adalet, Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlıkları ile Üniversite temsilcileri bulunurlarken, İHKÜK sekreteryası eşgüdümünde hazırlanan raporun komisyonunda ise, Dışişleri, İç işleri, Adalet ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı temsilciler ile Genel Kurmay Başkanlığı, MGK Genel Sekreterliği ve BYEGM temsilcileri katıldılar.³⁷⁷ Bu raporun hazırlanmasındaki amaç ise, AB Katılım Ortaklığı Belgesi bağlamında hazırlanacak Ulusal Program'da yer alacak şekilde takvime bağlanmasıydı. Kopenhag Kriterlerine göre Türkiye'nin yapması gerekenleri takvime bağlayan bu raporda da, daha önce hazırlanan rapordaki eleştirilere maruz kalan öneriler biraz daha yumuşatılarak öneri haline getirilmişti.³⁷⁸

³⁷⁴ Ibid. Ayrıca bakınız, İhsan Dağı, "Tam Üyelik Uzatılıyor", Milliyet, 6 Ekim 2000, <http://www.milliyet.com.tr/2000/10/05entel/ent.html>.

³⁷⁵ 2000 Regular Report From the Commission On Turkey's Progress Towards Accession.

³⁷⁶ Turkish Daily News, 21 June 2000.

³⁷⁷ Mülakat, Bacanakgil

³⁷⁸ İHKÜK, Kopenhag Siyasi Kriterleri Işığında Türkiye'nin Alması Gereken Önlemler 20 Eylül 2000. Radikal, ABDye Uyum Stratejisi., <http://www.radikal.com.tr/2000/06/21/politika/ab.shm1>

21 Eylül 2000'de Bakanlar Kurulunda görüşülen bu raporla ilgili olarak bazı siyaset temsilcilerinin rapordan haberdar olmadıklarını ifade etmişler ancak Devlet Bakanı Rüştü Kazım Yücelen, 5 Temmuz'da bu raporun bütün bakanlıklara gönderildiğini açıklamıştır.³⁷⁹

Yapılacak reformlarla ilgili haziran ayında çıkan tartışmaların odak noktasını ise MGK oluştuyordu. İHKÜK'un Bakanlar Kuruluna sunulmak üzere yaptığı bu çalışma 21 Eylül'de Bakanlar Kurulu'nun önüne geldi. Çalışma, resmi kurumların yapmış oldukları yeniden düzenlenmiş haliyle çalışma belgesi olarak kabul edildi.³⁸⁰ Bakanlar Kurulunda, MHP lideri Bahçeli ve bazı DSP'li bakanlar, Raporun azınlıklarla ilgili bölümüne itiraz edince, rapor "resmen" olmasa da bir "çalışma belgesi" olarak kabul edilebildi.³⁸¹ Böylece hazırlanan çalışmanın statüsünde bir değişiklik herhangi bir değişiklik olmadı.³⁸²

4.4. Devlet Bakanı İrtemçelik'in İstifası

Türkiye'nin aday üye ilan edilmesiyle, tam üyelik çalışmaları Türkiye'de hızlandı. AB mütesebbatı ile ilgili çalışmaları ve ilişkileri bir koordinatör kuruluş ile yürütme çalışmaları ve ilişkileri bir koordinatör kuruluş ile yürütme çalışmaları da başlamış, AB Genel Sekreterliği'nin kurulmasının temeli 26 Ocak 2000 tarihli Başkanlık Genelgesi ile atılmış oldu. Genel Sekreterliğin başına önce Londra Büyükelçisi Özdem Sanberk'in getirilmesi düşünüldü. Ancak Sanberk bu görevi kabul etmedi. Daha sonra bu göreve sıcak bakan Büyükelçi Volkan Vural'ın atanması gündeme geldi.³⁸³ Hükümet cephesinde bu gelişmeler olurken, Devlet bakanı Mehmet Ali İrtemçelik, 5 Ocak'ta AB koordinasyon görevinden ayrıldı.

³⁷⁹ Milliyet, 22 Eylül 2000.

³⁸⁰ Gündüz Aktan, "Milli Güvenlik", Radikal, 21 Haziran 2000, <http://www.radikal.com.tr/2000/06/21/yazarlar/gunakt.shtml>. İsmet Berkan "MGK ne iş yapar", Radikal, 22 Haziran 2000, <http://www.radikal.com.tr/2000/yazarlar/isnber.shtml>. Hürriyet, "Ecevit: MGK yararlı kurum", 21 Haziran 2000, <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/00/06/21/turkiye/12tur.htm>.

³⁸¹ Fikret Bila, "İnsan Hakları Haritası", Milliyet, 22 Eylül 2000.

³⁸² Hürriyet, 1 Mart 2000, <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/00/03/01/turkiye/13tur.htm>. Cengiz Çandar, "Ulusal Çıkar" ve "mayınlar", Sabah, 23 Eylül 2000. İhsan Dağı, "Tam üyelik Uzatılıyor", <http://www.milliyet.com.tr/2000/10/05/entel/ent.html>.

Bu istifanın nedeni olarak daha çok, İrtemçelik'in Helsinki Zirvesi sonrası Başbakan Ecevit ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile anlaşmazlığa düşmesi neden olarak gösterildi.³⁸⁴

İnsan Haklarından sorumlu Devlet Bakanı olan İrtemçelik, Başbakanlığa bağlı İnsan Hakları Bakanlığı kurulması için bir yasa taslağı hazırlayarak Başbakanlığa sundu ancak taslak, Hükümet'in önüne gelmedi. İrtemçelik'in insan hakları ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar ise pek önemsenmedi. Devlet Bakanı'nın bir amacı da tam üyelik sürecinin daha verimli işleyebilmesi için AB ile ilişkiler sorumluluğunu da üstlenmekti. Ancak bu konuda ANAP Lideri Mesut Yılmaz ile anlaşamadı. Başbakan Ecevit bu konuda tercihi Cem'den yana koydu. Sonunda AB ile ilişkiler Devlet Bakanı olarak da Yüksek Yalova atandı.³⁸⁵ Bütün bu nedenlerle birlikte, Cumhurbaşkanlığı seçiminde TBMM'de Başbakan Ecevit'in tavrını, İrtemçelik, "kabile demokrasisi" ifadesiyle sert bir şekilde eleştirdi. Bu olay üzerine de İrtemçelik 6 Mayıs'ta devlet bakanlığı görevinden istifa etti.³⁸⁶ Daha sonra ANAP lideri Mesut Yılmaz, Koalisyon Hükümetinde ikinci Başbakan yardımcısı olacak ve AB ile ilişkiler sorumluluğunu da üstlenecekti.³⁸⁷

4.5. Türkiye'nin Yol Haritası: Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB)

Türkiye'nin AB'ye üyeliği yolunda, kendi içinde yapacağı reform ve düzenlemeler için kurumlar arası gerekli koordinasyonun sağlanması ve AB ile ilişkilerin kurumsal düzeyde yürütülebilmesi amacıyla 4 Temmuz 2000'de resmen AB Genel Sekreterliği kuruldu.³⁸⁸ Ancak Genel Sekreterlik kuruluşunun ilk günlerinde personel yetersizliği sorunu nedeniyle işlevsel bir durumda değildi. Her ne kadar DPT ve Hazine Müsteşarlığı AET Dairesi ve uzmanları ABGS'ne geçseler

³⁸³ Murat Karayalçın, "Üyeliğe Doğru", *Yeni Türkiye*, Yıl 6, s.35, Eylül- Ekim 2000, ss.57-58.

³⁸⁴ Bakınız: www.belgenet.com

³⁸⁵ *Zaman*, 7 Mayıs 2000.

³⁸⁶ Ferai Tınç, "İnsan Hakları Bakanı Neden Çalışmadı?", *Hürriyet*, 7 Mayıs 2000. Oktay Ekşi, "İrtemçelik neden gitti?", *Hürriyet*, 7 Mayıs 2000. *Radikal*, 7 Mayıs 2000. *Sabah*, 7 Mayıs 2000., *Milliyet*, 7 Mayıs 2001 Mülakat, Selahattin Durmaz, 25 Haziran 2001.

³⁸⁷ *Sabah*, 14 Temmuz 2000.

³⁸⁸ Bakınız: ABGS Kuruluş Yasası, www.abgs.gov.tr.

de, sayıca yetersiz kalmaktaydılar. Sekreterlik, bu açığını sonbaharda kapatmaya başlayacaktır.³⁸⁹

Türkiye’de bu çalışmalar sürerken, Türkiye’yi tam üyeliğe hazırlamaya yönelik katılım öncesi stratejiler de hazırlanıyordu. Katılım öncesi stratejilerinin bir parçası olan katılım ortaklığı belgesinin ilk temeli olan ve üyelik öncesi Türkiye’ye AB tarafından yapılacak olan yardımların koordinasyonu ile ilgili olan katılım öncesi strateji Temmuz’da açıklandı. Bu taslak metinde, diğer adaylarla aynı şekilde Türkiye’nin orta ve uzun vadede yapması gerekenler belirtilmekteydi.³⁹⁰ AB’nin Türkiye’yi tam üyeliğe götürmek için hazırlayacağı katılım ortaklığı belgesinin taslağı da Ekim ayında tamamlanmıştı. Bu KOB taslağında, Ege ve Kıbrıs konusuna yer verilmezken, Azınlık hakları ifadesi yerine Bireysel hakların kullanımına yer verilmiş ve MGK’da daha fazla sivil üyeye yer verilmesi ve idamın kaldırılması istenmiş ayrıca İHKÜK eski başkanı Gürsel Demirok’un hazırladığı raporun hükümet tarafından ciddi şekilde uygulanması tavsiye edilmiştir.³⁹¹

Türkiye’nin üyelik yol haritası veya AB’nin Türkiye’den isteklerini içeren metin 8 Kasım’da açıklandı.³⁹² Açıklanan bu metin, henüz AB Genel İşler Konseyinde resmileşmese de, taslak metin olarak açıklanmıştı. Belgede Türkiye’den ilerleme raporları temel alınarak yapılması gereken hazırlıklar kısa ve orta vadeli öncelikler olarak sıralanmaktaydı. Belge aslında içeriğinden de anlaşılacağı üzere, Demirok Raporunda dile getirilen reformların biraz daha somutlaştırılarak Türkiye’den yapılması istenen öncelikler durumundaydı. Daha önce de Belge’nin temel olarak Demirok Raporunu esas aldığı basın yoluyla ortaya çıkmıştı.³⁹³

KOB’ta yer alan maddelere bakıldığında, Kıbrıs siyasi diyalog bağlamında ele alınarak, BM gözetimindeki görüşmelerin desteklenmesi, Türk vatandaşlarının kendi ana dillerinde yayın hakkının sağlanması istenmiştir. Belge, bu tür isteklerde olduğu gibi insan haklarından ekonomiye her alanda öncelikli isteklerini dile

³⁸⁹ Sabah, 7 Eylül 2000

³⁹⁰ Proposal for a Council Regulation on Assistance to Turkey in the Framework of the pre-Accession Strategy and in particular on the Establishment of an Accession Partnership.

³⁹¹ Hürriyet, “AB’den Türkiye’ye 37 gün süre”, 18 Ekim 2000

³⁹² Official Journal of the European Communities Turkey: 2000 Accession Partnership, L85, 2001/235/EC, 24.3.2001

getirmiştir. AB'nin anadilde yayın ve Kıbrıs gibi istekleri Türkiye'de farklı tepkilere neden oldu.³⁹⁴ Dışişleri Bakanlığı belgenin taslak olarak açıklandığı gün, 8 Kasım'da, yaptığı açıklamada, Kıbrıs'la ilgili maddenin, ancak Helsinki zirvesinde kararlaştırıldığı gibi ele alındığı sürece, değerlendirileceğini ifade ederek, KOB'daki tüm hususların Helsinki zirvesi kararlarına uygun olarak değerlendirilmesini istemiştir.³⁹⁵ Hakümet açıklamasında da, KOB'a yapıcı eleştirel bir dille yaklaşılarak, belgenin Türkiye'nin kriterlerine genel olarak uyduğu ifade edilerek, Türkiye'nin ulusal programı hazırlama yolunda çabalarını sürdüreceği ifade edilmiştir. Kıbrıs konusunda da, Türkiye'nin bu konuya yaklaşımı belirtilmiş ve konunun Helsinki zirvesi çerçevesinde ele alınacağı belirtilmiştir.³⁹⁶ Başbakan Ecevit, daha sonra gazetecilere yaptığı açıklamada da, Kıbrıs'la ilgili maddenin kabul edilebilir olmadığını tekrar vurgulamıştır.³⁹⁷ Başbakan bu konuyla ilgili görüşünü bir mektupla da Avrupalı liderlere bildirmiştir.³⁹⁸ KOB'un ilk taslağında, Kıbrıs'la ilgili maddeye genel ilkeler içerisinde yer verilmesi tartışmalara neden olmaktaydı. Hükümet liderlerinden Bahçeli ve Ecevit, AB'yi sert bir dille eleştirdiler. Başbakan Ecevit, 18 Kasım'da yaptığı açıklamada, Kıbrıs'ın konusunun, siyasi kriter olarak gösterilmesine ve aynı zamanda Genel İşler Konseyi Toplantısına kadar olan süreçte Ege sınır anlaşmazlıklarının da belgeye eklenmesi girişimlerine de sert çıkarak, böyle bir durumda ilişkilerin gözden geçirilebileceğini ifade etmekteydi.³⁹⁹ MHP lideri Bahçeli ise belgeyi Helsinki kararlarından daha geri bir belge olarak niteleyerek, "kültürel" ya da "etnik haklar"a sıcak bakmanın mümkün olmadığını söylemekteydi.⁴⁰⁰ ANAP lideri Mesut Yılmaz ise, KOB'ta istenenlerin Türkiye'nin yapamayacağı şeyler olmadığını, Kıbrıs'la ilgili olarak da, Yılmaz Yunanistan'ın da baskısıyla, Kıbrıs'la ilgili komisyon görüşünün Helsinki zirvesi kararıyla örtüşecek

³⁹³ Aynı görüşü İHB'ndan Selahattin Durmaz da dile getirmiştir. Mülakat, Durmaz. Ayrıca bakınız. KOB la İlgili Hükümet Açıklaması, 9 Kasım 2000.

<http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/katilumortakbelgesi.htm>

³⁹⁴ Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, ss. 354-364.

³⁹⁵ KOB'la ilgili Dışişleri Bakanlığı Açıklaması, No:211, <http://www.mfa.gov.tr>

³⁹⁶ KOB'la ilgili Hükümet Açıklaması, 9 Kasım 2000.

³⁹⁷ Başbakan Bülent Ecevit'in Açıklaması, 11 Kasım 2000, www.basbakanlik.gov.tr.

³⁹⁸ Mektubun metni için bakınız: www.basbakanlik.gov.tr, 15 Kasım 2000.

³⁹⁹ Başbakan Bülent Ecevit'in Açıklaması, 18 Kasım 2000, www.basbakanlik.gov.tr.

⁴⁰⁰ Devlet Bahçeli, MHP TBMM Grup Konuşması, 14 Kasım 2000, www.mhp.org.tr.

düzeyde olmasının yanında, Genel ilkeler içerisinde yer verilmesinin yanlış olduğunu belirtmekteydi.⁴⁰¹

Türkiye’de bu tartışmalar yaşanırken, Avrupa Parlamentosu, Fransız üye Philip Morillon tarafından hazırlanan ve Türkiye’nin sözde Ermeni soykırımını kabul etmesini ve Kıbrıs’tan askerlerini çekmesini isteyen bir raporu kabul etti.⁴⁰² Dışışleri Bakanlığı, kabul edilen raporu sert bir dille eleştirerek, Raporun, Türkiye’nin Kıbrıs’tan askerlerini çekmesi, sözde Kürt sorununa çözüm getirmesi ve sözde Ermeni soykırımı isteklerini talihsiz olarak nitelemiş ve AB’den, ilişkilerin Kopenhag Kriterleri çerçevesinin dışına çıkarılmaması istenmiştir.⁴⁰³ Cumhurbaşkanı Sezer de Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu’nda yaptığı konuşmada bu tür isteklerin kabul edilemez ve ciddiye alınamaz olduğunu belirtmiş ve Helsinki ile KOB arasında Kıbrıs konusunda farklı bir anlayışın sergilenmesinin, Türkiye ile AB’nin Helsinki sonrası üzerinde anlaşılan ortak anlayışı yansıtmadığını ifade etmiştir.⁴⁰⁴

KOB’un ilk taslağına yönelik bu eleştiriler, Türkiye’nin özellikle Kıbrıs konusundaki duyarlılığını yansıtmaktaydı. Helsinki sonrası olumlu gelişen hava KOB sonrasında ilişkilerin yeniden gerilmesine neden oldu. Ancak yapılan açıklamalara bakıldığında, belgeye yönelik eleştirilerin Kıbrıs, azınlık hakları ve yayın özgürlüğü gibi konulara yoğunlaşmasına rağmen, genelde KOB’un olumlu bulunduğu görülmektedir. Türkiye’de yaşanan bu tartışmalar AB taraftarı olanlarla, AB karşıtı olanları da karşı karşıya getiren bir siyasal süreç halini almaktaydı.⁴⁰⁵

Türkiye karşıtı örgütler de boş durmadılar. Kasım sonunda Dışışleri Bakanı İsmail Cem, Avrupa Parlamentosu’nda konuşma yaparken DHKP-C militanlarının saldırısına uğramıştı. Bu olay sonucunda AB yetkilileri her ne kadar Bakan Cem’den ve Türkiye’den özür dileseler de, bu olay Türk kamuoyunun AB’ye bakış açısında kuşkuları daha da derinleştirmişti.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ Mesut Yılmaz, ANAP TBMM Grup Konuşması, 14 Kasım 2000, www.anap.org.tr

⁴⁰² Avrupa Parlamentosu kararı, Morillon Raporu, 15 Kasım 2000, www.belgenet.com

⁴⁰³ Dışışleri Bakanlığı’nın AP Kararına dair Açıklaması, 15 Kasım 2000, www.mfa.gov.tr

⁴⁰⁴ Ahmet Necdet Sezer, DEİK Konuşması, 20 Kasım 2000, www.cankaya.gov.tr

⁴⁰⁵ Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, s. 366. İhsan Dağı, “Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz?”, Şaban.H. Çalış- İhsan Dağı- Ramazan Gözen (der.), Türkiye’nin Dış Politika Gündemi, Ankara: Liberte, 2001, ss. 130-131

⁴⁰⁶ Türkiye, “Özür dilediler”, 1 Aralık 2000.

Bütün bu tartışmaların sonucunda, Aralıkta toplanan AB Genel İşler Konseyi, Türkiye'nin eleştirilerini de dikkate alarak, siyasal diyalog bağlamında ele aldığı Kıbrıs konusu ile birlikte, resmen katılım ortaklığı belgesini kabul etti. Bu belge aynı zamanda Avrupa Temel Haklar Şartı'nın da görüşüldüğü 8 Aralık Nice Zirvesi'nde de onaylandı. Nice zirvesinde Türkiye'den KOB'ne dayanarak Birlik acquisini benimsemeye yönelik ulusal programını hızlı bir şekilde kabul etmesi istenilmekteydi. Zirvenin Kıbrıs'la ilgili görüşü Helsinki zirvesi ile paraleldi. AB ordusu ve Birlik Temel Şartı gibi konuların ele alındığı zirvede Güney Kıbrıs'ın, adadaki sorun çözülmesine bile tam üye olabileceği de Avrupalı liderlerin destekledikleri bir karardı.⁴⁰⁷ Artık Türkiye'nin yapması gereken ulusal programını hazırlamasıydı. Çünkü tam üyelik müzakerelerinin başlaması bu programın getireceği uyuma bağlıydı.⁴⁰⁸

Türkiye'nin ulusal programa giden yolu ise zaten DPT bünyesinde hazırlanan Alt Komisyon raporunun hazırlanması ile açılmıştı. Gerçi belge KOB'ta yer verilen konulardaki gibi tartışmalara yol açmıştı. MGK'nın öneminin tartışılmasına kadar varan bu tartışmalar, Türkiye'de AB'ne yönelik fiili kutuplaşmaları da ortaya çıkarmıştı. Yapılan tartışmalarda Milliyetçi kesimi temsil eden MHP, ordu ve Atatürkçüler AB'ni Türkiye'yi bölmek istemekle ve Kıbrıs'ta yayılmacılıkla suçlarken aynı zamanda aynı tartışmayı iç politikada AB taraflarına karşı da sürdürmekteydiler. Bu tartışmalar öyle bir boyuta vardı ki, insanların kafasında AB taraftarlığı neredeyse Türkiye düşmanlığıyla eşleşir gibi oldu. Ancak belki de Türkiye, demokratikleşme yolunda Türkiye bu karşıt görüşlerin tartışılmasıyla daha fazla yol almaktaydı. Türkiye'de olduğu gibi her ne kadar Avrupa'da da, Türkiye'yi dışlayan kimlik odaklı söylemler sürse de⁴⁰⁹ Türkiye'de de bu tartışmalara tepki olarak, Avrupa'ya yönelik eleştiriler, Türkiye'nin yönetim kademelerinde AB konusunda bir anlaşmazlık görüntüsü çizmekteydi. Bu görüntü 20 Eylül'de Kopenhag Kriterleri ışığında Türkiye'nin uyması gerekenleri rapor eden belge, Bakanlar Kurulu'nda tartışılırken de ortaya çıkmış ve KOB'ne temel teşkil eden bu belge, Türkiye için tartışılır bir belge konumunda kalmıştı. Bu tartışmalar hiç

⁴⁰⁷ Avrupa Parlamentosunun, 4 Ekimde kabul ettiği Poos Raporunda ve Güney Kıbrıs'ın üye olabileceği belirtilmekteydi. *Yeni Bin Yıl*, "AB'den Rumlar'a yeşil ışık", 5 Ekim 2000

⁴⁰⁸ Özden Sanberk, "Turkey and the EU:Nice and beyond", *Turkish Daily News*, 14 December 2000.

dinmeyecekti. Yeni yıla girildiğinde Türkiye, bazı komutanların AB'ne yönelik açıklamalarıyla yeni bir tartışma ortamına girdi. Harp Akademileri Komutanı Nahit Şenoğlu, AGSK, AB ve NATO ilişkilerinin geleceği ve Türkiye'ye Etkileri konulu sempozyumda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin bölgesindeki stratejik önemini işaret ederek, AB'nde Türkiye'nin pek istenmediğini ve AB'nin Türkiye'yi beklettiğini ifade ediyordu.⁴¹⁰ Aynı toplantıda konuşan Tuğgeneral Halil Şimşek de, yaptıkları bu konuşmanın Silahlı Kuvvetlerin resmi görüşü olmadığını kendi kişisel görüşleri olduğunu belirterek, Türkiye'nin bölünmek istendiğine dikkat çekerek, AB'nin toplum içindeki alt kimlikleri ön plana çıkarmasının ileride bölünme ve çatışmaya yol açabileceğini belirtmekteydi.⁴¹¹

Türkiye'nin stratejik konumu, uniter yapısı, anadilde yayın hakkı, MGK gibi konularda Türkiye'de farklı görüşlerin olduğunu orta koyan bu tartışmalar, Türkiye'deki karar alıcıların farklı görüşlerde olduğunu da ortaya koymaktaydı. Hatta Dışişleri Bakanı İsmail Cem'de, bir röportajında, Türkiye'den korkulduğunu; çünkü Türkiye'nin hem Doğu'da hem Batı'da öne çıkmasından korkulduğunu söylüyordu.⁴¹² İç politikada devam eden AB tartışmalarına bu görüşlerle katılan Cem'i ise, Bağcı, pozitif bir unsur olarak daha önce savunduğu Doğu ve Batı arasında tarihsel boyut görüşüne tezat bir görüşü savunmakla eleştirerek, Türkiye'den kimsenin korkmadığını, Türkiye'nin bölgesinde güven unsuru olması gerektiğini belirtmekteydi.⁴¹³

4.6. Türkiye İçin 21. Yüzyıl Medeniyet Projesi: Ulusal Program

Daha önceki sayfalarda ifade ettiğimiz tartışmalar, yeni yüzyılın ikinci yılında da sürerken, Türkiye, AB'ye üyelik programının ya da kendisi için artık bir 21. Yüzyıl medeniyet projesi önemi kazanan Ulusal Program'ı hazırlama telaşındaydı.

⁴⁰⁹ Alman Parlamentosu CDU/CSU Gurubu Başkan Yardımcısı Michael Glos, Türkiye'nin kültürel açıdan AB'ye uygun olmadığını söylemekteydi. *Milliyet*, 20 Ekim 2000

⁴¹⁰ Konuşma metni için bakınız. www.belgenet.com/arsiv/ab/senoğlu-110101.html

⁴¹¹ Konuşma metni için bakınız. www.belgenet.com/arsiv/ab/simsek-110101.html

⁴¹² Murat Yetkin, "Bizden Korkuyorlar", *Sabah*, 31 Aralık 2000.

⁴¹³ Hüseyin Bağcı, "Who is really afraid of Turkey?", *Turkish Daily News*, 3 January 2001.

Ancak Avrupa ile ilgili tartışmaların bu kadar yoğun yaşandığı bir dönemde TBMM’de bu konuların çok fazla dile getirildiği söylenemez. Türkiye’nin Ulusal Program hazırlıkları da son sürat devam ediyordu. Programın aslında, ekonomik müktesebatla ilgili yönleri pek tartışılmadı ancak siyasi kriterler bölümünde ise daha önce bu bölümün oluşturulmasına yönelik raporlarda da olduğu gibi tartışmalar devam etmekteydi. Kasım 2000’den beri de ulusal programın hazırlanmasına yönelik çalışmaları da Genel Sekreterlik yürütmekteydi. Taslak olarak hazır olan programın da, liderler düzeyinde alınan bir kararla tamamlanması kabul edilmişti. Sivil toplum örgütleri ise Ulusal Programın sadece hükümetin dayatması ile gerçekleştirilemeyeceğini, STK’ların da hazırlık sürecine aktif olarak katılmalarının gerektiğini belirtiyorlardı.⁴¹⁴

Hazırlıkları 5 Ocakta tamamlanan programın siyasi kriterler bölümünde yer alan ana dilde yayın ve ölüm cezasının kaldırılması gibi bazı ilkeler tartışmalara neden oldu. DPT ile Genel Sekreterliğin ortaklaşa yürüttüğü çalışmanın siyasi ilkeleri üzerinde koalisyon ortakları görüşmek üzere 16 Ocak’ta bir araya geldiler. Liderler, toplantıda, hassas konular üzerinde durdular. Koalisyon’un MHP kanadı anadilde yayın konusunda taviz vermek istemiyordu. Sene başında bazı komutanların AB ile ilgili düşüncelerini açıklamalarıyla birlikte yaşanan bu tartışmalar, Türkiye’nin programı zamanında tamamlayamayacağı gibi bir izlenime de neden oldu.⁴¹⁵ Liderler zirvesinde anadilde yayın ve idam cezasının kaldırılması gibi siyasi kriterlerde uzlaşma sağlanamayınca, AB Genel Sekreterliği’ne bu konularla ilgili paragrafların bağlayıcı olmayacak şekilde yazılması talimatı verildi. Bu konularla ilgili hükümetin son kararı ise MGK toplantısına bırakıldı.⁴¹⁶ Programın hazırlanış sürecine yönelik kamuoyunda da eleştiriler eksik kalmamaktaydı. Türk toplumunun hayatını ilgilendiren böyle bir programın toplumdan uzak tutulması, toplumun ulusal programdan habersiz kalmasına neden olmaktaydı. Dolayısıyla hazırlık çalışmaları bütünüyle bürokratik bir süreçte gerçekleşen Ulusal Programın toplumsal meşruiyeti

⁴¹⁴ Özden Sanberk, “Tartışmasız AB olmaz”, *Turkish Daily News*, 13 Ocak 2001, http://www.tesev.org.tr/basin/basin_tesev.php.

⁴¹⁵ *Radikal*, “AB’ye topal program”, <http://www.radikal.com.tr/2001/01/16/>, 16 Ocak 2001. İsmet Berkan, “Avrupa Pazarlığı”, *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/2001/01/16/yazarlar/ismber.shtm/>.

⁴¹⁶ *Radikal*, “Kritersiz program”, <http://www.radikal.com.tr/2001/01/17/dis/01kri.shtm/>, <http://www.radikal.com.tr/2001/01/18/lis/shtm/>.

de eksik kalmaktaydı.⁴¹⁷ Topluluk ülkelerinin AB'ne üyelik süreçlerinde STK'ların rolü incelediğinde, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde sivil toplumun son zamanlara gelinceye kadar etkin olmadığı açıkça görülebilmektedir. Bu nedenle de Türkiye'nin AB ile ilişkileri bürokratik devletçi bir yapı arz etmektedir.

MHP lideri Bahçeli, hazırlanan Ulusal Programın siyasi kriterler bölümünün Kürtçe'yi dayattığını belirterek, bu konuda kendilerine dayatma olursa ciddi anlamda hükümet krizi olacağını ifade etti.⁴¹⁸ Aslında yaşanan tartışmalardan, tartışmaların odağında olan TSK da memnun değildi. Bu memnuniyetsizliklerini de bazı özel toplantılarda ifade ediyorlardı. Onlara göre, bilimsel toplantılarda ifade edilen düşüncelerle TSK'nın kendi görüşleri karıştırılıyor ve ordu, zaman zaman kendi iradesi dışında tartışmaların içine çekiliyordu.⁴¹⁹

Türkiye Ulusal Programı bu tartışmalarla birlikte hazırlandı ve tartışma konusu olan kriterler uzlaşılabilir bir seviyeye getirildi. 8 Şubat'ta AB Genel Sekreteri Volkan Vural, programın tamamlandığı ifade etti. Avrupa Parlamentosu da 14 Şubat'ta Türkiye için mali destek ve işbirliği yönetmeliğini kabul etti. 20 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Cem de yaptığı açıklamada Ulusal Program'ın Mart ayı ortasında da açıklanacağını söyledi.⁴²⁰

Ulusal Program'ın Cem'in açıkladığı tarihten, patlak veren siyasal ve ekonomik kriz nedeniyle bir hafta geç açıklandı. AB Genel Sekreteri Volkan Vural ve Başbakana Yardımcısı Mesut Yılmaz, Ulusal Programı 19 Mart'ta açıkladılar. Başbakan Yardımcısı Yılmaz basına yaptığı açıklamada bu belgenin ortaya çıkarılmasının, Türk Hükümeti'nin bir bütün olarak Avrupa Birliğine tam üyeliğimiz konusundaki kararlılığının en açık göstergesi olduğunun ifade etmekteydi. Yılmaz'a göre Ulusal Program, büyük bir dönüşüm projesiydi. Ulusal programın oluşumuyla ilgili olarak Yılmaz, yaşanan süreç de göz önüne alındığında şu anlamlı sözleri sarf etmekteydi:

⁴¹⁷ Finansal Forum, 17 Ocak 2001.

⁴¹⁸ Radikal, "Kürtçe Sarsavak", <http://www.radikal.com.tr/2001/01/19/politaka/olkur.shtml>

⁴¹⁹ İsmet Berkan, "Ankara Havası", Radikal, 18 Ocak 2001.

⁴²⁰ Turkish Probe Issue: 427, 25 March, 2001.

“Ulusal programımız bir büyük dönüşüm projesidir. Türkiye’nin siyasi, ekonomik, sosyal ve idari yapısının temelden revizyonudur. Türkiye’yi ve Türk insanını çağdaş uygarlığın kriterleri ve standartlarıyla buluşturma projesidir.”⁴²¹

Başbakan Ecevit de Ulusal Programın Türkiye’nin Atatürk’ün açtığı çağdaşlaşma yolunda yeni bir aşamaya geldiğini ifade ederek, bu programla cüretkar bir adım atıldığını söylemekteydi.⁴²²

Ulusal Program 22 Mart’ta Meclis gündemine geldi açılış konuşmasının yapan Yılmaz, Programın, AB perspektifi olmasa dahi, kendi tarihine ve insanına saygısı, cumhuriyetin kurucu felsefesine bağlılığı ve Atatürk’ün uygarlık hedefi doğrultusunda uygulanması gereken bir belge olduğuna dikkat çekmekteydi.⁴²³

MHP lideri Bahçeli de, Türkiye ile AB arasındaki ilişkinin sıradan bir tam üyelik ilişkisi olmadığını belirterek, Ulusal Programın Türk Milleti’ne ve Devleti’ne 21. Yüzyılda ihtiyaç duyduğu yeni hukuki ve kurumsal tedbirlerin ve dönüşümlerin ayrıntılı bir dökümü mecburiyetine sahip olduğunun söylemekteydi.⁴²⁴

Ulusal Program’ın hazırlanış sürecinde yaşanan tartışmalara bakıldığında programın yayınlanmasına dair yapılan yorumlarda tartışmaya göre fazla fark yoktu. Kabul edilen programın uygulanmasına ilişkin koordinasyon görevi AB Genel Sekreterliğine verilmiştir.

⁴²¹ Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz’ın Basın Açıklaması, www.abgs.gov.tr , 19 Mart 2001.

⁴²² Başbakan Bülent Ecevit’in DSP Grup Konuşması, www.belgenet.com, 22 Mart 2001

⁴²³ Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz’ın Hükümet Adına Meclis’te Yaptığı Konuşma, 22 Mart 2001, www.abgs.gov.tr .

⁴²⁴ MHP Lideri ve Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli TBMM Grup Toplantısı konuşması, 27 Mart 2001, www.mhp.org.tr

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

5. SONUÇ

Türk Dış politikasının AB'ne aday üyelik dönemini ele aldığımız bu çalışmada bu dönemde oluşturulan politikalarda konuya ilişkin karar alma sürecini inceledik. Türk dış politikasına karar alma süreci açısından bakıldığında Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli Güvenlik Kurulu, Dışişleri Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı gibi bazı kurumların ön plana çıktığı görülmektedir.

Konuya kurumsal açıdan bakıldığında ise Türkiye'nin idari yapısının da analize tabi tutulmasının gereği de açıktır. İdari yapının en tepesinde ise Cumhurbaşkanı ve Başbakan yer almaktadır. Dış politika oluşumu sürecinde karar alıcı liderlere (cumhurbaşkanı, başbakan, vd.) bilgi akışını ise Dışişleri, DPT (ve diğer birimler) gibi örgütler sağlamaktadır. Dış politika karar alma sürecinde yer alan siyasal aktörlerin örgütsel olarak da birbirlerinden farklı yapılarda olmaları zaman zaman çatışmaya da neden olabilmektedir. Nitekim Türkiye Ulusal Programının hazırlanış sürecinde Kopenhag Kriterleri ve demokratik gelişimi karşılamaya yönelik DPT bünyesinde hazırlanan reform paketi siyasal liderler ve askeri bürokrasi tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Türk siyasi hayatında sürdürülen bu tartışmalara bakıldığında, Türkiye'nin bir modernleşme projesi olarak algıladığı AB'ne uyuma dair ciddi bir görüş birliğinin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bunun en önemli nedeni de gerek siyasal hayatta yer alan aktörlerin gerekse kurumsal olarak karar alma sürecinde yer alan örgütlerin birbirlerinden farklı yaklaşımlara sahip olması olsa gerektir.

Bu tezde ele alınan Türk dış politikasını ilgilendiren örgütsel yapının ve bu yapıya ait kimlik sorunsalının daha iyi anlaşılabilmesi için Türk dış politikasının geleneksel ilkelerinin ve Türk modernleşmesinin temel dinamiklerinin de esaslı bir biçimde anlaşılması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan yenileşme hareketleriyle, Batı tipi bir toplum yaratılmak istenmiş, özünde çağı yakalamayı amaçlayan bu modernleşme/Batılılaşma süreci de, ilkeleri Mustafa Kemal tarafından belirlenen Cumhuriyet'in kurulması ile de ulus-devlet olarak somut hale bir hale gelmişti.

Osmanlı döneminde yenileşme hareketlerinin başladığı ilk kurumlar ordu ve hariciye/dışışleri teşkilatları olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına öncülük eden siyasal liderler de yine bu kaynaktan gelen, Osmanlı'nın yetiştirdiği diplomatlar ve komutanlar oldular.

Batılılaşma sadece toplumsal ve kurumsal değil hukuksal yapıyı da belirledi. Bu bağlamda da Türkiye'de batıcı, laik ve modern bir toplum yaratmaya çalışan zihniyet, Türk anayasalarını da aynı doğrultuda oluşturmayı başardı. Netice olarak da, bütün bu toplumsal, siyasal, kurumsal ve hukuksal yapılar ilke ve öğeleriyle, Türk dış politikasında da, dış politikayı yönlendirici unsurlar olarak her zaman karar alma sürecinde kendi ağırlıklarını hissettirmektedirler.

Dolayısıyla bu çalışmaya konu olan dönemde de gördüğümüz gibi, Türkiye'nin AB'ne aday üyelik sürecinde ulusal program hazırlıklarının yapıldığı süreçte olduğu gibi, Türk dış politikası karar alma sürecinde belirleyici olan aktörler sadece siyasal liderler olmamışlar, MGK gibi bazı kurumsal aktörler bu süreçte daha baskın rol oynamışlardır.

Bu noktada Allison'ın Örgütsel Politik Modeli'nin de gösterdiği gibi, dış politika oluşumunda Türk siyasetinde anayasal olarak devletin çıkarlarını, ulusal güvenliğini ve devletin yapısal kimliğini korumakla ve yürütmekle görevli kurumların etkin olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Ulusal Program hazırlama sürecinde, ilk olarak DPT'nin VIII. Kalkınma Planı çerçevesinde İHKÜK tarafından hazırlanan Siyasi Kriterler raporunun siyasal liderler arasında tartışmaya neden olması, raporu etkisizleştiren bir iç politik tartışma ortamı oluşturan bir süreç olarak görülebilir. Ancak daha sonra gerek MGK tarafından hazırlanan raporlarda gerekse oluşturulan kurulların raporlarında, formel olarak kurulların oluşumu dışında içeriklerinin yapılan siyasi tartışmalara rağmen büyük bir değişikliğe uğramadığı görülmektedir. Siyasal liderler arasında üzerinde bir çok tartışmaya neden olan konularda bile tarafların üzerinde uzlaşabileceği bir esneklik sağlanarak kabul edildiği Ulusal Program'da bile görülmektedir. Örneğin siyasal tartışmalarda sıkça yer alan idamın kaldırılması konusu bile her ne kadar bazı kesimlerin olumsuz tepkisine neden olsa da, AB'ne tam üye olma sürecinin başlarına yönelik eylem planlarında yer alması gerektiği gibi

yer almıştır. Tabii Demirok Raporu örneğinde veya sivil toplum kuruluşlarının toplantılarında da görüldüğü gibi, dış politika karar alma sürecinde sivil insiyatifin etkisi merkez siyasal güçler tarafından pek dikkate alınmamaktadır. Bu noktada da devletin karar alıcı aktörlerinin, karar alma sürecinde sivil tabanlı tepkilere nisbeten duyarsız olduğu sonucuna varılabilir.

Türk dış politikasında, bu çalışmada da değinildiği gibi, özellikle AB ile ilişkilerde, karar oluşumunda veya ilişkilerin yürütülmesinde, Dışişleri Bakanlığının, askeri bürokrasinin veya DPT'nin oynadıkları rolü de yadsıyamayız. Geçmişte her ne kadar Dışişleri ile DPT arasında AB ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda kurumsal bir çatışma olsa da bugün için bu çatışma en azından fiili olarak sona ermiş gibi görünmektedir. Ancak her iki örgüt arasındaki çatışmanın derinliklerine inildiğinde de, esas neden iki kurum arasındaki AB'ne yönelik yaklaşım farklılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla Türk dış politikası karar alma süreci incelendiğinde her ne kadar bu süreçte yer alan kurumsal aktörler, aktif siyaseti yönlendiremese de, siyasal liderlere alacakları dış politik karararlarda yönlendirici bir unsur olabilmektedirler. Ancak burada anlaşılması güç bir soru vardır. Dış politika oluşum sürecinde gerek örgütsel yapıların kendi standart işleyişleriyle birlikte kendi aralarındaki çekişmelere gerekse örgütsel yapı ile siyasal liderler arasında yaşanan çekişmelere bakıldığında, bu örgütler arasındaki çekişmelere, örgütsel düzeyde ve siyasal alanda yaşanan onca değişime rağmen Türkiye'nin dış politika yapısı pek değişmemektedir. Öyle ki Türk siyasal hayatında örgütsel mekanizmayı zorlayabilecek yönetsel yetkinliğe sahip liderler bile yönetimde olasalar, Türk dış politikası temel özelliklerini her zaman korumaktadır.

Bu noktada da hem örütsel düzeyde hem de siyasal alanda bu sürekliliği sağlayıcı bir unsur olarak devlet kimliği kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bunun da karar oluşumu sürecinde bütün kurumları ve siyasal kesimleri aynı noktada buluşturduğu söylenebilir. Keza Türkiye'nin AB'ne aday üyelik sürecinde Dışişleri Bakanlığının, MGK'nın ve DPT'nin olumlu katkılarına ve siyasal alanda yaşanan tartışmalara rağmen bütün kesimlerin AB'ne aday üyelik sürecinde yapılması

gerekenleri yapmaları bu kimlik faktörünün dış politika oluşumunda, örgütsel çatışmalara da son veren bir işlev gördüğünü göstermektedir.

Ulusal programın hazırlanış ve uygulanışı sürecinde siyasal aktörlerin dile getirdiği farklı görüşler ve yaşanan tartışmalar dikkate alındığı zaman, Türkiye'nin AB'ye yönelik dış politikasını gündelik iç siyaset tartışmaları veya bazı örgütlerin kurumsal nitelikleri değil, dış politika oluşumunda önemli yer tutan ve devletin dış politik tercihlerinin oluşumunda önemli olan ve zaman zaman yapılan tartışmalarda da öne çıkan devletin kimlik unsurlarını da oluşturan niteliklerin belirleyici olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede Allison'ın Örgütsel Süreç Modeli, örgütsel yapıları öne çıkartan yapıyla, Türk dış politikasının sürekliliğini açıklayan bir model olarak kabul edilebilir. Her ne kadar Allison, ülkelerin dış politikasındaki bürokratik yapıyı ayrı bir modelde ele alsada, Türk dış politikasında bürokrasinin ağırlığının hissedilmesine rağmen, bürokratik yapının Çalış'ın "Devlet Kimliği" olaraktanımladığı örgütsel yapının ideolojik boyutu içinde, bu yapıyı koruyucu bir unsur haline geldiği görülmektedir.

Ancak tam üyelik sürecinde, dış kaynaklı olarak kabul edebileceğimiz, Türkiye'den yapılması istenen siyasal ve ekonomik değişim talepleri, aslında Türk devletinin özelliklerinden biri olan toplumu modernleştirmeyi amaçlayan otoriter bürokratik merkeziyetçi devlet yapısını, değişime zorlayarak, devlet yapısının daha liberal bir siyasal ve toplumsal yapıya dönüşmesini amaçlamaktadır. Aslında Türkiye'de yaşanmakta olan değişim sürecinin sancılı olmasının bir nedeni de, mevcut ulus-devlet yapısının liberal bir yapıya kendi özgünlüğünü koruyarak dönüşümü sorunundan kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla bu tezde ele alındığı gibi Türkiye'nin AB politikalarının oluşumunda yer alan kurumların, devlet kimliğine rengini de veren Batılılaşma ideali doğrultusunda kararlar alması beklenebilir. Örgütsel düzeyde alınan her kararın uygulama şansı da yukarıda verdiğimiz örnekte görüldüğü gibi yoktur veya bu kararlar tartışmaya açıktır. Dış politika uygulaması haline gelecek kararlar kısaca "Devlet Kimliği" olarak adlandırılan devletin aslında misyonunu da ifade eden yapısal unsurlarla çatışmamayan kararlar olsa gerektir.

Bu bağlamda 1999'dan sonra Türkiye'de yapılan tartışmalara bakıldığında, siyasal aktörlerin Türkiye'nin AB politikasından çok, AB üzerine bazı fikir jimnastikleri yaptıkları görülmektedir. Çoğu zaman bu fikirler bazı askeri yetkililerin yaptıkları tartışmalarda görüldüğü gibi AB karşıtı bir söylem olarak algılansa da, özünde Batılılaşma ideali ile çelişme gerektir. Gerçekten de mesela MGK'nın örgütsel yapısı itibariyle konuya daha geniş bir zaman diliminden bakıldığı zaman, bu kurumun devletin kimliğini oluşturan önemli bir unsur olan Batılaşmadan taviz vermediği ve AB'ne yönelik politikaların oluşumunda da, daha önceki yıllarda olduğu gibi bugün de pozitif katkılar da bulunduğu görülecektir.

Nitekim Türk modernleşme tarihinde bir aşama daha olarak kabul edebileceğimiz Ulusal Program da, esas itibari ile MGK'da tartışılmış, hazırlanış itibariyle tamamen bürokratik bir süreçte oluşturulmuş ve hatta TBMM'de onaylanması dışında siyasal etkilerden bile uzak bir şekilde yürürlüğe konmuştur.

Bu nedenle Türkiye Ulusal Programının hazırlanış sürecinde görev alan kurumlarla bu süreçte yaşanan tartışmalar aslında, yaklaşık kırk yıllık bir süreçte yaşanan AB tartışmalarının da bulunabileceği bir süreç olarak kabul edilebilir. MGK'nın sivilleştirilmesinden, insan haklarına, bireysel hak ve hürriyetlerden devletin liberalize edilmesine varıncaya kadar bütün tartışmalar yapılırken aslında söylenen onca olumsuz şeylere rağmen, yaşanan tartışmaların, yapılan tartışmaların oldukça sınırlı tartışmalar olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla katılım açısından bakıldığında tam da demokratik bir sürecin ürünü olmayan dış politika karar alma süreci, bu örnekte de aynen kendini tekrara etmiş ve daha çok bir bürokratik süreç ürünü olarak toplumun karşısına çıkmıştır. Dış politika oluşum sürecinin gösterdiği bu elitist bürokratik yapı aslında, devletin kendini özdeşleştirdiği kimlik yapısını korumak ve sürdürmek amacıyla da daha dar bir kesimde, -TBMM'yi de pasifize edecek kadar- yürütülmektedir. Bu bağlamda Türk dış politikası oluşumu itibariyle örgütsel yapıları öne çıkaran ve kurumsal kültürden oldukça etkilenen bir yapıya sahip olduğu da söylenebilir.

Sonuç olarak, Türk dış politikası bürokratik bir özellik arzmetmekte ama örgütsel yapılarla uyumlu, zaman zaman kendien has bir süreç sonucu oluşmaktadır. Sürecin bu niteliği en az iç politika kadar dış politikanın da, "devlet kimliği"ni

oluşturam temel ilke ve dinamiklerle uyumlu olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, Türk dış politikasında, devletin kimliği ve bu kimliğin hem bir uzantısı hem de bu kimliği gözeten bürokratik ve örgütsel yapı ile uyumlu bir süreç, dış politik tercihlerin belirlenmesinde ve kararların oluşumunda da belirleyici olmaktadır.

KAYNAKÇA

MÜLAKATLAR:

ARISAN,	Nilgün, 27 Haziran 2001, ABGS, Ankara, Telefon Görüşmesi
BACANAKGİL,	Süha, 9 Nisan 2001, BYEGM, Ankara, Telefon Görüşmesi
BİRAND,	Mehmet Ali, 17 Nisan 2001, CNNTÜRK, Telefon Görüşmesi
DEMİROK,	Gürsel, 23 Mayıs 2001, Zürih Başkonsolosu, Telefon Görüşmesi
DURMAZ,	Selahattin, 25 Haziran 2001, İHB, Ankara
İNAN,	Kamran, 25 Haziran 2001, TBMM, Ankara
KILINÇARSLAN,	Muhsin, 26 Haziran 2001, ABGS, Ankara

DOKÜMANLAR:

2000 Regular Report From the Commussion on Turkey's progress Twords Accession.

AB Komisyonu 1998, 1999, 2000, 2001 Türkiye İlerleme Raporları, <http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/docs.htm> ,
<http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.html> .

ABGS, **TC Başbakanlık İç Koordinasyon ve Uyum Komisyonu Alt Komitesi ve Faaliyet Alanları Listesi.**

Agenda 2000, http://europa.eu.int/comm/agenda2000/index_en.htm .

Anayasa, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/Anayasa2001.htm> .

Ankara Anlaşması, <http://www.abgs.gov.tr>

Avrupa Birliği Zirveleri, <http://europa.eu.int/council/off/conclu/index.htm>

Avrupa Parlemtentosu Kararı, Morillon Raporu, 15 Kasım 2000,
<http://www.abgs.gov.tr> .

Avrupa Konferansı, http://europa.eu.int/comin/enlargement/intro/ag2000_opinions.htm

BAHÇELİ, Devlet, Başbakan Yardımcısı ve MHP Lideri, MHP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 14 Kasım 2000, www.mhp.org.tr

BAHÇELİ, Devlet, MHP Lideri ve Başbakan Yardımcısı TBMM Grup Toplantısı konuşması, 27 Mart 2001, www.mhp.org.tr

BAHÇELİ, Devlet, MHP TBMM Grup Konuşması, 14 Kasım, 2000, www.mhp.gov.tr .

Başbakan Bülent Ecevit'in Finlandiya Başbakanı Lipponen'e Göndermiş olduğu Mektup, <http://www.basbakanlik.gov.tr> , 15 Kasım 2000.

Başbakan Bülent Ecevit'in KOB'la İlgili Açıklaması, 11 Kasım 2000,
<http://www.basbakanlik.gov.tr> .

CLINTON, Bill, ABD Başkanı, TBMM Konuşması,
<http://www.belgenet.com/arsiv/clintontbmm0.html>

Dışişleri Bakanlığı'nın AP Kararına dair Açıklaması, 15 Kasım.

DPT Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu Alt Komisyon Raporu, Yayın No: 2377, ÖİK: 441, Ankara, 1995.

DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Ankara, 2001

Güncel Haber, Mayıs 2000, Sayı:9

Güncel Haber, Ocak 2000, Sayı:5, Helsinki Zirvesi.

Hukukun Üstünlüğü Demokrasi İnsan hakları, Sivil Toplum Örgütleriyle Düzenlenen Çalışma Toplantısı, Ankara, Palas, 14 Ekim 1999.

İHKÜK Sekretaryası Eşgüdümünde Hazırlanan Rapor, Kopenhag Siyasi Kriterleri Işığında Türkiye'nin Alması Gereken Önlemler, 20 Eylül 2000, Ankara.

İHKÜK, Kopenhag Siyasi Kriterleri Işığında Türkiye'nin Alması Gereken Önlemler, 20 Eylül 2000

Katma Protokol, <http://www.angs.gov.tr>

KOB'la İlgili Dışışleri Bakanlığı Açıklaması, <http://www.mfa.gov.tr>,
www.belgenet.com/arsiv/ab.html

KOB'la ilgili Hükümet Antlaşması, 9 Kasım 2000,
<http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/ad/katilimortaklikbelgesi.htm>

Lüksemburg Zirvesi'ne Dair Dışışleri Bakanlığı'nın Açıklaması,
<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/luksemburg2.htm>

Lüksemburg Zirvesi'ne Dair Türkiye Hükümeti'nin Açıklaması,
<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/luksemburg1.htm>

Luxemburg European Council, 12 and 13 December 1997, Presidency
Conclusions, <http://europa.eu.int/council/off/conclude/dec97.htm> .

Official Journal of the Eurapson Communities, Turkey:2000 Accession
Partnership, L 85, 2001/ 235/EC, Mart 2001.

Official Journal of the European Communities, Vol. 39, L35, 13 February 1996.

**Proposal for a Council Regulation on Asistance to Turkey in the Frame Work of
the pre-Accession Strategy and in particular on the
Establishment of an Accesion Partnership,**
<http://www.deltur.cec.eu.int> (26 Temmuz 2000)

Resmi Gazete , KHK/ 626, 3056 Sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında KHK, 5
Ekim 2000, Sayı: 24191.

Resmi Gazete , MGK Sekreterliği Kanunu, , 11 Kasım 1983, Sayı: 18218.

Resmi Gazete, ABGS iç Koordinasyon Ve Uyum Komitesinin Çalışma Esas ve
Usulleri Hakkında Yönetmelik, 25 Ağustos 2000, Sayı: 24152

Resmi Gazete, ABGS Kuruluş Yasası, 4587 sayılı Yasa, 4 Temmuz 2000, Sayı:
24099.

Resmi Gazete, ABGS Teşkilat ve Görevleri Hakkında yönetmelik, sayı: 24152 25
Ağustos 2000.

Resmi Gazete, Bakanlar Kurulu'nun Ulusal Program'ın Koordinasyonuna Dair
Kararı Kararı, Sayı: 24352, 24 Mart 2001.

Resmi Gazete, Dışışleri Bakanlığı Teşkilat ve görevleri Hakkında KHK/206, Sayı:
18435, 18.06.1984, Mükerrer

Resmi Gazete, DPT Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK, KHK/223, 18 Haziran 1986, Sayı: 18735/18446.

Resmi Gazete, DPT Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK, Sayı: 18435, 18.06.1984, Mükerrer.

Resmi Gazete, KhK/626, 5 Ekim / 2000, Sayı: 24191.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Türkiye-Avrupa Birliği Özel ihtisas Komisyonu Siyasi Kriterler Alt Komisyon Raporu**, 28 Şubat 2000, Ankara.

ŞENOĞUL, Nahit, Harp Akademileri Toplantısı Konuşması, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/senogul_110101.html , 11 ocak 2001.

SEZER, Ahmet N. Cumhurbaşkanı, DEİK Konuşması, 20 Ksım 2000, www.cankaya.gov.tr

SEZER, Ahmet Necdet, İKV Toplantısı Konuşması, 23 Temmuz 2001, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/sezer_230701.html .

ŞİMŞEK, Halil Harp Akademileri Toplantısı Konuşması, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/simsek_110101.html , 11 Ocak 2001.

Siyasi Partiler Kanunu, <http://www.hukukcu.com/bilimsel/genelkanunlar/2820.html> .

TBMM İç Tüzüğü, <http://www.tbmm.gov.tr/ictuzuk/ictuzuk2002.htm> .

TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu, 2626 Sayılı Raporu, (1/758), 5. Sayısı: 609 . Alıntı Kaynağı, **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 83. Dönem 21, C. 59, Yasama Yılı: 3, 12.4.2001.

TBMM, **Tutanak Dergisi** , Birleşim:12, Oturum:1, 27 Haziran 2000.

TBMM, **Tutanak Dergisi**, Birleşim:12, Oturum:1, 27 Haziran 2001.

TC Başbakanlık Genelgesi, Sayı: B.02.oppg.012-383-6863, 09.04.1997

TESEV, <http://www.tesev.tr/Infotesev.php> .

Türkiye İçin Avrupa Stratejisi, <http://www.abgs.gov.tr/Turk%20AB/turkiye/eustrateji.htm>

US Department of State, **Country Report and Human Rights Practices 2000: Turkey**, February 2001, <http://www.state.gov>

- YILMAZ, Mesut, **ANAP TBMM Grup Konuşması**, 14 Kasım 2000, www.anap.org.tr
- YILMAZ, Mesut, ANAP Lideri, ANAP TBMM Grup Toplantısı Konuşması, 14 Kasım 2000, www.anap.org.tr
- YILMAZ, Mesut, Başbakan Yardımcısı ve ANAP Lideri, Hükümet Adına Meclis'te Yaptığı Konuşma, 22 Mart 2001, www.abgs.gov.tr .
- YILMAZ, Mesut, **İKV Toplantısı Konuşması**, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/yilmaz_230701.htm.

MAKALELER:

- AKTAN, Gündüz, “Eşsiz Bir Transformasyon Olanğı”, **Güncel Haber**, Ocak 2000, Sayı:5
- _____, Gündüz, “Milli Güvenlik”, **Radikal**, 21 Haziran 2000, <http://www.radikal.com.tr/2000/06/21/yazarlar/gunakt.s.html>
- ATAR, Yavuz, “Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum Devlet Düalizmi”, **Yeni Türkiye**, Kasım Aralık 1997, Sayı:18.
- AYBAY, Rona, “Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurumu,” **Ankara Üniversitesi SBFD**, Cilt XXXIII, No: 1-2, Mart Haziran 1978.
- BAĞCI, Hüseyin, “Turk Dış Politikası: Genel Bir Bakış”, İhsan Dağı(ed.), **Gelenek ve Değişim**, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1998.
- _____, Hüseyin, “Who is really afraid of Turkey?”, **Turkish Daily News**, 3 January.
- _____, Hüseyin, “Turkish Foreign Priorities”, <http://usembassy.state.gov/matta/www.h.bagc.html>
- BAYKAL, Sancer-Arat, Tuğrul, “AB’yle İlişkiler”, Baskın Oran(ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından**

Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

BERKAN, İsmet, "MGK ne işe yarar?", **Radikal**, 22 Haziran 2000,

<http://www.radikal.com.tr/2000/yazarlar/ismber.shtml>

_____, İsmet, "Avrupa Pazarlığı", **Radikal**, 16 Ocak 2001

_____, İsmet, "Ankara Havası", **Radikal**, 18 Ocak 2001

BERNSTEIN, Barton, D., "Understanding Decision Making, US Foreign Policy and The Cuban Missile Crisis", **International Security**, Vol. 25, No.1(Summer 2000).

BİLA, Fikret, "İnsan Hakları Haritası", **Milliyet**, 22 Eylül 2000.

BİLL, Park, " Turkey's European Union Candidacy: From Luxembourg to Helsinki-to Ankara", **International Studies Association**, 41st Annual Convention, Los Angeles, CA, March 14-18, 2000.

BOULDING, Kenneth E., "National Images and International System", Rosenau(ed), **International Politics And Foreign Policy**, New York: The Free Press, 1969.

BREY, Hansjörg, "Turkey and the Cyprus Question", **The International Spectator**, Vol XXXIV, No. 1 (January – March 1999)

ÇAHA, Ömer, "1986 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", **Yeni Türkiye**, Kasım Aralık 1997,Sayı:189.

ÇALIŞ, Şaban, "The Turkish State's Identity and Foreign Policy Decision Making", **Mediterranean Quarterly**, Vol 6., No. 2, Spring 1995.

_____, Şaban, "Turkey's Integration With Europe, Initial Phases Reconsidered," **Perceptions**, June-August 2000, Vol. 5, No.2

- _____, Şaban, "Turkey's Traditional Middle East Policy And Özalist Diplomacy: Gulf Crisis Revisited", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, Yıl 2000, Sayı: 4.
- _____, Şaban, "Ulus, Devlet, Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", **Liberal Düşünce**, Cilt 4, Sayı 13, 1999
- _____, Şaban, "Türkiye'nin AB'ye Üyelik Konusu ve Helsinki Kararları", İdris Bal(der.), **21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul: Alfa, 2001.
- _____, Şaban-AKGÜN, Birol, "Çatışmadan Uzlaşmaya: 21. Yüzyıla Girerken Balkanlar'da Türk-Yunan Rekabeti", İdris Bal(der.), **21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul: Alfa, 2001.
- ÇANDAR, Cengiz, "Türkiye, Bosna-Hersek ve Tarihle Barışmak...", **Yeni Türkiye**, Yıl 1, Sayı: 3, 1995.
- _____, Cengiz, "'Ulusal Çıkar' ve 'Mayınlar'", **Sabah**, 23 Eylül 2000
- _____, Cengiz, "Ortadoğu Denizde...", **Sabah**, 8 Ocak 1998
- ÇOŞKUN, Birgül-Demirtaş, "Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri", İdris Bal(der.), **21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul: Alfa, 2001.
- DAĞI, İhsan, "Özallı Yıllarda Türk Siyaseti: İnsan Hakları Demokrasi ve Avrupa Birliği", İ. Dağı-İhsan Sezal(ed), **Kim Bu Özal (Siyaset, İktisat, Zihniyet)**, Ankara: Boyut Yayınları, 2001.
- _____, İhsan, "The Politics of Promoting Human Rights: Turkey and Western Diplomacy", **Liberal Düşünce**, Sayı: 13, Cilt 4, Kış 1999.
- _____, İhsan, "Tam Üyelik Uzatılıyor", **Milliyet**, 5 Ekim 2000,
- <http://www.milliyet.com.tr/2000/10/05/entel/ent.html>

- Daily Telegraph,** “Generals head for showdown in Turkey”, <http://www.dailytelegraph.co.uk> , 5 June 1997.
- DAVUTOĞLU,** Ahmet, “Dış Politikada Tıkanıklıklar ve Stratejik Yenilenme İhtiyacı”, **Zaman**, 17 Aralık 1997.
- DEMİR,** Osman, “Gümrük Birliğinin ilk İki Yılı Değerlendirmesi”, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGİ/1Ekim98/gmrkbrln.htm>
- DTM,** Türkiye-AB İlişkileri, “Gümrük Birliği Sonrasında Yaşanan Gelişmeler”, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/Abgenislemc/gensleme.htm>
- DUNA,** Cem, “Normalizasyon İhtiyacı”, **Ekonomik Vizyon**, İzmir Ticaret Odası Dergisi, Sayı: 29, Kasım-Aralık 1997.
- DURGUN,** Şenol, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Devlet”, **Yeni Türkiye**, (Sivil Toplum Özel Sayısı), Kasım-Aralık 1997, Sayı: 18.
- EFEGİL,** Ertan, “Foreign Policy Making in Turkey: A Legal Perspective”, **Turkish Studies**, Vol., 2 No.1, Spring 2001.
- EKŞİ,** Oktay, “İrtemçelik neden gitti?”, **Hürriyet**, 7 Mayıs 2000.
- ERALP,** Atilla, “Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, Atilla Eralp(ed.), **Türkiye ve Avrupa**, Ankara: İmge, 1998.
- _____, Atilla, “Turkey in the Enlargement Process: From Luxemburg to Helsinki”, **Perceptions**, June-August 2000, Vol.5, No.2
- ERİŞ,** Meral Gezgin, “AB, Yapıcı öneriler Sunmadı.”, **Zaman**, 16 Aralık 1997.
- EROĞUL,** Cem, “Cumhurbaşkanının Denetim İşlevi,” **Ankara Üniversitesi SBFD XXXIII**, Mart –Haziran 1978, No: 1-2.

- GORDON, Phil, "Europe's Helsinki Summit: Now Make Turkey A Serious Offer", International Herald Tribune, December 10, 1999.
- GÖZEN, Ramazan, "Türk Dış Politikasında Karar Alma Mekanizması, Turgut Özal ve Körfez Krizi," **Yeni Türkiye**, Yıl 2, Sayı 9, Mayıs Haziran 1996.
- _____, Ramazan, "The Role of Perceptions in Turkish Foreign Policy- Making in the 1990-1991 Gulf Conflict", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1/1998
- GUNDOGDU, Ayten, "Identities in Qestions: Greek-Turkish Relations in a Period of Transformation?", **Middle East Review of International Affairs**, Vol.5, No. 1, March 2001.
http://www.ciaonet.org/olg/meria/meria01_gaol.html
- GÜNDÜZ, Aslan, "AB'nde Yunanistan'ın dediği oldu", **Zaman**, 15 Aralık 1997.
- GÜNUĞUR, Haluk, "Lüksemburg Zirvesi Kararlarının Anatomisi",
<http://www.ediad.org.tr/egevizyon/20/gugur.html>
- GÜRBAY, Gülistan, "Türkiye'de Bir Sivil Toplum Oluşumunun Önündeki Siyasi ve Hukuki Engeller", Ferhad İbrahimi –Heidi Wedel(ed.), **Ortadoğu da Sivil Toplumun Sorunları**, İstanbul:İletişim Yayınları 1997.
- HATALEY, Todd, "Bureaucratic Politics and The Department of National Defence", <http://www.cdai.ca/sypsio/2000/hataley.htm>, (28 Şubat 2001)
- HİLSMAN, Roger, "Policy-Making is Politics", Rosenau(ed.), **International Politics And Foreign Policy**, New York: The Free Press, 1969.
- Hürriyet, "AB den Türkiye'ye 37 gün süre", 18 Ekim 2000.

- İKV, "Gümrük Birliğini Türkiye'ye Etkileri", http://www.ikv.org.tr/Faaliyet/Arastirma/Suresiz/dgl_gb.htm .
- İNALCIK, Halil, "Turkey and Europe: A Historical Perspective", **Perceptions**, March – May 1997, Vol., II, No.1.
- KARAYALÇIN, Murat, "Üyeliğe Doğru", **Yeni Türkiye** , Yıl 6, s.35, Eylül-Ekim 2000.
- KARLUK, Rıdvan, "Avrupa Birliği Türkiye'yi dışlıyor mu?", **Zaman**, 16 Aralık 1997.
- _____, Rıdvan, "Helsinki Zirvesi Sonrasında Türkiye AB üyeliğine Ne kadar Yakın?", **Jeoekonomi**, Cilt 2, Sayı: 2-3, Yaz sonbahar, 2000.
- KASABA, Reşat-Bozdoğan, Sibel, "Turkey at a Crossroad", **Journal of International Affairs**, Fall 2000, Vol. 54, No.1.
- KHOLA, I. P., "Turkey: The Search for a Role", **Strategic Analysis: A Monthly Journal of IDSA**, June 2001, (Vol. XXV, No. 3)
- KİSSİNGER, Henry, "Domestic Structure and Foreign Policy", Rosenau(ed.), **International Politics And Foreign Policy**, New York: The Free Press, 1969.
- KUT, Şule, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası:1990-1993", Sönmezoğlu (der), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 1994.
- Le Point, "Türkiye... Yeniçerilerin Gölgesi, 23 Mart 2001, <http://www.byegm.gov.tr> .
- LESSE, Ian O, "Turkeys Strategic Option", **The International Spectator**, Vol, XXXIV, No.1 (January – March, 1999)
- MAKOWSKY, Alan, "The New Activism in Turkish Foreign Policy", **SAIS Review**, Winter Spring 1999.

- McENTIRE, David A., "Comparing and Critiquing Incrementalism And Bureaucratic Politics Model: Implications from the Case of Vietnam War", <http://www.www.princeton.edu/jpia/iz.htm>, (21 Şubat 2001)
- NAAZ, Farah, "Turkey and the Middle East in the 1990", **Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA**, December 1999, Vol. XXXIII; No. 9.
- ÖZCAN, Gencer, "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi", Gencer- Özcan, Şule Kut(ed.), **En Uzun On Yıl**, İstanbul: Buke Yayınları, 2000.
- _____, Gencer, "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika", Sönmezoğlu(ed.), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 1994
- _____, Mehmet, "1990 Sonrası AB-Türkiye İlişkileri", İdris Bal(ed.), **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul: Alfa, 2001.
- ÖZMAN, A.Aylin, "Bar Associations in Turkey in the 1980-1991: A Case Study on the Interface Between the State and Civil Societal Groups", **METU Studies in Development**, 23 (4), 1996.
- RIEMER, Andrea K., "Turkey and the European Union: A Never Ending Story", Center for Security and Defense Studies Vienna, **International Studies Associations**, 40 th Annual Convention, Washington, February 16-20, 1999.
- ROBINSON, Thomas W., "National Interest", Rosenau(ed), **International Politics And Foreign Policy**, New York: The Free Press, 1969.

- ROPER, John, "The West and Turkey: Varying Roles, Common Interest, **The International Spectator**, Vol, XXXIV, No. 1 (January-March 1999).
- SANBERK, Özden, "Turkey and the EU: Nice and beyond", **Turkish Daily News**, 14 December 2000.
- _____, Özden, "Tartışmasız AB olmaz", **Turkish Daily News**, 13 Ocak 2001, http://www.tesev.org.tr/basin_tesev.php
- SANDER, Onal, "Bölgesel İşbirliği, Avrupa ve Türkiye", **Yeni Türkiye**, Yıl 1, Sayı:3, Mart Nisan 1995.
- _____, Orakl, "Yeni Bir Bölgesel Güç olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri", Fruk Sönmezoğlu(der.), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 1994.
- ŞEN, Faruk, "Türkiye AB'ye sertleşmekte haklı", **Zaman**, 16 Aralık 1997.
- SYNDER, Richard C.-Bruck, H.W.-Sapin, BurtOn, "The Decision Making Approach to the study of International Politics", James N. Rosenau (ed.), **International Politic and Foreign Policy**, New York: The Free Press, 1969.
- TANÖR, Bülent, "Türkiye'de Dış ilişkilerin İç Hukuk Rejimi," Faruk Sönmezoğlu(der), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul:Der Yayınları, 1994.
- TAŞHAN, Seyfi, "Türkiye-AB ilişkilerinde Yeni Dönem", **Güncel Haber**, Ocak 2000, Sayı:5
- TEZEL, Yahya Sezai, "Bu Gümrük Birliği Anlaşması Mutlaka TBMM'de Görüşülmeli ve Onaylanmalıdır", **Yeni Türkiye**, Sayı: 3, 1996.
- The Economist**, "A Prickly Friend", A. January of Turkey, June 18th-16th 2000.
- TINÇ, Ferai, "İnsan Hakları Bakanı Neden Çalışmadı", **Hürriyet**, 7 Mayıs 2000.

- VERBA, Sidney, "Assumptions on Rationality and Non-Rationality in models of the International system," Rosenau(ed.), **International Politics and Foreign Policy**, New York: The Free Press, 1969.
- VURAL, Volkan, "AB ve Türkiye," **Yeni Türkiye**, Yıl 6, Sayı:35, Eylül- Ekim 2000.
- YAVUZ, M.Hakan, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo Osmanlıcılığın Yükselişi", **Liberal Düşünce**, Sayı:13, Cilt 4, 1998.
- YETKİN, Münir Nuri, "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Değerlendirilmesi", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/turk-ab.htm>, 15 Eylül 2001.
- YETKİN, Murat, "Bizden Korkuyorlar", **Sabah**, 31 aralık 2000
- YURDUSEV, A. Nuri, "Level of Analysis" and 'Unit of Analysis': A Case for Distinction", **Millenium Journal of International Studies**, 1995, Vol.22, No.1

KİTAPLAR:

- AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul:Sarmal Yayınevi, 1995.
- ALLISON, Graham T., **Essence Of Decision: Explaining The Cuban Missile Crisis**, Boston:Little Brown, 1971.
- _____, Graham T.-Zelikow, Allain, **Essence of Decision: Explaining The Cuban Missile Crisis**, 2nd ed., New York:Longman, 1999.
- ARI, Tayyar, **Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika**, 2.b., İstanbul: Alfa, 1997.

- _____, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yayınevi, 1999.
- BAÇ, Meltem Müftüler, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, İstanbul: Alfa, 2001
- BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, 2.b., Ankara:METU Press, 2001.
- BAL, İdris(der.), **21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul: Alfa, 2001
- BAYDAROL, Can, **Avrupa Birliğinin Genişlemesi**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, tarihsiz.
- BERBEROĞLU, Güneş N., **Siyasi Parti Yönetimi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1003, 1997.
- BİLİCİ, Nurettin, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Ankara:Turhan Kitapevi, Ankara, 1996.
- BİRAND, Mehmet Ali, **Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası(1959-1996)**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996
- BOZDEMİR, Mevlüt, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara: AÜSBFY, 1982
- ÇALIŞ, Şaban, **Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2001.
- _____, Şaban-DAĞI D. İhsan-GÖZEN, Ramazan, **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, Ankara : Liberte, 2001
- _____, Şaban, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri(Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim)**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2001
- ÇALIŞLAR, Aziz, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.
- ÇAM, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 2313, 1977.
- CLARKE, Michael-White, Brian, **Understanding Foreign Policy (The Foreign Policy System Approach)**, England:Edward Elgar Publishing, 1990.
- CORNELL, Erik, **Türkiye Avrupa Eşiğinde**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1998.

- ÇOŞKUN, Enis, **Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: Cem Yayınevi, 2001.
- CRONİN, Bruce, **Community Under Anarchy**, Columbia University Press, 1999, <http://www.cc.columbia.edu/sec/dlc/ciao/book/cranin/ack.html>
- ÇUKURÇAYIR, M.Akif, **Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi**, Ankara: Yargı Kitabevi, 2000.
- DAĞI, İhsan D., **İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye**, İstanbul: Boyut Yayınları, 2000.
- _____, İhsan D., **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998.
- _____, İhsan-SEZAL, İhsan(der.), **Kim Bu Özal(Siyaset, İktisat, Zihniyet)**, Ankara: Boyut Yayınları, 2001
- DAVER, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.
- DURSUN, Davut, **İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- DUVERGER, Maurice, **Siyasal Rejimler**, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1986.
- _____, Maurice, **Siyaset Sosyolojisi**, İstanbul: Varlık Yayınları, 1995.
- ERGİN, Feridun, **Uluslararası Politika Stratejileri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları., Güryay Matbaası.. 1978.
- FERHAD, İbrahim-Heidi Wedel(der), **Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- FRANKEL, Joseph, **The Making of Foreign Policy**, London: Oxford University Press, 1963.
- FRIEDRICH EBERT STIFTUNG, **Avrupa Birliğinin Akdeniz Politikası ve Türkiye**, İstanbul: Aralık 1995, (Ekonomi Forumu-Wirtschaftsforum)
- GÖKÇE, Orhan, **İletişim Bilimine Giriş**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993.

- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1996.
- _____, Mehmet, **Uluslararası Politika**, Ankara: Atilla Kitabevi, 1993.
- GÖZEN, Ramazan, **Amerika Kısacasında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal Ve Sonrası**, Ankara: Liberte, 2000
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Anayasa Hukuku**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1998.
- GÜNDAY, Metin, **İdare Hukuku**, 2.b., Ankara: İmaj, 1997.
- HALE, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, İstanbul: Hil Yayınevi, 1996.
- İBRAHİM, Ferhad-WEDEL, Heidi, **Ortadoğu’da Sivil Toplum Sorunları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- İNAN, Kamran, **Siyasetin İçinden**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995.
- _____, Kamran, **Devlet İdaresi**, İstanbul: Timaş, 1998.
- _____, Kamran, **Dış Politika**, 2.b., İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1994.
- KAPANI, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, 8.b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- KARLUK, Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1998.
- _____, Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2002.
- _____, Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: İMKB, 1995
- KÖNİ, Hasan, **Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Sistemdeki Yeri**, Ankara: ASAM, 2001.
- LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 5.b., Ankara: TTK, 1993.
- MANİSALI, Erol, **2000’li Yıllara Başlarken Dünya ve Türkiye**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000.
- _____, Erol, **Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995
- _____, Erol, **Türkiye-Avrupa İlişkileri**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1998.

- MİNİX, Dean A.-SANDRA, M.; **Global Politics**, West Woodsworht Publishing Coy, Belmond, USA, 1998.
- OLSON, William Clinton, **The Theory and Practice of International Relations**, 8th Edition, New Jersey: Prentice Hall, USA, 1991.
- ONULDURAN, Ersin, **Political Development And Political Parties in Turkey**, Ankara:AÜSBF Yayınları, No: 370, 1974.
- ORAN, Baskın(ed.), **Türk Dış Politikası-II**, İstanbul: İletişim, 2001.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 4.b., Ankara:Yetkin Yayınları, 1995.
- ÖZCAN, Gencer-Kut, Şule(ed.), **En Uzun On Yıl**, 2.b. İstanbul: Büke Yayınları, 2000.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Rejim ve Asker**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- ÖZTÜRK, O.Metin, **Ordu ve Politika**, Ankara: Gündoğan, 1993.
- PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 1.Kitap, Ankara: Turhan Kitapevi, 1995.
- RAŞİD, Ahmed, **Orta Asya'nın Dirilişi (İslam mı, Milliyetçilik mi?)**, İstanbul: Cep Yayınları, 1996.
- ROSENAU, James, **International Politics and Foreign Policy**, New York: The Free Press, 1969.
- ŞAHİN, Mustafa, **Avrupa Birliğinin Self Determinasyon Politikası**, Ankara: Nobel, 2000.
- SANDER, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara:İmge, 1998.
- , Oral, **Siyasi Tarih(ilkçağlardan 1918'e)**, 3.b., Ankara:İmge, 1997.
- SARIBAY, Ali Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İstanbul :İletişim Yayınları,2.b.,1995.
- SAYBAŞILI, Kemali, **DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı**, İstanbul:Bağlam, 1995.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk(ed.), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 1994.

- _____, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Filiz Yayınevi, 1995.
- SOYSAL, İsmail, **Uluslararası Antlaşmalar**, Ankara:TTK, 1991.
- SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasasının Anlamı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993.
- TDV, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, İstanbul, 2001.
- TEKELİ, İlhan-Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu-I**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993.
- _____, İlhan-Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu-II**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- _____, İlhan-Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu-III**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.
- TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1995.
- The ECONOMİST, June 10th -16th, 2000.
- TORUMTAY, Necip, **Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996.
- TURAN, İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul:İstanbul Üniversitesi,Yayını: 2263, Günyay Matbaacılık, 1997.
- UĞUR, Mehmet, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: Everest, 2000.
- ÜNAL, Şeref, **Milletlerarası Hukuk Açısından Güneydoğu Sorunu**, TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları, no: 79, Ankara, 1997.K
- _____, Şeref, **Turkish Legal Systems and The Protection of Human Rights**, Ankara: Stratejik Araştırma Merkezi (SAM)
- WALTZ, Kenneth-George H. Quester, **Uluslararası ilişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, (çev.)Ersin Onulduran, Ankara:AÜSBİY, 1982.
- YAZICI, Serap, **Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, Ankara:Yetkin Yayınları, 1997.
- YILMAZ, Murat(der.), **Medeniyetler Çatışması**, Ankara:Vadi Yayınları, 1995.

ZÜRCHER, Eric Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

GAZETE ve DERGİLER:

Akşam

Cumhuriyet

Daily Telegraph

Economist

Ekonomik Vizyon

Evrensel

Financial Times

Hürriyet

Le Point

Milliyet

New York Times

Newsweek

Nokta

Radikal

Sabah

Turkish Daily News

Türkiye

Yeni Bin Yıl

Yeni Yüzyıl

Zaman

İNTERNET SAYFALARI:

<http://www.mfa.gov.tr>

<http://europa.eu.int/>

<http://www.abgs.gov.tr>

<http://www.basbakanlik.gov.tr>

<http://www.belgenet.com>

<http://www.byegm.gov.tr>

<http://www.ciaonet.org>

<http://www.deltur.cec.eu.int>

<http://www.dpt.gov.tr>

<http://www.foreigntrade.gov.tr>

<http://www.hurriyet.com.tr>

<http://www.ikv.org.tr>

<http://www.iso.org.tr>

<http://www.ito.org.tr>

<http://www.milliyet.com.tr>

<http://www.radikal.com.tr>

<http://www.state.gov>

<http://www.tesev.org.tr>

<http://www.zaman.com.tr>

TEZLER:

CALIS, Saban, **The Role of Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy**, Unpublished Discertation, Nottingham: Nottingham University, 1995.

KURAL, A. Faik, **Ticaret Anlaşmaları ve Dış Politikaya Etkileri**, Ankara: TURKTRADE (Türk Dış Ticaret Derneği), 1990.